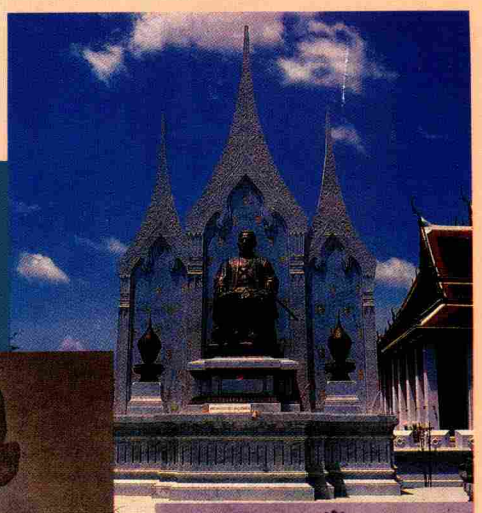
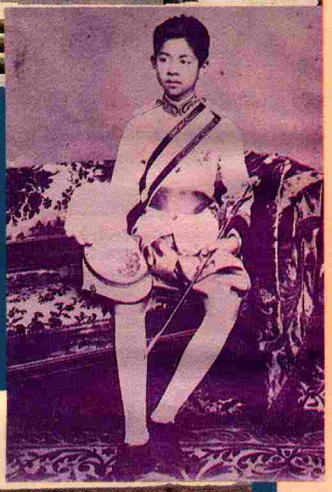
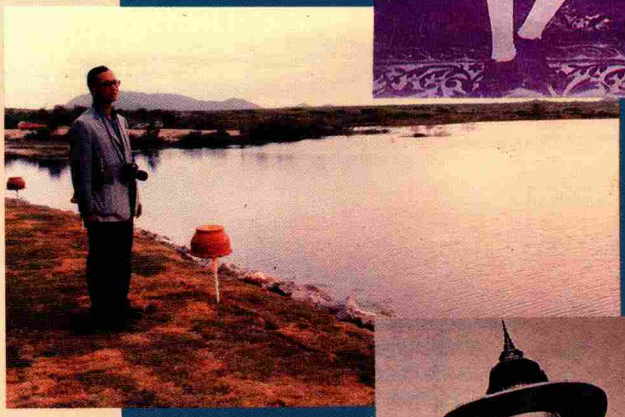
สดุดีบุคคลสำคัญ
เล่ม ๑๒

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๖

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961119329

ห้องสมุด
ที่ ...
.../.../...
รัฐสภา

สดุดีบุคคลสำคัญ
เล่ม ๑๒

วันที่ ๘ / มิ.ย. / ๔๔
เลขทะเบียน บ ๗๑๑
เลขหมู่ CT 1543
ส๖๕ ๒๕๓๖

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๖

เรื่อง สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๒
คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

๙๒๐.๐๕๙๓ เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน.
ส ๙๒๕ ส สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๒ กรุงเทพฯ ๒๕๓๖
๑๘๔ หน้า

๑. ไทย--ชีวประวัติ ๒. ชื่อเรื่อง.

ISBN 974-7770-60-1

บรรณาธิการ นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง
ผู้ช่วยบรรณาธิการ นางสาวอุทัยศรี ค้อคงคา

คำนำ

ด้วยความสำนึกในพระคุณที่บรรพบุรุษได้กระทำไว้แก่ประเทศไทย และเพื่อให้บรรลุถึงเจตนาในการสร้างสรรค์อนุชนไทยให้เป็นประชาชนที่มีคุณภาพ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ จึงได้มอบให้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญเรียบเรียงประวัติผู้ประกอบกรณียกิจในด้านต่าง ๆ เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทั้งในอดีตและปัจจุบัน นำออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในโอกาสอันเป็นที่ระลึกของท่านเหล่านั้นมาโดยลำดับ

บุคคลสำคัญที่ได้นำประวัติมาเผยแพร่นั้นล้วนเป็นผู้มีผลงานสำคัญ ๆ ในสาขาต่าง ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม ความเจริญก้าวหน้าทางการทหารก็ดี การปกครองก็ดี วิทยาการแขนงต่าง ๆ ในทางศิลปะและวัฒนธรรมก็ดี ได้พัฒนาการมา จนประเทศชาติและประชาชนชาวไทยมีเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทยอันควรภาคภูมิใจได้ดังเช่นที่เห็นทุกวันนี้ ก็ด้วยความอุตสาหะพากเพียร ด้วยอัจฉริยภาพและความเสียสละของคนไทยร่วมชาติของเราทั้งสิ้น ท่านเหล่านี้ได้แสดงความรักชาติด้วยการปฏิบัติ หาได้กล่าวแต่เพียงวาจาเท่านั้นไม่ ประวัติชีวิตและผลงานของแต่ละท่านจึงเป็นชีวิตที่มีอุดมคติ สร้างสรรค์ เป็นแบบอย่างการดำรงชีวิตที่ดี ซึ่งอนุชนไทยสมควรศึกษาและยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติด้วยความชื่นชมและภาคภูมิใจ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติเห็นว่า ประวัติบุคคลสำคัญของชาติที่ได้นำออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยไปแล้วนั้น มีผู้ฟังจำนวนมากสนใจติดตามขอบทความมาเป็นประจำ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติจึงเห็นสมควรดำเนินการรวบรวมบทความทั้งหมดจัดพิมพ์เป็นหนังสือ **"สดุดีบุคคลสำคัญ"** เพื่อเผยแพร่เป็นอนุสรณ์เตือนใจคนไทยทุกคน ให้คำนึงถึงคุณความดีของบุคคลผู้ได้กระทำคุณประโยชน์แก่ชาติ เพราะเมื่อชีวิตหาไม่แล้วก็ไม่มีบำเหน็จรางวัลอันใดควรภูมิใจเสมอด้วยเกียรติคุณสดุดี ได้จัดพิมพ์เล่มที่ ๑ เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ หนังสือ **"สดุดีบุคคลสำคัญ"** ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นครั้งนี้นับเป็นลำดับที่ ๑๒

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

รายนามคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

๑. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. หม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๓. นายภาวาส บุนนาค	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๔. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	ประธานอนุกรรมการ
๕. นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๖. พันตรีหญิง คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ	อนุกรรมการ
๗. นายขวัญแก้ว วัชโรทัย	อนุกรรมการ
๘. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๙. นายนิรันตร์ นวมารค	อนุกรรมการ
๑๐. นางสาวอุทัยศรี ค้อคงคา	อนุกรรมการ
๑๑. นางสาววนิดา สถิตานนท์	อนุกรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือ หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๓. ผู้อำนวยการสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๔. นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง	อนุกรรมการ
๑๕. นางอรสา สนธิไทย	อนุกรรมการ
๑๖. นางเฉลิมศรี หุนเจริญ	อนุกรรมการ
๑๗. นางสายไหม จบกลศึก	อนุกรรมการ
๑๘. นางสุมาลี เกตุแก้ว	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๙. นางวารุณี จันทรรักษ์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๐. นางณัฐวรรณ ชีพเป็นสุข	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สารบัญ

หน้า

๑. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ๑

๒. หกเมษาราชาศิรวาท
ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ๗

๓. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย องค์อัครศิลปิน
ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ๙

๔. พระมหากรุณาธิคุณ
ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ๑๕

๕. พระพุทธเจ้าหลวงกับสิ่งแวดล้อม
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๑๗

๖. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร
พันตรีหญิง คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ ๒๑

๗. บรมธรรมิกมหาราชาธิราช
หม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์ ๒๕

๘. สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก
นายขวัญแก้ว วัชโรทัย ๓๓

๙. ในหลวงกับวัฒนธรรม
ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ๓๗

๑๐. พระราชูปถัมภกศิลปะวัฒนธรรมไทย
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๔๓

๑๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง ๔๙

๑๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง ๕๕

๑๓. พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ
คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ๕๙

๑๔. พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์
นางสายไหม จบกลศึก ๖๓

หน้า

๑๕. เจ้าพระยามุขมนตรี ศรีสมุหพระนครบาล (อวบ เปาโรหิตย์)
นางสายไหม จบกลศึก ๖๙
๑๖. เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา)
นางสาวอุทัยศรี ค้อคงคา ๗๓
๑๗. เจ้าพระยาอภัยราชา (มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลง ยัคแมงส์)
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๘๑
๑๘. พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ ๘๕
๑๙. พระยาพัทลุงคางเหล็ก
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ ๙๑
๒๐. พระยาพนานุจร
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ ๙๗
๒๑. พระยาศรีสุนทรโวหาร
นางสาววนิดา สถิตานนท์ ๑๐๓
๒๒. พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ)
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๑๐๙
๒๓. พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)
ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ๑๑๓
๒๔. พระสาโรชรัตนนิมมานก์ (สาโรช ร.สุขยางค์)
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ ๑๑๙
๒๕. ขุนอ้ายฟ้า
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ ๑๒๓
๒๖. เทศกาลสงกรานต์
นางสุภรณ์ สภาพงศ์ ๑๒๙
๒๗. นายสมภพ จันทรประภา
คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ๑๓๕
๒๘. ไม้ เมืองเดิม
นางสาววนิดา สถิตานนท์ ๑๔๑
๒๙. พันตรีควง อภัยวงศ์
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา ๑๔๗

สดุดีบุคคลสำคัญ
เล่ม ๑๒

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เรียบเรียง

ประเทศไทยดำรงอยู่ยั่งยืนยง มีเอกราชอธิปไตย และประชาชนชาวไทยมีผืนแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์ ประกอบอาชีพร่มเย็นเป็นสุข สืบทอดวัฒนธรรม และความเป็นชาติอิสรเสรีมาได้ถึงปัจจุบัน ก็เนื่องด้วยบรรพบุรุษของไทย ทั้งพระมหากษัตราธิราชเจ้า พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนราษฎรสามัญ ได้เสียสละอุทิศตนกอบกู้ปกป้องราชอาณาจักรด้วยความกล้าหาญ และความเสียสละอันยิ่งใหญ่ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท หรือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ทรงเป็นขัตติย-วีรบุรุษ ผู้ทรงเสียสละตรากตรำพระวรกาย ร่วมการศึกสงครามกอบกู้เอกราชปกป้องประเทศชาติ ควรที่ปวงชนชาวไทยจะเทิดทูนสดุดีพระเกียรติคุณให้ปรากฏยั่งยืนตลอดไป

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระนามเดิม บุญมา เป็นพระราชภาดา ร่วมพระราชชนกชนนีกับ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นพระโอรสพระองค์ที่ ๔ ในสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ทองดี และพระชนนีหยก ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อวันพฤหัสบดีขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีกุน จุลศักราช ๑๑๐๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๘๖ มีนิวาสถานอยู่หลังป้อมเพชร ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อทรงเจริญวัย ได้รับราชการเป็นมหาดเล็กตำแหน่งนายสุดจินดา มหาดเล็กหุ้มแพร ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสุริยามรินทร์หรือ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์

ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาอยู่ในภาวะสงคราม พม่ายกมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ แต่ระบบการป้องกันพระนครอ่อนแอมาก และข้าศึกมีกำลังเข้มแข็งยกเข้ามาหลายทาง พระยาตากสิน ซึ่งขณะนั้นเป็นพระยาวชิรปราการเจ้าเมืองกำแพงเพชรถูกเรียกตัวลงมาและได้เป็นเจ้าหน้าที่รักษาการป้องกันพระนครด้านตะวันออก ได้ขออนุญาตใช้ปืนใหญ่ยิงข้าศึกแต่มิได้รับอนุญาตเพราะลูกปืนมีน้อย จึงยิงไปโดยพลการเมื่อยิงออกไปโดยมิได้บอกกล่าวศาลาลูกขุนก่อน จึงถูกภาคทัณฑ์ จึงท้อใจ พาสมัครพรรคพวกตีฝ่าออกจากพระนครศรีอยุธยา มุ่งไปรวบรวมกำลังที่หัวเมืองชายทะเลตะวันออก คือ ที่ชลบุรี เพื่อจะรบสู้ขับไล่ข้าศึกจากพระนคร

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว บ้านเมืองสับสนเป็นจลาจล สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ซึ่งขณะนั้นมีตำแหน่งเป็น นายสุดจินดา ได้เสด็จลงเรือเล็กหลบหนีออกจากกรุงศรีอยุธยาและมุ่งจะเสด็จไปยังเมืองชลบุรีเช่นกัน ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ก็ได้

นำครอบครัวและบริวาร อพยพหลบภัยข้าศึกไปตั้งอยู่ ณ อำเภออัมพวา เมืองสมุทรสงคราม ซึ่งแต่เดิมขึ้นกับ จ.ราชบุรี อันเป็นนิวาสถานเดิมของ สมเด็จพระอมรินทรามาตย์

ในหนังสือยกกระบัตรของสมภพ จันทรประภา ได้เล่าว่า ก่อนที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท จะเสด็จไปถึงชลบุรี ได้เสด็จไปพบพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่อำเภออัมพวาก่อน ได้ทรงชวนให้เสด็จไปหลบภัย ณ ชลบุรี ด้วย แต่ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยังไม่ทรงพร้อม แต่ก็ได้พระราชทานเรือใหญ่พร้อมเสบียงอาหาร และพระราชทานพระราชดำริให้นายสุจินดา ไปฝากตัวทำราชการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งขณะนั้นเป็น พระยาตากสิน ได้ตั้งรวบรวมไพร่พลต่อสู้พม่าอยู่ที่เมืองชลบุรี และทรงแนะนำให้เสด็จไปรับท่านเอี้ยง พระชนนี ของพระยาตากสิน ซึ่งอพยพหลบภัยไปอยู่ที่บ้านแหลม พร้อมทั้งทรงฝากดาบคร่ำ และแหวน ๒ วงไปถวายเป็นของกำนัลด้วย ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ก็ทรงปฏิบัติตามและได้เสด็จไปเข้ารับราชการในกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกใน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ข้าศึกได้เผาผลาญบ้านเมือง วัดวาอาราม เก็บรวบรวมทรัพย์สินมีค่า แล้วยกทัพกลับไป ให้ทหารรักษาการอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น และที่ธนบุรี บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะระส่ำระสาย ผู้มีกำลังก็ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่แยกเป็นก๊กเป็นเหล่าถึง ๖ ก๊ก พระยาตากสิน เป็นก๊กหนึ่งรวบรวมไพร่พลตั้งอยู่ที่จันทบุรี มีผู้มาร่วมเป็นสมัครพรรคพวกเป็นจำนวนมาก และต่อมาได้ยกกองทัพจากจันทบุรี เข้าตีพม่าข้าศึกที่รักษากรุงศรีอยุธยาแตกไปแล้ว จึงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็น สมเด็จพระเจ้าตากสิน สถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๑๑ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในขณะนั้น ทรงได้รับสถาปนาบรรดาศักดิ์เป็น พระมหามนตรี เจ้ากรมพระตำรวจในขวา

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ทรงร่วมศึกสงครามขับไล่อริราชศัตรูปกป้องพระราชอาณาจักรตลอดพระชนมชีพของพระองค์ ได้เสด็จไปในการพระราชสงครามทั้งทางบกและทางเรือในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึง ๑๖ ครั้ง และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอีก ๘ ครั้ง ได้แก่

การตีค่ายโพธิ์สามต้นของข้าศึก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ตีค่ายพม่าที่บางกุ้ง ที่สมุทรสงคราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๑ ขณะนั้นทรงมีบรรดาศักดิ์เป็น พระมหามนตรี สามารถตีข้าศึกแตกพ่ายไปเข้าใจว่าได้เสด็จไปรับพระเชษฐาธิราช จากอำเภออัมพวา เข้ามารับราชการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในคราวนี้ และทรงรับสถาปนาเป็นที่ พระราชวรินทร์

ในปี ๒๓๑๑ นี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงยกกองทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพิษณุโลก และยกไปปราบชุมนุมเจ้าพิมายที่นครราชสีมา พระมหามนตรีและพระราชวรินทร์ได้ร่วมการสงครามที่ด่านขุนทด มีชัยชนะในเวลา ๓ วัน ความชอบในการพระราชสงครามครั้งนี้ พระราชวรินทร์ ได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอภัยรณฤทธิ์ และพระมหามนตรี เป็นพระยาอนุชิตราชา จางวางตำรวจ

ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โปรดให้ พระยาอภัยรณฤทธิ์ และพระยาอนุชิตราชา ยกกองทัพไปปราบกรุงกัมพูชา ตีได้เมืองเสียมราฐ พ.ศ. ๒๓๑๓ พระยาอนุชิตราชา ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ เป็น พระยายมราช ได้ยกกองทัพไปร่วมกับทัพหลวงปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง ตีได้เมืองสวางคบุรี และได้หัวเมืองเหนือไว้ในพระราชอำนาจทั้งหมด และเมื่อเสร็จราชการศึกครั้งนี้ ได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาสุรสีหพิษณวาธิราช สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก เป็นผู้ป้องกันพระราชอาณาจักรฝ่ายเหนือ ใน พ.ศ. ๒๓๑๓ นั้น ได้ยกทัพไปตีทัพโปมยุง่วนที่ยกมาล้อมเมืองสวรรคโลก หลังจากนั้นก็ได้ยกทัพเป็นทัพหน้าไปตีเมืองเชียงใหม่ ตีค่ายนอกเมืองได้ทั้งหมดและล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้ แต่การสงครามครั้งนี้มีเสบียงไม่เพียงพอ จึงต้องยกทัพกลับ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๑๕ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เมื่อเป็นเจ้าพระยาสุรสีหพิษณวาธิราช นั้น ได้ยกทัพไปปราบพม่าที่ยกมาตีเมืองลับแล หรืออุตรดิตถ์ และเมืองพิชัยจนแตกพ่ายไป พ.ศ. ๒๓๑๖ เจ้าพระยาสุรสีห์ และพระยาพิชัย ได้ยกทัพไปรบถึงประจัญบานกับทัพโปสุพลาที่เมืองพิชัย จนข้าศึกแตกพ่าย ครั้งนี้เองที่พระยาพิชัยได้รับสมญานามว่า "พระยาพิชัยดาบหัก"

พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งขณะนั้นเป็น เจ้าพระยาจักรี กับ เจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพหัวเมืองเหนือไปตีเมืองเชียงใหม่ มีชัยชนะ และปีเดียวกันนั้น เจ้าพระยาสุรสีห์ ก็ได้คุมทัพเมืองเหนือไปล้อมทัพพม่าที่เขาชะงุ้ม ตีค่ายพม่าที่เขาชะงุ้มและปากแพรกแตกจนพม่ายอมแพ้

พ.ศ. ๒๓๑๘ เจ้าพระยาสุรสีห์กับเจ้าพระยาจักรี ได้รับพระราชบัญชาให้ยกทัพจากพิษณุโลกไปขับไล่โปสุพลา ที่ยกมาตีเมืองเชียงใหม่ และต่อมาอะแซหวุ่นกี้ ยกมาล้อมเมืองพิษณุโลก เจ้าพระยาทั้งสองจึงต้องนำไพร่พลออกจากพิษณุโลกไปตั้งมั่นที่เมืองเพชรบูรณ์ ต่อมาพม่าถอนกำลัง จึงได้คุมกำลังเมืองนครราชสีมาติดตามตีทัพที่กำลังถอยแตกกลับไป

ครั้น พ.ศ. ๒๓๑๙ ได้ยกทัพไปตีทัพพม่าที่มายึดเมืองเชียงใหม่แตกหนีไป พ.ศ. ๒๓๒๐ ได้ยกทัพจากกรุงธนบุรีไปสมทบทัพเจ้าพระยาจักรีที่นครราชสีมา ตีเมืองนครจำปาศักดิ์

เมืองอัตบือ สุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ ไว้ได้ จากความชอบในการพระราชสงครามครั้งนี้ เจ้าพระยาจักรี ได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก"

พ.ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก กับ เจ้าพระยาสุรสีห์ เกณฑ์ทัพเรือจากกัมพูชา ไปล้อมเมืองเวียงจันทน์ ๔ เดือน ก็ตีได้ และตีหัวเมืองต่าง ๆ ในแคว้นลาวจนจดดังเกี๋ยของญวนไว้ได้ด้วย และในครั้งนี้ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต กลับคืนจากเวียงจันทน์มาประดิษฐานที่กรุงธนบุรีด้วย

พ.ศ. ๒๓๒๔ เจ้าพระยาสุรสีห์ เป็นแม่ทัพหน้า ร่วมกับทัพสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ยกทัพไปตีกรุงกัมพูชา แต่ต้องเสด็จกลับกรุงธนบุรี เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระประชวร บ้านเมืองเกิดจลาจล และในปีนี้ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้เสด็จปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงสถาปนาพระบรมราชจักรีวงศ์ และสถาปนากรุงเทพมหานคร เป็นราชธานี เจ้าพระยาสุรสีห์พิษณุวาธิราช ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระนามนี้ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดระเบียบเกี่ยวกับพระเกียรติเจ้านาย ให้ขานพระนามว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้ทรงร่วมการพระราชสงคราม ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๓๔๕ รวม ๘ ครั้ง คือ ครั้งสงครามเก้าทัพ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ รบกับทัพพระเจ้าปดุง ที่ยกทัพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ แม้มีไพร่พลน้อยกว่าข้าศึก แต่ทรงทำกลอุบายลวงข้าศึก จนสามารถมีชัยชนะกองทัพข้าศึกอย่างงดงาม ในปีนั้น ยังได้เสด็จนำทัพเรือไปตีพม่าข้าศึกที่ไชยา และเสด็จไปปราบปัตตานีที่เอาใจออกห่างและตีเมืองกลันตัน ตรังกานู เป็นเมืองขึ้นของไทยด้วย

ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้เสด็จนำทัพไปรบกับพระเจ้าปดุง ที่เข้ามายึดตำบลท่าดินแดงและสามสบ ได้ตีทัพพม่าแตก ถึง พ.ศ. ๒๓๓๐ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้เสด็จยกทัพไปตีเมืองลำปางคืน และตีทัพพม่าข้าศึกที่ป่าซางแตกไป เสร็จการสงครามครั้งนี้ ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากเมืองเชียงใหม่มาประดิษฐาน ณ พระราชวังบวรสถานมงคล ที่กรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๓๓๖ เสด็จไปตีเมืองทวายสำเร็จ พ.ศ. ๒๓๔๐ เสด็จยกทัพไปป้องกันเมืองเชียงใหม่ ตีพม่าที่ลำพูนและเชียงใหม่แตก ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๔๕ ได้เสด็จไปขับไล่กองทัพข้าศึกออกจากเชียงใหม่ แต่เมื่อเสด็จไปถึงเมืองเถิน ทรงพระประชวรโรคนิ่ว ต้องประทับรักษาพระองค์ และต่อมาได้เสด็จกลับกรุงเทพฯ

นอกจากจะทรงอุทิศพระองค์เสด็จไปในการศึกสงครามกอบกู้เอกราชและป้องกันพระราชอาณาจักรตลอดพระชนมชีพแล้ว สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ยังทรงเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่บ้านเมือง ทรงอุปถัมภ์บำรุงการพระศาสนา ศิลปวรรณกรรม และสถาปัตยกรรม เป็นต้นว่า โปรดให้สร้าง พระราชวังบวร (ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร โรงละครแห่งชาติ และวิทยาลัยนาฏศิลป์) ทรงสร้างกำแพงพระนครตั้งแต่ประตูวัดสังเวชวิศยารามจนถึงวัดบวรนิเวศ และทรงสร้างป้อมอิสินธร ป้อมพระอาทิตย์ ป้อมพระจันทร์ ป้อมยุคนธร (ซึ่งรื้อลงแล้ว) คงเหลือแต่ป้อมพระสุเมรุ และทรงสร้างประตูยอดของพระบรมมหาราชวัง คือ ประตูสวัสดิโสภา ประตูมณีนพรัตน์ ประตูอุดมสุดารักษ์ และทรงสร้างโรงเรือที่ฟากตะวันตก ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุราชวรวิหาร วัดชนะสงคราม (วัดตองปุ) วัดโบสถ์ วัดเทวราชกุญชร (วัดสมอแครง) วัดราชผาติการาม (วัดส้มเกลี้ยง) วัดปทุมคงคา (วัดสำเพ็ง) วัดครุฑ วัดสุวรรณคีรี (วัดขี้เหล็ก) วัดสุวรรณดาราราม ทรงสร้างหอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วิหารคต-วัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ประชวรพระโรคนิ่วตั้งแต่คราวเสด็จการพระราชสงครามที่เมืองเชียงใหม่ ต้องพักรักษาพระองค์ที่เมืองเถินเมื่อเสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้ว พระอาการประชวรกำเริบ ได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชนมายุ ๖๐ พรรษา มีพระราชโอรสธิดารวม ๔๓ องค์ทรงเป็นต้นราชสกุลอสุนี สังขทัต ปัทมสิงห์ และนีรสิงห์ พระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ได้จารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ของชาติ เป็นที่แซ่ซร้องสดุดีเทิดทูนของพสกนิกรไทยตลอดมา

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๔

หน้าว่าง

หกเมษาราชาศิรวาท

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ประพันธ์บท

(โคลงสี่สุภาพ)

กรุงเทพฯสรรค์เสกล้ำ เลอหาว
โดดเด่นกว่าเดือนดาว ประดับหล้า
ตะวันผ่องส่องแสงพราว พรายถิ่น ไทยหนอ
เพราะพระพุทธยอดฟ้า ฟ่องฟื้นฟูสยาม
สืบนามธนบุรีทั้ง อยุธเยศ ไว้พ่อ
เฉกอยุธยาวิเศษ สืบสร้าง
สายศักดิ์สุโขทัยปเทส ถกลก่อง เกียรตินา
เอกราชไทยไป่ร้าง รุ่งเรื้องนิรันตราย

(ดนตรี)

(กาพย์ยานี)

อ้าพระบาทสมเด็จพระพุท- ธยอดฟ้าผู้เลิศชาย
พระเดชพระคุณฉาย สว่างฟ้าสง่าดิน
ทุกคาบหกเมษายน ทวยชนหทัยถวิล
ถึงปฐมจักริน ผู้สร้างราชวงศ์สวรรค์
สร้างมหานครรัตน์ สร้างวังวัดสร้างสิ่งสรรพ์
เพื่อราษฎร์สุขสถาบัน ทั้งสามรอดปลอดพาลภัย
หลายครั้งอรินทร พาพลนิกรมากวนไทย
พระจักรีผู้เกรียงไกร กรีฑาทัพรับมือมาร

(ดนตรี)

(ฉันท์ภุชงคประยาตร)

สมัยศึกสมรรถสู้ ริปูแหลกประลัยลาญ
หทัยไท้กำแหงหาญ ธตรำตรากวิบากหลาย
ผิว่างศึก ธ วุ่นสร้าง ประดาศิลป์มิขาดสาย
ประดับธานิเพริศพราย ผดุงจิตประชาชี
ประชุมสงฆ์ประมวลไตร- ปิฎกหลักพระศาสน์ศรี
และกฎหมายบุราณมี พระโปรดชำระสอบสวน
ธแจงแจกผจงจาร สมุดหมวดและหมู่มวล
ประทึกทุกกระบวนควร กะหลักปกประชากร

ธวางกฎวินัยข้า-
ขบวนงานพระทรงศร
ประมวลราชกิจองค์
ไผทไทยเจริญสน-
พระโอรสพระหลานราช
ละองค์เสริมและเพิ่มงาน
ฉะนี้แลพระคุณพุท-
ก็เหลือถ้อยจะหลั่งริน
ประชาไทยประจักษ์แล้ว
คณารัฐบาลสรรค์
เฉลิมเป็น "มหาราช"
ลุสองศตวรรษสมัย
ประดาข้าพระพุทธเจ้า
พระโปรดเอียงพระโสตยิน
พระโปรดเถิดประทานบา-
สว่างอกพสกพราย
ประเทศไทยเถกิงเอก-
และดาลหมู่ริปูผัน
ณโสฬสะพรหมาน
ประสาทแสงสุวรรณใส
พระบาทไท้เพราะอาทร
ระเบียบเรียบพิไลผล
ปฐมวงศ์พระดาลดล
ธสืบปัจจุบันกาล
เถลิงอาสน์อำรุงศานติ์
เถกิงรัตนะโกสินทร์
ธยอดฟ้าพระฝากดิน
ระบายพจน์ประพันธ์ฉันท์
พระพ่อแก้วคุณานันต์
เสนอเทิดพระจอมไทย
ณ คราชาติฉลองชัย
บุรีรัตนะโกสินทร์
ประคมบาทพระจักริน
มธุรถ้อยประชาถวาย
รมีไท้ประเทืองฉาย
พิทักษ์เทิดพระหลานขวัญ
ราชก่องนิรันดร์วัน
ผสานมิตรสนิทไทย
ประทับทิพย์สถานใด
สะพัดชาติพิลาสเทอญ.

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๓๓

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เอกอัครศิลปิน

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

(โคลงดั้นบาทกุญชร)

ข้าแต่จักริศเจ้า จอมกวี
พระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้า
ณ คาบลุวันศรี สมโภช พระเอย
โปรดเปิดวิมานฟ้าแย้ม เยี่ยมไทย
สนั่นเสนาะโสตถ้อย ถั่งฉลอง
เฉลิมพระเกียรติภูวไนย ครั่นครื้น
ราชสมภพกว่าสอง ศตวรรษ แล้วโอ้
พระยศยิ่งแพร้วพื้น แผ่นสยาม
พระคุณเจิดจรัสเพี้ยง เพ็ญจันทร์
พระเสกเสริมไทยงาม เงื่อนแท้
บ้านเมืองเมลืองสรรพ์ ศิลป์ศาสตร์ วิเศษนา
เพราะพระก่อกู้แก้ กลับคืน
ไทยทั้งชาติเอ่ยอ้าง ห่อนอาย ใครเฮย
มีขัตติยกวียศยืน อยู่ด้าว
เปรื่องปราชญ์ราชกิจหลาย ทรงรอบ รู้นอ
ออกตกเหนือใต้น้าว นบเศียร
ราชนิพนธ์พระปลอบปลื้ม ประโลมใจ เหลือแล
หวานรื่นชื่นทวยเธียร โอ่อ้าง
นาฏศิลป์ท่านผยองไทย เทิดชาติ
เรื่องรุ่งบ่รู้ร้าง เลิศศิลป์
ยินคำประกาศก้อง เกียรติคุณ พระเอย
รำลึกไทยธานินทร์ คาบโน้น
ปางฟ้าส่งทรงบุญ อุบัติสู่ ไทยนา
ฉนำกว่าสองร้อยโพ้น ผ่องเหลือ
ตราบไทยอยู่คู่ฟ้า เลอดิน แลฤา
จิตปจีดจางเจื่อ จากไท้
องค์เอกอัครศิลปิน ขัตติยชาติ
พระเกียรติประทับด้าวไว้ ยศสยาม

ทวยไทยอภิวาทน์น้อม *เศียรถวาย กุศลนอ*
แด่พระบาททุติยราม *เลิศหล้า*
ขอพระบารมีแผ่ผาย *ป้องปก*
ศิลปะไทยคุ้งฟ้า *คอบดิน โสตถิ์เทอญ*

ณ อุทยานพระบรมราชานุสรณ์แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งตั้งอยู่ที่ ตำบลอัมพวา อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อถึงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ จะมีงานสำคัญประจำปี คืองานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งจักรีพระบรมมหาราชวงศ์ มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปภัมภ์ ร่วมกับผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงคราม และส่วนราชการอื่นอาทิ กระทรวงศึกษาธิการ พระบรมวงศานุวงศ์และประชาชนผู้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชพระองค์นั้น ร่วมกันจัดงานประจำปีเฉลิมพระเกียรตินอ้มเกล้าฯ ถวาย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเป็นประธานของงาน อนึ่งวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ของทุก ๆ ปี ทางการได้กำหนดให้เป็นวันศิลปินแห่งชาติด้วย

ทั้งนี้เนื่องจากวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ เป็นดิถีสำคัญของชาติไทยคล้ายวันพระราชสมภพแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นวันบรมราชานุสรณ์เตือนใจให้ประชาชาวไทยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระบรมกษัตริย์ ผู้ทรงพระปรีชาสามารถ และพระบุญญาธิการแผ่ไพศาล พระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญมาแล้วเมื่อ ๒๐๐ ปีเศษโน้น ด้วยความเหนื่อยยากตรากตรำพระวรกาย พระราชหฤทัย พระสติปัญญา และด้วยพระราชอุสาหวิริยะแรงกล้า ก็เพื่อชาติไทยและชนไทยได้อยู่ดีมีสุขยิ่งขึ้น และก็สืบมาจนทุกวันนี้ ดังพงศาวดารและประวัติศาสตร์ของชาติไทยบันทึกลงไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ทราบได้รำลึกถึงพระคุณ และเจริญรอยพระยุคลบาท ในการรักษาประเทศชาติของไทยให้มั่นคงสถาวร

ดิถีแรกของพระชนมชีพ คือเมื่อเสด็จสมภพในประเทศไทยเมื่อเวลา ๒๒๒ ปีมาแล้ว กำลังเป็นระยะเวลาที่เมืองไทยร้อนระอุด้วยสงครามชนิด "บ้านเหลืองเมืองทะลาย" ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมชนกนาถราชชนนี คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินียังดำรงพระชนมชีพอย่างสามัญชน ต้องทรงลำบากยากเข็ญฝ่าฟันภยันตรายพาพระราชโอรสธิดาให้พ้นมหาภัยของสงคราม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังทรงพระเยาว์ ก็ต้องโดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถออกสู่สนามรบ ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกำลังทรงกอบกู้อิสรภาพของชาติไทย

ครั้นทรงพระเจริญวัยขึ้น สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จผ่านพิภพตามคำกราบบังคมทูลอัญเชิญของเสนามาตย์ราษฎร ทรงสถาปนามหาจักรีบรมราชวงศ์ขึ้น ทรงย้ายราชธานีมาตั้งอยู่ ณ กรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ก็ได้สนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จออกศึกปราบปรามอริราชศัตรูมาตลอดรัชกาล

เมื่อพระองค์เองต้องเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้ทรงบริหารงานแผ่นดิน ร่วมพระราชหฤทัยกับพระราชโอรส พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนผู้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ปราบศึกศัตรู สร้างบ้านสร้างเมือง ขยายพระราชอาณาเขตเพื่อป้องกันบ้านเมืองให้มั่นคงทรงใช้พระสติปัญญาและพระปรีชาสามารถอันสุขุมคัมภีรภาพ ทำนุบำรุงแผ่นดินด้วยพระบรมราโชบาย และรัฐประศาสโนบาย เพื่อความสถาวรของชาติ ศาสนา และอาณาประชาชนไทยตลอดจนชนต่างชาติบ้านใกล้เรือนเคียงที่หนีร้อนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ให้ได้ความร่มเย็นเป็นสุขเพิ่มขึ้น ทรงสร้างสรรตกแต่ง มหาปราสาทราชวัง วัดวาอาราม ด้วยศิลปะต่าง ๆ โดยเฉพาะสถาปัตยศิลป์อันงดงามเพื่อความมั่นคงทางศาสนา ทางขวัญและกำลังใจของราษฎร และเพื่อสนองพระบรมราโชบายในสมเด็จพระบรมชนกนาถ ผู้ทรงก่อกู้ฟื้นฟูให้กรุงรัตนโกสินทร์เจริญงดงามทั้งสถานที่ ทั้งศิลปวัฒนธรรมเหมือนพระนครศรีอยุธยาที่ล่มสลายไปในคราวศึกสงคราม พ.ศ. ๒๓๑๐ และพระองค์ยังทรงพระราชอุตสาหะบำรุงจิตใจของทวยราษฎร์ให้รื่นรมย์ด้วยวรรณศิลป์ นาฏศิลป์ วิจิตรศิลป์ ให้งดงามตื่นตาตื่นใจเป็นที่นับถือยำเกรงของประเทศใกล้เคียง ศิลปมรดกที่ทรงก่อกู้สร้างสรรค์ไว้นั้น ได้สืบทอดเป็นมรดกมีค่าของชาติมาจนทุกวันนี้

"อเนกนานาประเทศถ้วน ภาษา
ต่างชื่นชมกฤษดา พระเจ้า
สยองพระเดชเดชา- นุภาพ ไซร้แฮ
มือประนมเหนือเกล้า อ่อนเกล้าสดุดี"

(จากโคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

"ปารมีมาบ่อยแม้ ยากเหลือ
พ่างสมุทรตีฟองฟัน คลื่นครื้น
พระปัญญายิ่งยศเผือ ฟูมท่วม
แสนสุเมรุต่ำตื้น ไป่ปาน"

(โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระยาตรังแต่ง)

เป็นที่ทราบกันจนขึ้นใจว่าในรัชกาลนี้ นอกจากองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศิลปินผู้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมอมตะไว้หลายเรื่องแล้ว ยังมีรัตนกวีคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังดำรงพระฐานันดรยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ในพระบรมวงศานุวงศ์ มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๑ เป็นต้น ฝีพระโอษฐ์เข้มข้น คมคายยิ่งนัก พระนิพนธ์สำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี ตลอดจนวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนไทย และกรุงเทพฯ สมัยนั้น คือ โคลงสมโภชพระอัฐิในสมเด็จพระปฐมบรมไอยกาธิบดีทรงไว้อย่างละเอียด ประณีต ยากจะหาฉบับใดเสมอเหมือนในเรื่องน่ารู้ต่าง ๆ เช่นพระราชพิธีการออกพระเมรุ ขบวนแห่ งานฝีมือช่าง งานมหรศพ การแต่งกายของเหล่าข้าราชการ ประชาชน ภูมิศาสตร์และสภาวะบ้านเมือง (กรุงเทพฯ) เมือง ๒๐๐ ปีกว่าปีโน้น ขอเชิญท่านฟังฝีพระโอษฐ์โคลงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ให้เห็นสภาพกรุงเทพฯ ดังนี้

เหมุทกหยาดตกต้อง ใบพฤกษ์
ชรอุ่มดอกใบตรึก หน่อก้าน
ตฤณชาติดาบอธึก ธรณิศ เชียวนา
ส่ำสัตว์เสียงสะท้าน เหตุด้วยฤดูหนาว

ด้านข้าราชการก็มีกวีฝีปากเอกมากคน คนสำคัญได้แก่ พระสุนทรโวหาร คือ สุนทรภู่ กวีเอกของประชาชน (คนแรก) ท่านเป็นผู้ที่มีชื่อทางกลอนแปดซึ่งมีลักษณะจับหูจับใจชาวชนเป็นพิเศษ และเป็นกวีสำคัญของชาติอยู่ในปัจจุบันนี้ ยังมีพระยาตรังคภูมิบาล (สีไหน) ผู้มีฝีปากโคลงดั้น คมลึกผาดโผนแทงใจผู้อ่านด้วยการใช้คำง่ายแต่ลึกซึ้ง มีนายนรินทร์ธิเบศ (อิน) ซึ่งนิพนธ์บทโคลงสี่สุภาพเป็นนิราศ ที่ใช้ถ้อยคำพรรณนา อ่อนหวานซึ้งใจแต่ไม่บาดใจคนอ่าน บทนิพนธ์ของกวีนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นจิตใจ ความในใจของกวีสภาพเหตุการณ์ ความเป็นไปของบ้านเมืองในสมัยที่กวีมีชีวิตอยู่ และมักแฝงข้อเท็จจริงซุกซ่อนไว้ในเนื้อบทนิพนธ์ กวีจึงได้ชื่อว่า เป็นละครตัวเอก รัก ชอบ เกลียด ผู้ใด กวีบางคนก็แฝงซ่อนเงื่อนไว้ ดังจะขอยกโคลงของพระยาตรัง กวีร่วมสมัย ร่วมหน้าที่นั่งของพระมหากษัตริย์ของตน ด้วยกันกับสุนทรภู่ มาให้ท่านได้พิจารณา โคลง ๒-๓ บทนี้แฝงซ่อนอยู่ในโคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ ๒ เป็นบางแห่ง

ศรีสุนทรสดสร้อย สุนทรา
ยอพระยศเหลือเผือ ฝ่ารู้
ดุจดวงสุริยะมหา มหิศเรศ
เลยว่าลับแล้วกู้ กลับเห็น

อีกบทหนึ่งว่า

ใช่สุนทรเล่ห์สิ้น ประลองงอน
เสิงเล่ห์ยุบลลวง ล่อเลี้ยว
สรรพลักษณ์อักษร เสริมใส่
ฤาเบิกเบ่งกลเกี้ยว เกี่ยวความ

บทท้าย ๆ ว่า

ไว้ชมไว้เชิดชี้ ชมบุญ
เชิญกวีวานเติม แต่งแต้ม
ใช่ศรีวิสุทธิสุน- ทรร่วง รังแฮ
เคลื่มเคลือบขละเขลาแย้ม ยั่วเขิน

อ่านแล้วอาจพาให้คิด พระยาตรังริษยาสุนทรภู่ซึ่งรัชกาลที่ ๒ โปรดปรานมาก แต่เมื่อทบทวนประวัติของสุนทรภู่ที่ว่าท่านมีอำนาจวาสนา "เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตระหลบ" ในรัชกาลที่ ๒ และการหักหน้ากันหน้าที่นั่งคราวประชุมกวีซึ่งท่านสุนทรภู่กระทำ (ตามเกล็ดประวัติ) เมื่อสิ้นรัชกาลที่สอง สุนทรภู่จะอยู่ต่อไปได้อย่างไรในรัชกาลต่อมา และถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธ ถึงกับว่ากันว่าขับไล่สุนทรภู่ (ตามเกล็ด) ต้องออกบวชลอยเรือ ไฉนพระองค์ท่านจะมีพระบรมราชานุญาตให้ พระราชโอรส (พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ) และพระราชธิดา (พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ) ทรงอุปถัมภ์พระภู่ หรือสุนทรภู่ ไว้ในวัดเทพธิดา และในความค้ำชูชุบเลี้ยงของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ

มีกวีอื่นที่ควรกล่าวอีกหลายคน แต่น่าเสียดายที่วรรณคดีของไทยซึ่งเอ่ยชื่อ เรียกว่าเป็นวรรณคดีของชาตินั้น เป็นบทกวีของภาคกลางส่วนใหญ่ และกวีร่วมสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นเล่าก็ยังมีกวีท้องถิ่นภาคอื่น เช่น ล้านนา อิสาน ภาคใต้ที่มีชื่อเสียงควรแก่การค้นคว้าบทนิพนธ์ของท่านมารวมไว้เป็นกวีร่วมสมัย เช่น กวีล้านนามีพญาพรหมโวหาร กวีชั้นเยี่ยมผู้แต่งคร่าว (ค่าว) และคำจ่มไว้มากเรื่องซึ่งจะหาอ่านได้จากหนังสือ คร่าวสี่บทและคำจ่ม จัดทำโดย รองศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่องราวซอพระอภัยมณีของสุนทรภู่ไว้ด้วย และยังมีพญาโลมวิสัยอาลักษณ์เอกของเจ้านครลำปาง แต่ง "หงส์ผาคำ" ถ้าค้นคว้าได้ครบถ้วน แล้วนำมารวมไว้เป็นวรรณคดีของชาติไทยด้วยก็จะดี มรดกวรรณคดีของชาติจะได้สมบูรณ์ขึ้นและเรียกได้เต็มปากคำ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นยุคทองยุคหนึ่งของศิลปะทางวรรณกรรม นาฏกรรม และศิลป์วิจิตร อุดมด้วยกวีและช่าง ฝีปากฝีมือเยี่ยมยอดของ

ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สืบเป็นมรดกติดหูติดตาและติดใจ นักวรรณคดีและประชาชนคนไทยตลอดมานั้น ก็ด้วยพระบารมีพระบรมเดชานุภาพ และพระมหากรุณาธิคุณล้นพ้นสุดจะพรรณนา แห่งสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเอกอัครศิลปินของชาติเมื่อ ๒๐๐ ปีเศษโน้น พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้นี้จะสถิตอยู่ในจิตใจของชนไทยทั้งชาติชั่วนิรันดร์

พระมหากรุณาธิคุณ

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระมหากรุณาธิคุณและพระบรมเดชานุภาพแห่งสมเด็จพระบรมกษัตริย์ในจักรีบรมมหาราชวงศ์แต่ละพระองค์ สืบต่อกันมามิขาดสาย แต่ละพระองค์เสด็จผ่านพิภพสืบราชสันตติวงศ์ เป็นพระประมุขผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐของทวยไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ทรงปกปักรักษาแผ่นดินให้ดำรงคงมั่นพ้นจากสรรพอุปัทวันตราย ตลอดมาตราบปัจจุบันกาล แต่ละพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถ บริบาลประเทศชาติประชาชนด้วยพระราชวิริยะอุตสาหะ พระขันติธรรมอันแรงกล้า ล้ำเลิศด้วยพระเมตตากรุณาบารมี อุดมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และเสนามาตย์ข้าราชการผู้ภักดี สัตย์ซื่อต่อชาติไทยและชนไทยทั้งผอง ปฏิบัติงานสนองพระเดชพระคุณ ตามพระบรมราโชบายอันสุขุมคัมภีรภาพไพศาล เหมาะกับเหตุการณ์และภาวะของบ้านเมืองในแต่ละสมัย ทันกับความเปลี่ยนแปลงก้าวไกลของสากลโลก รู้ผ่อนผันสั้นยาว นำชาตินำชนผ่านพ้นกาลวิกฤต ประสิทธิ์ศุภผลดลบันดาลความสุขสงบร่มเย็นมาสู่เศียรเกล้าของพสกนิกรทุกหมู่เหล่าตลอดมา

ด้วยประการฉะนี้ ประชาชาวไทยจึงมีความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอดุลยภาพแห่งสมเด็จพระบรมมหากษัตริย์ของไทยมิได้วายเว้นอยู่ทุกทิพาราตรี

เมื่อสมัยกาลบรรลุถึงตุลาคมของทุกปี ไพร่ฟ้าประชาชีต่างสำนึก รำลึกถึงพระเดชพระคุณสุดพรรณนาได้ แห่งพระมหาราชพระองค์หนึ่งในพระบรมมหาราชวงศ์จักรีผู้ที่ประชาชนไทยรักเทิดทูนไว้เหนือเกล้า กาลเวลาที่สมเด็จพระพ่อเจ้าพระองค์นั้นเสด็จสู่สวรรคาลัยไปเมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๕๓ พสกนิกรทั้งแผ่นดินสยามต่างวิโยคโศกศัลย์เหลือจะบรรยาย

โอ้พระทูลกระหม่อมแก้ว
พระโปรดทาสให้เป็นไทย
ทาสไทยได้อิสสระ
ดูคนได้เต็มตา
ข้าแต่พระพ่อเจ้า
สยามชาติปราศหมองมัว
พระเมตตาสยามินทร์
เหล่าทาสขอถวาย
ผู้เลิศแล้วจะหาไหน
พระคุณล้นพ้นเกศา
ไม่ระทมก้มพักตรา
สิ้นทุกข์เข็ญได้เป็นตัว
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เพราะบารมีพระมากหลาย
ธ หลั่งรินมิขาดสาย
ชีวิตไว้ใต้บทมาลย์

ในแผ่นดินในแผ่นน้ำ
ใต้พิภพจบบาดาล
นี่ยังมิทันสนองไท้
เสด็จทิ้งราษฎร์หญิงชาย
ด่วนเสด็จเสวยสวรรค์
น้ำตาหลั่งเพียงเลือดลาม
เสียงร้องร่ำเสียงคร่ำครวญ
ดินฟ้าสุทธาลัย
พระพ่อเจ้าสุดประเสริฐ
ซับน้ำเนตรเหล่าประชา
พระเสด็จสวรรค์ใด
แผ่พระคุณคุ้มดินแดน
สืบจักรีบรมราช-
หลักชัยนำไทยเพ็ญ

ในเถื่อนถ้ำห้วยละหาน
ลูกจะสรรแสวงถวาย
โอ้ไฉนพระฤาสาย
ทิ้งแผ่นดินทิ้งถิ่นสยาม
อกลูกอั้นจะแตกตาม
ชะโลมดินทั่วถิ่นไทย
ช่างโหยหวนจับหัวใจ
กันแสงโศกวิโยคหา
โปรดลูกเถิดทรงกรุณา
ผู้จงรักภักดีแสน
ขอไท้เปิดวิมานแมน
คุ้มทวยไทยให้อยู่เย็น
วงศ์ผงาดสง่าเป็น
พร้อมสุขสันต์นิรันดร์เทอญ.

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๓๔

พระพุทธเจ้าหลวงกับสิ่งแวดล้อม

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

สิ่งแวดล้อมหรือภาวะแวดล้อมประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ได้แก่ บรรยากาศส่วนที่เป็นน้ำบนผิวโลก ส่วนที่เป็นดินและแร่ธาตุ และส่วนที่มีชีวิตได้แก่พืชและสัตว์ต่าง ๆ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นได้แก่ระบบสาธารณูปโภค และระบบของสถาบันของสังคมที่มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่ เช่นความเป็นชนบท ความเป็นเมือง หรือศิลปวัฒนธรรมอันได้แก่แบบแผนในการดำเนินชีวิตเป็นประจำวัน การกระทำของมนุษย์ล้วนมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น อาจเป็นด้านส่งเสริมหรือด้านทำลายก็ได้ แต่การที่ประเทศต่าง ๆ ได้พัฒนาเจริญก้าวหน้ามีประชาชนมาชุมนุมกันอยู่เป็นจำนวนมาก จากเมืองเป็นนครและจากนครเป็นมหานคร กลับก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก เช่นการจราจรติดขัด อากาศเป็นพิษ น้ำเสีย น้ำท่วม ขยะมูลฝอยตกค้าง มีเสียงเดือดร้อนรำคาญ ตลาดสดและร้านอาหารสกปรก สถิติผู้ป่วยด้วยโรคประสาทสูงขึ้น ดังที่ทุกท่านเห็นอยู่ในกรุงเทพมหานครและเขตเทศบาลใหญ่ ๆ ในทุกวันนี้ ปัญหาเหล่านี้ผู้รับผิดชอบประเทศในอดีตมีญาณทัศนะ มองเห็นไว้ล่วงหน้า และพยายามหาทางป้องกันแก้ไขเป็นแนวทางไว้ให้บ้างแล้ว ดังที่จะได้อัญเชิญพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงของชาวไทย ได้ทรงวางแนวทางป้องกันและแก้ไขสภาพสิ่งแวดล้อมของกรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่ให้เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยของประชาชนเพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวันคล้ายวันสวรรคต ๒๓ ตุลาคม ศกนี้ ตามสมควรแก่เวลา

พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างสรรค์และบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น คือการทะนุบำรุงกรุงเทพมหานคร ด้วยการจัดวางผังเมืองและสร้างระบบสาธารณูปโภคที่จำเป็นของเมือง อาทิ ถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา การเดินรถประจำทาง ในรัชกาลได้มีการปรับปรุงถนนภายในเขตกำแพงพระนครและเขตที่ขยายออกมาถึงคลองผดุงกรุงเกษม ในรัชกาลที่ ๔ ถนนสายหลักสำคัญคือ เจริญกรุง บำรุงเมือง และเฟื่องนคร ซึ่งสร้างในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น ได้รับการตัดให้เป็นเส้นตรงขึ้น และขยายให้กว้างออกมา ถนนที่ตัดใหม่คือ ถนนจักรพงษ์ ถนนพระอาทิตย์ ถนนพระสุเมรุ ถนนจักรเพชร และถนนมหาไชย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นถนนเลียบกำแพงเมืองให้เชื่อมติดต่อกัน ต่อมาในปลายรัชกาลโปรดให้ขยายพระนครออกมาทางทิศเหนือ โดยทรงใช้เงินพระคลังข้างที่ซื้อที่ดินชายทุ่งนาระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมถึงคลองสามเสน สร้างพลับพลาเป็นที่ประทับแรมสำราญพระราชอิริยาบถในยามว่างจากพระราชกิจ พระราช

ทานนามว่าสวนดุสิต ต่อมาได้ยกฐานะขึ้นเป็นพระราชวังสวนดุสิต และรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงเปลี่ยนเป็นพระราชวังดุสิต โปรดให้สร้างถนนยาวกว้างขวาง ปลูกต้นมะขามรายทาง พระราชทานนามว่าถนนราชดำเนิน เชื่อมพระบรมมหาราชวังกับสวนดุสิต มีสะพานหินอ่อนงดงามแบบฝรั่งเศสข้ามคลอง ๓ สะพาน คือ สะพานผ่านพิภพลีลา ผ่านฟ้าลีลาศ และมัฆวานรังสรรค์ และการสร้างสวนดุสิตนั้นทำให้เกิดถนนสายสำคัญ ๆ ขึ้นหลายสาย เช่น ถนนพระรามที่ ๕ ถนนราชวิถี ถนนศรีอยุธยา ถนนราชปรารภ ถนนพิษณุโลก ถนนเพชรบุรี ถนนสุโขทัย ถนนนครสวรรค์ ถนนสายสำคัญ ๆ มักจะมีคูน้ำและต้นไม้ร่มรื่นตลอดเส้นทาง ซึ่งในเรื่องการปลูกต้นไม้ข้างถนนนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยมาก โดยทรงกำหนดชนิดของต้นไม้ที่จะปลูก และทรงควบคุมติดตามการปลูกด้วยพระองค์เอง ในการนี้ได้ทรงหาพันธุ์ไม้ต่างประเทศ เช่น มะฮอกกานีเข้ามาทดลองปลูกข้างถนนด้วย ดังจะเห็นเหลืออยู่ริมถนนในจังหวัดเพชรบุรีอยู่หลายสาย

การรักษาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญยิ่งของเมืองอีกประการคือ การรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง เพราะนอกจากจะเป็นการสุขาภิบาลป้องกันโรคภัยไข้เจ็บแล้ว ยังเป็นการแสดงถึงวัฒนธรรมอันดีและความเจริญก้าวหน้าที่เป็นเกียรติเป็นศรีของชาติ ดังเช่นเดิมนอกจากคนไทยจะใช้แม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมแล้ว ยังใช้เป็นที่ระบายสิ่งของโสโครกต่าง ๆ ลงไปในทางน้ำนั้นด้วย โดยเห็นว่าในที่สุดของโสโครกนั้นก็จะไหลออกทะเลไป ทำให้เกิดโรคระบาดแพร่ออกทางน้ำเป็นประจำ ดังนั้น หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติได้เพียง ๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๑๓ โปรดให้ตราพระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองขึ้น ห้ามมิให้ทำเว็จอุจจาระลงในคลองที่อยู่ในเขตกำแพงพระนคร ห้ามเททิ้งสิ่งของโสโครกและสัตว์ตายลงในคลอง และกฎหมายที่น่าสนใจอีกฉบับคือกฎหมายโปลิศ ๕๓ ข้อ บัญญัติขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจในการรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง เช่นข้อ ๑๘ ให้โปลิศระวังรักษาดูแลกำชับตักเตือนเจ้าของบ้านเรือนอย่าให้ทำเปรอะเปื้อนขึ้นที่หน้าบ้านหลังบ้าน ข้อ ๒๕ อย่าให้ราษฎรชาวบ้านปลูกพะเพิงและสิ่งของเข้ามาในแนวถนน ข้อ ๔๒ ห้ามมิให้เด็กผู้ใหญ่เอาดินสอ และถ่านเพลิงไปเที่ยวขีดเขียนกำแพงเมือง กำแพงวัด ฝาผนัง อุโบสถวิหารการเปรียญ หรือ ข้อ ๔๕ หญิงแก่ก็ดี หญิงสาวก็ดี ที่เปลือยผ้าห่มไม่มีความละอายไปนอกบ้านให้คนเดินไปมาแลเห็น หรือเดินในท้องถนนที่โปลิศรักษาให้ห้ามปรามเสีย ถ้าชายที่มีกิริยาอันชั่ว นุ่งผ้าหยักรั้งจนแลเห็นของที่ลับ เดินไปมาก็ดี หรือนุ่งผ้าพกใหญ่หยักรั้งห่มสองบ่ากิริยาเป็นคนเก่งก็ดี จนของในที่ลับนั้นพลัดไพล่ให้คนเดินไปมาเห็น เป็นที่รังเกียจในท้องที่โปลิศได้รักษาให้โปลิศบังคับให้ผู้นั้นนุ่งห่มผ้าให้เป็นปรกติ ถ้าผู้นั้นไม่ฟังตามบังคับ ให้จับตัวผู้นั้นปรับเป็นเงิน ๑๐ บาท ถ้าผู้นั้นไม่มีเงินจะให้ ก็ให้จำไว้ใช้การในโรงโปลิศเดือนหนึ่ง แล้วให้มีผู้มารับตัวไป

วิวัฒนาการในการรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมืองที่สำคัญยิ่ง คือการจัดตั้งกรมสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ อันเป็นที่มาของเทศบาลนครกรุงเทพ กรมโยธาธิการ และกระทรวงสาธารณสุขในปัจจุบัน เรื่องมีว่าเจ้าพระยาอภัยราชา (โรลังยัคมินส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป กราบบังคมทูลว่า ชาวต่างประเทศมักติเตียนว่ากรุงเทพมหานครยังโสโครก และไม่มีถนนหนทางสำหรับมหาชนไปมาตามสมควรแก่ความเป็นราชธานี ทูลแนะนำให้คิดจัดตั้งเทศบาลเหมือนเช่นต่างประเทศที่ประชุมเสนาบดีพิจารณาแล้วมีความเห็นว่ายังจัดตั้งเทศบาลไม่ได้ เพราะขณะนั้นประเทศไทยยังตกอยู่ใต้สภาพสิทธินอกอาณาเขต ถ้าชาวต่างประเทศทำผิดกฎหมายต้องไปฟ้องร้องยังศาลกงสุล การใช้เทศบัญญัติบังคับคงทำไม่ได้ สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าทรงพระราชปรารภว่า ที่เขาติเตียนนั้นเป็นความจริงโดยมาก เราจะมัวใส่โทษหนังสือสัญญา ไม่ทำอะไรแก้ไขให้ดีขึ้นเสียเลยหาควรไม่ จึงดำรัสสั่งให้ตั้งกรมสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ขึ้น สังกัดในกระทรวงนครบาล สำหรับบำรุงสาธารณสุขในกรุงเทพฯ มีพระราชปรารภในกฎหมายชัดเจนว่า "เป็นการสมควรที่จะได้จัดเตรียมการสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ขึ้นไว้ และจัดให้สำเร็จบริบูรณ์ในเวลาต่อไป เพื่อป้องกันโรคแก่มหาชน และเพื่อให้บ้านเมืองเป็นระเบียบเรียบร้อยงดงามให้เป็นที่เจริญทั่วไปตลอดเขตแขวงพระนคร" การสุขาภิบาลที่กำหนดให้จัดทำให้ดีขึ้นนั้นมี ๔ ข้อ คือ การทำลายขยะเยื่อมูลฝอย ๑ การจัดเว็จที่ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะของมหาชนทั่วไป ๑ จัดการห้ามต่อไปในภายหน้า อย่าให้ปลูกสร้างหรือซ่อมแซมโรงเรือนที่จะเป็นเหตุให้บังเกิดโรคได้ ๑ และขนย้ายสิ่งโสโครกและสิ่งที่รำคาญของมหาชนไปให้พ้นเสีย ๑ ผลงานที่สำคัญ ๆ ของกรมสุขาภิบาล เช่น ประกาศจัดการรักษาความสะอาดในจังหวัดพระนครรัตนโกสินทรศก ๑๑๗ ห้ามมิให้ดำเนินกิจการที่พึงรังเกียจ หรืออาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย ๑๑ ประการในเขตสุขาภิบาลกรุงเทพ ซึ่งพระราชบัญญัติสาธารณสุขที่บังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน ก็ยังได้อาศัยแนวความคิดที่จะควบคุมกิจการที่พึงรังเกียจหรืออาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนนี้ มากำหนดกิจการที่ต้องควบคุมให้กว้างขวางเหมาะสมกับสถานการณ์อยู่ต่อมา

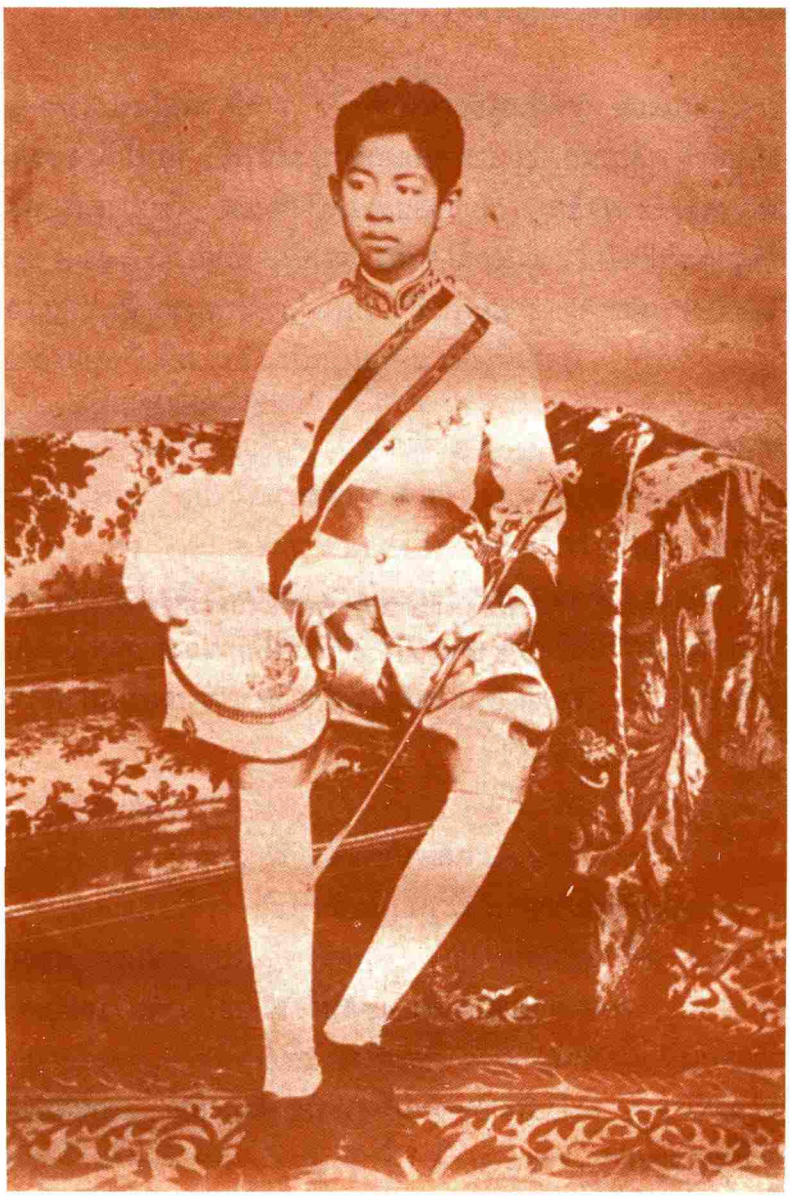
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในการควบคุมดูแลสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของพสกนิกรของพระองค์ตลอดมา อาทิทรงเร่งรัดจัดการบำรุงการแพทย์และการรักษาพยาบาลการป้องกันโรคสัตว์พาหนะ การป้องกันโรคระบาดเช่นกาฬโรค อหิวาตกโรค การควบคุมสุสานและฌาปนสถาน และกิจการที่สำคัญยิ่งอีกประการคือการจัดให้มีน้ำสะอาดไว้อุปโภคบริโภค ดังพระบรมราชโองการประกาศการสร้างประปาว่า "กรุงเทพมหานครเป็นพระราชธานีที่ประชุมชนตั้งอยู่เป็นอันมาก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการสุขาภิบาลจัดการให้เป็นประโยชน์ความสุขแลความสะดวก

แก่ชนทั้งปวงขึ้นไว้แล้ว แต่การก็ยังหาสำเร็จได้ดีดังพระราชประสงค์ไม่ เหตุด้วยขาดสิ่งสำคัญคือ น้ำซึ่งสำหรับจะบริโภคและใช้สอยชำระล้างสิ่งซึ่งไม่สะอาด เพื่อบำบัดโรคภัย แลให้เจริญความสุขสำราญในพระนคร ได้ทรงพระราชดำริมาช้านาน แต่หากเป็นการขัดข้องอยู่ด้วยเหตุต่าง ๆ มีแผ่นดินกรุงต่ำ ไม่มีสายน้ำที่ไหลมาจากภูเขาในที่ใกล้เป็นต้น จึงยังมิได้ทำสำเร็จลงได้

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสุขาภิบาลจัดการที่จะนำน้ำมาใช้ในพระนคร ตามแบบอย่างที่สมควรแก่ภูมิประเทศ เห็นว่าจะทำการสำเร็จตลอดได้ ด้วยใช้เงินทุนประมาณ ๓ ล้านบาทเศษ...”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๔๕๓ จนปัจจุบันเป็นเวลาถึง ๘๐ ปีบริบูรณ์ พระมหากรุณาธิคุณที่ทรงวางรากฐานในการบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสุขเกิดประโยชน์แก่มหาชนชาวไทย ยังคงมีอยู่ตราบเท่าปัจจุบันนี้ จึงเป็นการสมควรที่อนุชนชาวไทยจะช่วยกันรักษาพระราชมรดกดังกล่าว และเสริมสร้างให้พัฒนากว้างขวางมีประสิทธิภาพยิ่ง ๆ ขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณโดยแท้จริง.

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๓๓

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961119329

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ เรียบเรียง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ การศึกษาเบื้องต้นได้ทรงศึกษาภาษาไทยกับพระศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เจ้ากรมพระอาลักษณ์ ผู้ซึ่งเป็นพระอาจารย์ถวายอักษรในราชสำนัก ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับมิสเตอร์โรเบิต มอรตัน ชาวอังกฤษ

เนื่องจากพระองค์ทรงอยู่ในฐานะที่จะสืบราชสันตติวงศ์ สมเด็จพระบรมชนกนาถจึงทรงอบรมฝึกสอนพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ตามเสด็จไปในที่ต่าง ๆ บางครั้งก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เสด็จแทนพระองค์ในพระราชกรณียกิจและพระราชพิธีต่าง ๆ ดังปรากฏในจดหมายเหตุรายวันที่ได้ทรงบันทึกไว้ในสมุดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นของขวัญเมื่อมีพระชนมายุ ๕ พรรษา ซึ่งจะขออัญเชิญมาเพียงวันเดียว ดังนี้

วันศุกร์ที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๒๖

วันนี้เราออกไปรับฎีกา กับลุงจักษ์ แล้วเอามาถวายทูลหม่อมบน (ลุงจักษ์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทูลหม่อมบน คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) แล้วเราออกมากินข้าว เสร็จแล้วเรามาคอยอยู่ห้องเหลือง ทุ่มหนึ่งเสด็จสมโภชเจ้านายที่ทรงผนวชที่พระที่นั่งอมรินทร์ เราตามเสด็จไป ฝนตกถึงท้องพระโรง ทรงทักน้าตุ้ยกับเสด็จยาย แล้วเสด็จบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณ บูชาเทวดาแล้วเสด็จออก เราเห็นเสด็จอาดิศกับเสด็จอาวัฒนาประทับเก้าอี้ มีไตรรองพานวางอยู่ตรงหน้า เวียนเทียนแล้วเสด็จขึ้น...”

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร โปรดการบันทึกรายวันมาก ในตอนแรกทรงเล่าถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมาวดี

กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ ให้ทรงจดรับสั่งลงไว้ในสมุดทุก ๆ คืน เมื่อทรงเจริญพระชนมายุได้ ๘ พรรษาแล้วจึงทรงบันทึกด้วยพระองค์เอง จนทรงเจริญวัยและมีพระราชภารกิจมากขึ้นจึงเว้นไปบ้าง ทั้งนี้แสดงถึงพระปรีชาสามารถ ในทางการใช้ภาษาและทรงตระหนักในคุณค่าของการบันทึกรายวันอันเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในอนาคตกาล จากจดหมายเหตุรายวันของพระองค์ นอกจากจะเป็นตัวอย่างแก่เยาวชนแล้ว ยังทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และพระราชประเพณีอันยากที่จะหาจากที่อื่นได้

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมารมีพระชนมายุ ๙ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีมหาพิไชยมงคล เฉลิมพระปรมาภิไธย รับพระสุพรรณบัฏ ตามโบราณราชประเพณี ณ วันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ และสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งเป็นตำแหน่งรัชทายาทแทนตำแหน่งมหาอุปราช และเป็นการสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ครั้งแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยในพระสุพรรณบัฏว่า

"ในบัดนี้ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ มีพระชนมายุได้ ๙ พรรษา สมควรจะได้มีการพระราชพิธีลงสรงสนาน และรับพระปรมาภิไธยตามโบราณราชประเพณี จึงทรงพระราชดำริพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และท่านเสนาบดีให้จัดการพระราชพิธีลงสรงตามแบบอย่างแต่ก่อน แล้วจึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ อดิศวรมหาจุฬาลงกรณ์ บวรเทพยวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูรย์ขัตติยสันดติวงศ์ อุกฤษฎ์พงศ์-วโรศุภโตสุชาติธัญญลักษณ์วิลาศวิบูลย์สวัสดิ์ สิริวัฒนวิสุทธิ์ สยามมกุฎราชกุมาร..."

พระราชพิธีสถาปนาองค์รัชทายาทในครั้งนั้น เป็นพระราชพิธียิ่งใหญ่ กำหนดงานตามโบราณราชประเพณี ๗ วัน มีทั้งพิธีทางศาสนาทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์และพิธีฝ่ายบ้านเมือง เริ่มแต่วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ และมีพระราชพิธีเฉลิมพระ-เกียรติยศอีก ๒ วัน

วันที่ ๑๘ มกราคม เสด็จเลียบพระนครโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค

วันที่ ๒๐ มกราคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประทับทอดพระเนตรกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค ณ พระที่นั่งชลังคพิมาน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงบันทึกการพระราชพิธีในครั้งนั้นไว้ในจดหมายเหตุรายวัน ลงวันอังคารที่ ๑๑ มกราคม ๒๔๒๙ ทรงบันทึกเกี่ยวกับพระราชพิธีตอนหนึ่งไว้ว่า

"...เมื่อถึงบนปราสาท เรานั่งฟังสวดในพระฉาก จุดเทียนเครื่องนมัสการทองคำลงยา แล้วทูลหม่อมท่านนำพระครูพราหมณ์เข้ามา มีใบไม้สามกำใส่พานทองมาให้เราปัดที่แขนข้างละสามครั้ง ได้ยินทูลหม่อมรับสั่งว่า เป็นตำราสะเดาะพระเคราะห์..."

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงเข้าพิธีโสกันต์ ทรงบันทึกเหตุการณ์ไว้เพียงเล็กน้อย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ซึ่งตรงกับวันคล้ายวันประสูติครบ ๒๙ พรรษา ของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระบรมราชชนนี ประทับ ณ พระตำหนักปั้นหยา วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงลาสิกขาเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๔๓๔

เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรทหาร เป็นนายร้อยโท ทหารราบมหาดเล็ก

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระปรีชาสามารถในด้านภาษา ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ โปรดการบันทึกประจำวัน ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์และทรงสามารถพระราชนิพนธ์ร้อยกรองตั้งแต่ยังมีพระชนมายุเพียง ๑๐ พรรษา

บทร้อยกรอง ที่แสดงความซาบซึ้งในน้ำพระราชหฤทัยที่มีต่อสมเด็จพระบรมชนกนารถ ก็คือ โคลงที่บันทึกไว้ในบันทึกประจำวันพฤหัสบดี ที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่า

"...เราตื่นนอนแต่เช้า กินข้าวแล้วตัวรุม ป้าโสมให้เราหยุดเรียนหนังสือ เราได้คิดโคลงถวายทูลหม่อมสำหรับพิมพ์หนังสือวชิรญาณ บทหนึ่งว่าด้วย รัก

รักใครจะรักแม้น ชนกนารถ
รักบอยากจะคลาด สักน้อย
รักใดมิอาจ เทียมเท่า ท่านนา
รักยิ่งมิอาจคล้อย นิราศแคล้วสักวัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ ๒๕ ปี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทถวายชัยมงคลเป็นกาพย์ห่อโคลงในนามของโรงเรียนราชกุมาร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖

ในด้านภาษาอังกฤษนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ตามเสด็จออกรับแขกเมืองอยู่เนือง ๆ พระองค์ได้เคยแสดงพระปรีชาสามารถเป็นลายลักษณ์อักษร ทรงพระราชนิพนธ์นิทานภาษาอังกฤษ เรื่อง "Little Folks" ไปลงในหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์ และได้รับรางวัล ดังได้ทรงบันทึกไว้เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ "...บ่ายสองโมงเศษ ครูพอร์น มาสอนหนังสืออังกฤษ แล้วครูเล่าว่าไปกินโต๊ะกับกัปตันโยน กัปตันโยนถามถึงเราแต่งหนังสือ ลิตตะโฟก ว่าเราได้ไปรส์ (price) กัปตันรู้จากหนังสือพิมพ์สิงคโปร์ ครูแกดีใจมาก..."

และในบันทึกประจำวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ มีข้อความตอนหนึ่งว่า "...ทูลหม่อมรับสั่งให้แม่เกษรเอาหนังสือฉบับหนึ่งเหรียญมาให้เรา เราได้รางวัลมาจากเอดิเตอร์ที่นอกส่งมาให้เรา เราได้แต่งหนังสือนี้ไปช้านานแล้ว เรานึกถึงเสมอ อยากรู้ว่าได้รางวัลหรือไม่ได้ ได้มาเราดีใจมาก..."

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นพระราชปิโยรสที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดไว้วางพระราชหฤทัยให้ประกอบพระราชภารกิจแทนพระองค์อยู่เสมอ ในขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารแต่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทอยู่เป็นระยะน้อยเพียง ๗ ปี ก็เสด็จสวรรคตด้วยโรคพระวักกะพิการในเวลาอันรวดเร็ว ขณะมีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษาเศษ ยังความโศกเศร้ามาสู่พระบรมชนกนาถ พระบรมราชชนนี พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการและพสกนิกรทั่วหน้า.

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๓๔

บรมธรรมิกมหาราชาธิราชรำลึก

ม.ร.ว.แสงสูรย์ ลดาวัลย์ เรียบเรียง

ในดิถีที่ได้คำนวณวันทางสุริยคติกาล ตรงกับวันที่ ๒๑ เดือนกรกฎาคม เป็นวันสำคัญวันหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ในอดีตที่นับย้อนจากวันนี้ขึ้นไป ๑๕๗ ปี อันตรงกับวันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗ เป็นวันสำคัญ เพราะเป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นผ่านพิภพ เป็นสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า รัชกาลที่ ๓ ในบรมราชจักรีวงศ์ ดำรงไอศวรรยาธิปัตย์ปกครองสยามรัฐสีมาอาณาจักรสืบพระราชสันตติวงศ์ สนองพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาอิศรสุนทรพระพุทธ-เลิศหล้านภาลัย

สำหรับในปัจจุบันสมัย ซึ่งคำนวณวันทางสุริยคติกาล ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๓๓ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร มหาราช พระมหากษัตริยาธิราชเจ้ารัชกาลที่ ๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงถวายเครื่องราชสักการะถวายบังคมและเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิราช

พระบรมราชานุสาวรีย์นี้ สร้างขึ้นโดยความสมานฉันท์ขององค์พระประมุขของชาติราชสกุลวงศ์ คณะรัฐมนตรีแห่งรัฐบาลไทยในสมัยที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมี ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยทั้งข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนและอาณาประชาราษฎร์ได้มาอนุสรณ์คำนึงถึงพระเดชพระคุณที่ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอันก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ไพศาลแก่แผ่นดินและทวยนาคร จึงร่วมใจกันก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติขึ้นไว้ในกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับทวยนาครจะได้ทำการสักการบูชาและน้อมจิตระลึกในพระมหากรุณาธิคุณสืบไปชั่วกาลนาน

โดยเหตุที่วันที่ ๒๑ กรกฎาคม เป็นวันสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวเนื่องในพระองค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระผู้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ได้ถวายสร้อยแห่งพระปรมาภิไธยไว้ว่า สยามินทรวโรดม บรมบพิตร ธรรมิกมหาราชาธิราช ดังนั้นจึงสมควรที่จะเรียกวันนี้ว่า เป็นวันธรรมิกมหาราชาธิราชรำลึก

และในวโรกาสสำคัญนี้ คณะอนุกรรมการจัดทำบทความและเอกสารสดุดีบุคคลสำคัญขอ อัญเชิญพระราชประวัติย่อแห่งพระองค์ท่านมาสู่ท่านผู้ฟังโดยสังเขปพอควรแก่เวลา ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ธรรมิกมหาราชาธิราช

พระราชประวัติย่อ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าจอมมารดาเรียม (ซึ่งต่อมาได้รับการเฉลิมพระอิสริยศักดิ์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย เป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง) เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันจันทร์ที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐ โดยที่เสด็จพระราชสมภพเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม พระราชมารดาเป็นสามัญชน ฉะนั้นแรกสมภพน่าจะทรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าตามราชประเพณี ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๔๙ สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จขึ้นสถิตในที่พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระราชโอรสที่ประสูติแต่เจ้าจอมทั้งหมดจึงเลื่อนขึ้นดำรงพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้า โดยมิต้องมีการสถาปนาพระยศเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด ด้วยเป็นประเพณีการสืบสายแห่งขัตติยราชสกุลตามธรรมเนียมแห่งราชสกุลในกรุงสยาม

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ เมื่อพระชนมพรรษา ๒๖ พรรษา ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม ทรงพระนามว่า "พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์" สมเด็จพระบรมชนกนาถไว้วางพระราชหฤทัยมาก โปรดให้ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจว่าความฎีกา ซึ่งเป็นส่วนราชการที่สำคัญมากในสมัยนั้น นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณด้วย

โดยเหตุที่สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตลงโดยมิได้ตรัสมอบหมายการสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ไว้อย่างใด และยังมิได้มีพระราชนิติประเพณีกำหนดองค์ผู้สืบราชสมบัติที่แน่นอนไว้ ในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยาและได้ชำระนำมาใช้ในสมัยต้นยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ระบุไว้อย่างกว้าง ๆ เพียงว่า "ราชกุมารที่เกิดด้วยพระอัครมเหสี เป็นสมเด็จหน่อพุทธเจ้า" ในรัชกาลที่ ๒ แม้จะทรงมีพระชายาเป็นเจ้าฟ้าฯ แต่ก็มิได้ทรงแต่งตั้งเป็นทางการไว้ให้เป็นพระอัครมเหสี หรือมเหสีตำแหน่งใด ดังนั้นการเลือกผู้ดำรงราชสมบัติสืบพระราชสันตติวงศ์ จึงต้องเป็นไปตามความเห็นชอบของเสนาบดี และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดินแต่ละสาขา ครั้งนั้นได้มีการอาราธนาพระสังฆราช ราชาคณะ พระบรมราชวงศานุวงศ์ต่างกรม ปรึกษาหารือเลือกสรรด้วย พงศาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร์กล่าวว่า ที่ประชุมเห็นว่า "พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด ได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาช้านาน ทั้งข้าทูลละอองธุลีพระบาทก็มีความจงรักสวามิภักดิ์ในพระองค์ท่านก็มาก สมควรจะครอบครองสิริราชสมบัติรักษาแผ่นดินสืบพระบรมราชตระกูลต่อไป" จึงพากันเข้าเฝ้าฯ เชิญเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ ดำรงราชอาณาจักรสยาม เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สืบมาแต่วันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ เป็นต้นมา พระสุพรรณบัฏที่เฉลิมพระปรมาภิไธยซึ่งถวายในวันทรงรับพระบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ เหมือนที่จารึกพระปรมาภิไธยถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสองรัชกาลก่อน ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงทำพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏถวายพระปรมาภิไธยใหม่ว่า "พระบาทสมเด็จพระปรมาทิวรเสฏฐ มหาเจษฎาบดินทร สยามมินทรวโรดม บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"

ขอให้สังเกตว่าพระปรมาภิไธยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จารึกพระสุพรรณบัฏถวายสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ เป็นการแสดงชัดว่าได้ถวายพระเกียรติสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ให้ทรงเป็น มหาราชพระองค์หนึ่งแห่งราชอาณาจักรสยามแล้ว คือทรงต่อท้ายพระปรมาภิไธยถวายว่า "บรมธรรมิกมหาราชาธิราช" ซึ่งหมายถึง ธรรมิกมหาราชนั่นเอง แต่เหตุไฉนในสมัยหลังนักประวัติศาสตร์จึงไม่ยอมรับว่าทรงเป็นมหาราชก็ไม่ทราบ

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่ถวายพระบรมนามาภิไธยว่า "สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาเจษฎาบดินทร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" ไม่ว่าพระบรมนามาภิไธยใดไม่ค่อยมีผู้เชิญไปเอ่ยขาน นอกจากคำท้ายแห่งพระบรมนามาภิไธยที่มีว่า "พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" จึงจะเป็นที่รู้จักเอ่ยขานกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ ได้รับสิริราชสมบัติโดยมติของที่ประชุมอันน่าจะเรียกได้ว่า เป็นมหาสมาคมของกาลสมัยนั้น ดังนั้นพระองค์จึงมิได้ทรงมีพระบรมราชโองการมอบหมายราชสมบัติแก่ท่านพระองค์ใด เมื่อทรงพระประชวรหนักใกล้ถึงกาลเสด็จสู่สวรรคต ทั้งไม่ทรงตั้งมเหสีเทวีใดเป็นเจ้า เพราะจะทำให้ราชโอรส-ธิดาทรงศักดิ์เป็นเจ้าฟ้า อันจะทำให้เกิดความยุ่งยากต่อการเลือกผู้ดำรงสิริราชสมบัติในภายหน้า ทรงตัดการแข่งขันทุกประการในมหาสาขาของพระองค์ เปิดโอกาสให้ผู้ทรงพระปรีชาดำรงไอยสวรรยาธิปัตย์ โดยไม่มีผู้กีดขวางชิงคะแนนความเห็นชอบ อันอาจเป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากในแผ่นดิน

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ บันทึกความตอนมีกระแสพระราชดำริถึงผู้สืบราชสมบัติไว้ดังนี้ "ทรงพระประชวรครั้งนี้พระอาการมาก เห็นจะเป็นโรคใหญ่เหลือกำลังแพทย์จะเยียวยา..... กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาขอบขัณฑเสมาอาณาจักรกว้างขวาง พระเกียรติยศ ก็ปรากฏไปทั่วนานาประเทศ ถ้าทรงพระมหากรุณาพระราชทานอิสริยยศมอบให้พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใด พระองค์หนึ่งซึ่งพอพระทัยให้ขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระองค์ต่อไปแต่ตามชอบอัธยาศัยในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวนั้นเกลือกเสียสามัคคีร้าวฉาน ไม่ชอบใจไพร่ฟ้าประชาชนและคนมีบรรดาศักดิ์ผู้ทำราชกิจทุกพนักงาน ก็จะเกิดอุปัทวภยันตรายเดือดร้อนแด่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย สมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎรจะได้รับความลำบากเพราะมิพร้อมใจกัน ด้วยกำลังทรงพระมหากรุณาเมตตากับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมาก ทรงพระราชดำรัสให้จดหมายกระแสพระราชโองการปฏิญาณยกพระนามพระรัตนตรัยสรณคมน์เป็นประธานพยานให้เห็นจริงในพระราชหฤทัยแล้ว ทรงพระราชดำรัสยอมอนุญาตให้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหม พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษา พระยาราชสุภาวดีว่าที่สมุหนายก กับขุนนางทั้งปวง จงมีความสโมสรสามัคคีปรึกษาพร้อมกัน เมื่อเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดที่มีวัยวุฒิปรีชารอบรู้ราชานุวัตรเป็นศาสนูปถัมภกยกบวรพุทธศาสนา และปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎรรักษาแผ่นดินให้เป็นสุขสวัสดิ์โดยยิ่งเป็นที่ยินดีแก่มหาชนทั้งปวงได้ ก็สุดแต่จะเห็นดีประนีประนอมพร้อมใจกันยกพระบรมวงศ์องค์นั้นขึ้นเสวยมไหสวรรยาธิปัตย์ถวัลยราช สืบสันตติวงศ์ดำรงราชประเพณีต่อไปเถิด"

พระราชดำรัสดังกล่าวพระราชทานให้นำออกมาส่งแก่เสนาบดีแต่ ณ วันจันทร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓

โดยปรกติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันออกครั้นเมื่อทรงพระประชวรหนัก ทรงพระราชปรารภว่าถ้าสวรรคตลง ณ ที่นั้น พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อ ๆ ไป อาจรังเกียจ จึงโปรดให้เชิญพระองค์ออกไปบรรทมรอวันเสด็จสวรรคตทางองค์ตะวันตก ซึ่งจะไม่เป็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป พระองค์ได้เสด็จสวรรคตลง ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตกเมื่อวันพุธที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ สิริรวมพระชนมพรรษา ๖๓ พรรษา ๑๑ วัน สถิตในสิริราชสมบัติ ๒๕ ปี ๗ เดือน ๒๓ วัน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทนุบำรุงสยามรัฐสีมาอาณาจักรให้มั่นคงและเจริญรุ่งเรืองหลายด้าน แต่ก็ทรงเป็นพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงอาภัพมาก

พระองค์หนึ่ง นับตั้งแต่ทรงถูกกล่าวหาว่าทรงแย่งราชสมบัติ อันควรจะเป็นของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ มงกุฎสมมุติเทวาวงศ์และบรรดาสรรพสิ่งอันได้ทรงสร้างไว้ในพระบวรพุทธศาสนา เพื่อเทิดพระพุทธศาสนาไว้เป็นหลักชัยของบ้านเมือง เป็นธงชัยและเป็นประทีปนำทางให้อาณาประชาชนพลเมืองของชาติไทยได้ยึดไว้เป็นแสงสว่างในอันที่จะได้ดำรงชีวิตให้อยู่ในศีลในธรรมอันจะเป็นแสงสว่างนำวิถีชีวิตให้ประสบแต่ทางอันเจริญรุ่งเรือง และมีแต่ความผาสุกและสันติสุข บรรดาสรรพปูชนียสถานที่ทรงสร้างไว้เป็นเครื่องเชิดชูเทิดทูนพระพุทธศาสนานั้น ในปัจจุบันได้เป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาแก่บ้านเมืองอย่างยิ่ง และคนในปัจจุบันก็ได้อาศัยพระราชมรดกประเภทปูชนียสถานอันวิจิตรตระการตาที่ทรงสร้างไว้ เป็นพระพุทธานุศาสนีย์เทิดทูนพระบวรพุทธศาสนานี้ เป็นสิ่งเชิญชวนให้ชาวต่างประเทศเข้ามาเยือนประเทศไทยและชมปูชนียสถานที่ทรงสร้างไว้ เป็นทางหารายได้บำรุงประเทศที่สำคัญ ดังที่ทราบอยู่แก่ใจกันอยู่ทุกคนแล้วนั้น

ก็เป็นที่น่าเสียใจที่สิ่งเหล่านั้นก็ถูกบิดเบือนว่ามิใช่ถาวรวัตถุอันสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ตัวอย่างเช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งเป็นพระปรางค์ที่งดงามและเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองที่สุด ก็กลายเป็นกล่าวกันว่ารัชกาลที่ ๒ ทรงสร้างไว้ ดังนี้เป็นต้น

พระราชประวัติที่เชิญมาสู่ท่านผู้ฟังในเช้าวันนี้ เป็นเพียงพระราชประวัติย่อ หากท่านผู้ใดประสงค์ที่จะทราบพระราชประวัติโดยละเอียด ขอเชิญชวนให้ท่านหาหนังสือ "มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์" ซึ่งท่าน พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ได้เชิญชวนท่านผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ ร่วมกันเขียนขึ้น และกองทัพบกได้จัดตีพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสือหนา ๑๓๕ หน้า แล้วนำออกจำหน่าย เพื่อนำรายได้สมทบทุนมูลนิธิมหาเจษฎาบดินทร (พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งทางราชการจัดตั้งขึ้นไว้เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

มูลนิธิที่กล่าวนามถึงข้างต้นนี้ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อดำเนินการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์รัชกาลที่ ๓

๒. เพื่อทะนุบำรุงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม โบราณสถานที่รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างไว้เป็นมรดกตกทอดที่เชิดชูเกียรติประเทศชาติ

๓. เพื่อเป็นทุนในการศึกษาวิจัยความรู้ในงานด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และศิลปกรรมในรัชสมัยให้เป็นที่เผยแพร่

๔. เพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจที่ทรงกระทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชน ให้ยังคงจารึกอยู่ในความทรงจำของคนไทยตลอดไป

อนุกรรมการจัดทำบทความและเอกสารสดุดีบุคคลสำคัญซึ่งเป็นอนุกรรมการในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติขอแนะนำว่า หนังสือ "มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์" ที่กองทัพบกจัดพิมพ์ขึ้นนี้ เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุม มีหลักฐานพร้อมทั้งข้อวิจัยวิจารณ์ ว่าที่ทรงถูกกล่าวหาว่าแย่งสมบัติจากเจ้าฟ้ามงกุฎนั้น เป็นความจริงหรือไม่ด้วย

ในโอกาสอันน้อยนี้ขอนำสารบาญเรื่องในหนังสือดังกล่าว และนามผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ ที่เขียนเรื่องดังกล่าว มาแจ้งให้ทราบเป็นการเชิญชวนให้ท่านสนใจและมีความปรารถนาจะเข้าใจอันแท้จริงหาอ่านได้จากเรื่องที่ปรากฏในหนังสือมหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ซึ่งมีดังนี้

	หน้า	
คำนำ	๔	
มหาเจษฎาบดินทรสดุดี	๘	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา
พระราชประวัติ ก่อนเสด็จขึ้นทรงราชย์	๑๕	ม.ร.ว.แสงสูรย์ ลดาวัลย์
เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ	๒๑	ม.ร.ว.แสงสูรย์ ลดาวัลย์
พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและศาสนา	๓๓	ร.ศ.ธงทอง จันทรางศุ
การปรับปรุงภาษีอากรในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๕๓	นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา
พระบรมราโชบายเกี่ยวกับประเทศตะวันตก	๗๕	ศ.วิลาสวงศ์ พงศะบุตร
สถาปัตยกรรมแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๑๕	สมาคมสถาปนิกแห่งประเทศไทย
ประณีตศิลป์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๕๗	อ.จุลทัศน์ พยามรานนท์
งานประติมากรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๙๑	อ.จุลทัศน์ พยามรานนท์
งานจิตรกรรมฝาผนังในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๓๑	อ.จุลทัศน์ พยามรานนท์
ภูมิรัฐศาสตร์เมืองอีสาน	๒๔๙	ศ.น.อ.สมภพ ภิรมณ์ ร.น.
พระมหากรุณาธิคุณต่อชาวจีน	๒๖๕	พ.อ. ม.ร.ว.ศุภวัฒย์ เกษมศรี
พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการปกครองและความมั่นคงของชาติ	๒๗๕	คุณหญิงคณิตา เลขะกุล
สุดท้ายแห่งพระชนมพรรษา	๒๙๙	ร.ศ.ธงทอง จันทรางศุ

เมื่อท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ทราบในเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเสนอมานี้ ขอได้โปรดได้พร้อมใจกันรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ไพศาลของพระองค์ท่าน ในวโรกาสอันเป็นมหามงคลแห่งวันประกอบพระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ และขอเชิญชวนทุกทุกท่านให้ร่วมใจกันเทิดทูนพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่านไว้เหนือเกล้าฯ สืบเนื่องกันต่อ ๆ ไป จนกว่าจะสิ้นสายสกุลแห่งเราท่านผู้มีสายเลือดเป็นคนไทย และสุดสิ้นดินฟ้าแห่งสยามรัฐสีมาอาณาจักร

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๓๓

หน้าว่าง

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

นายขวัญแก้ว วัชโรทัย เรียบเรียง

สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระบรมราชชนก เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปิยมหาราช กับสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ต่อมาเสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาต่อ ณ โรงเรียนนายร้อยในประเทศเยอรมัน แล้วต่อมาทรงเปลี่ยนไปเรียนวิชาทหารเรือตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จฯ กลับมาประเทศไทย ทรงรับราชการในกองทัพเรือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงประจำอยู่ที่กรมเสนาธิการทหารเรือ เสด็จไปทรงศึกษาทางการแพทย์และสาธารณสุข ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา รับสั่งกับพลตรีพระศักดาพลรักษ์ว่า "ฉันจะไปเรียนหมอละ เพราะเป็นวิชาที่สนุกดี เรามีโอกาสรักษาคนได้ทั้งคนจนคนมั่งมีและเจ้านายต่าง ๆ ได้เต็มที่หมอทำการกุศลในการรักษาพยาบาลได้ดี" รับสั่งต่อไปว่า "เมืองไทยเราถ้าเจ้านายทรงทำหน้าที่อย่างสามัญชนเข้าบ้าง เขาว่าเสียพระเกียรติ ฉันรู้สึกว่ามัวแต่รักษาพระเกียรติอยู่ก็ไม่ต้องทำอะไรกัน" พระองค์ทรงศึกษาแพทย์ที่ประเทศอเมริกาจนจบแล้วเสด็จฯ กลับประเทศไทย ทรงเป็นแพทย์ทำการรักษาคนป่วยที่โรงพยาบาลแมคคอมิค จังหวัดเชียงใหม่ และทรงช่วยเหลือโรงพยาบาลศิริราชในเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์และโรงเรียนพยาบาล ทรงรับความช่วยเหลือมูลนิธิรอคเฟลเลอร์ในการขยายกิจการแพทย์ในประเทศไทย โรงเรียนแพทย์และโรงเรียนพยาบาลเจริญเติบโตขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์และพยาบาลในปัจจุบัน ด้วยประการนี้ทางโรงพยาบาลศิริราชได้เฉลิมพระเกียรติว่าเป็นพระบิดาแห่งการแพทย์

จากพระราชจริยาวัตรที่ทรงปฏิบัติต่อเนื่องมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนเจริญพระชนมายุตลอดมา จะเห็นว่าทรงพระราชอุทิศพระองค์และทรงพยายามที่จะยกฐานะทางด้านการสาธารณสุขของประชาชนพลเมืองให้ได้รับการรักษาพยาบาลดีขึ้น การขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศเพื่อมาช่วยพัฒนาและขยายกิจการทางแพทย์ เป็นการสร้างคน คือ แพทย์ พยาบาล และการสาธารณสุข ตลอดจนพระราชทานทุนการศึกษาอันเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย ทั้งทรงเชิญชวนเจ้านายให้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลสร้างตึกในโรงพยาบาลศิริราช เพื่อบรรเทาทุกข์ของราษฎรที่ป่วยไข้ เป็นต้น

ถ้าเราจะย้อนมาพิจารณาสภาพสังคมในสมัยนั้นก็ควรทราบไว้ก่อนว่า สังคมขณะนั้นค่อนข้างจะแตกต่างกัน ยังมีช่องว่างระหว่างกันระหว่างผู้มียศศักดิ์และชนธรรมดา

สามัญ สมเด็จพระบรมราชชนกทรงใช้ความพยายามโดยทรงอุทิศพระองค์เองลดช่องว่างนั้นลงด้วยวิธีการประชาธิปไตย ทรงพระวิริยะอุตสาหะจนประสบความเสร็จ เริ่มตั้งแต่เข้าศึกษาวิชาการแพทย์ และวิชาพยาบาลในสมัยนั้นก็ต้องจ้างคนให้เรียน ปัจจุบันการเข้าเรียนวิชานี้มีแต่จะแข่งขันกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จฯ เยือนต่างประเทศประเทศต่าง ๆ ถวายความช่วยเหลือ มีทูลเกล้าฯ ถวายทุนการศึกษา เป็นต้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มูลนิธิอานันทมหิดลซึ่งทรงพระราชดำริตั้งขึ้นให้ควบคุมดูแลผู้ได้รับพระราชทานทุน นักเรียนทุนมูลนิธิอานันทมหิดลที่สำเร็จการศึกษาได้เป็นกำลังในการพัฒนาประเทศอยู่ในปัจจุบันนี้ บุคคลเหล่านั้นเป็นมันสมองของประเทศทั้งสิ้น

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงดำเนินรอยตามพระยุคลบาทสมเด็จพระราชสวามี พระองค์เป็นสมเด็จพระราชมารดาของพระราชโอรสถึงสองพระองค์ ซึ่งในกาลต่อมาได้เถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์สุดประเสริฐทั้งสองพระองค์เสด็จดำรงอยู่ในหัวใจของประชาชนตลอดมาเป็นนิจนิรันดร์และมีพระราชธิดา คือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธออีกหนึ่งพระองค์ นอกจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจะพระราชทานทุนการศึกษาต่อแล้ว ยังทรงพระกรุณาธิคุณแก่ประชาชนในจังหวัดชายแดนทั่วประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ กระทรวงศึกษาธิการยังขยายเขตการศึกษาไปไม่ถึง ทรงเป็นห่วงว่าประชาชนที่อยู่ชายแดนซึ่งบางแห่งพูดคนละภาษากับภาษาไทยของเรา จึงอาจจะทำให้ชนชายแดนเหล่านั้นคิดว่าเขาเป็นชนประเทศอื่นดังนั้นเพื่อเด็กชายแดนได้รู้สึกตัวว่า ตนเป็นคนไทยอยู่ในส่วนหนึ่งของประเทศไทยด้วยจึงพระราชทานแผนที่ ซึ่งเป็นอุปกรณ์การศึกษาแสดงให้เห็นว่าที่ที่ตนมีภูมิลำเนาอยู่นั้นอยู่ในประเทศไทย ทรงเชิญชวนข้าราชบริพารที่มีฐานะให้ช่วยกันสร้างโรงเรียนและบ้านพักครูขึ้นเพื่อให้การศึกษาแก่เด็กที่มีภูมิลำเนาอยู่ชายแดน ทรงมุ่งที่จะยกฐานะจากผู้ไม่รู้ไม่เห็นเป็นผู้รู้ พระราชทานสัญลักษณ์แห่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ คือ ธงชาติไทย พระพุทธรูป พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเครื่องวิทยุเพื่อชนเหล่านั้นจะได้ทราบข่าวสารทันเหตุการณ์ของชาติบ้านเมือง เมื่อมีโรงเรียนแล้วก็ต้องมีถังน้ำฝน บ้านพักครู จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงตรวจตราบ้านพักครู เมื่อทรงเห็นพื้นไม้ของบ้านพักครูแห้งเป็นร่องแยกห่างจากกัน ก็ทรงเกรงว่ายุงจะลอดช่องขึ้นไปกัด โปรดให้ตำรวจชายแดนไปซื้อพรมน้ำมันมาปูพระราชทาน เมื่อเสด็จฯ ทรงเยี่ยมประชาชนชายแดนและชนในถิ่นทุรกันดาร ตำรวจชายแดนซึ่งตามเสด็จ ย่อมได้รับข้าวห่อพระราชทานเป็นเนืองนิจ และทรงแนะนำเขาว่า ให้เขาพิจารณาดูก่อนว่าจะรับประทานข้าวหมดห่อหรือไม่ ถ้ามากเกินไปก็ให้แบ่งออกเก็บไว้ให้ผู้อื่นที่ยังไม่ได้รับประทาน และเมื่อรับประทานหมดแล้วต้องขุดหลุมฝังสิ่งที่

ต้องละทิ้งเหล่านั้น อย่าโยนทิ้งไว้เลอะเทอะ แม้พระองค์เองก็ทรงปฏิบัติเช่นกัน การที่ทรงแนะนำอย่างนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไปในเวลาเดียวกัน

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมีวิธีการสอนโดยทรงยกตัวอย่างว่า ถ้าเราจะไปนำคนมาจากชายแดนหรือจากเกาะแก่ง มานั่งกับเราแล้วบอกว่า "เราทุกคนเท่ากันนะ" โดยที่เรายังไม่ได้ให้การอบรมศึกษาแก่เขา เขาเหล่านั้นก็คงอึดอัดปฏิบัติตัวไม่ถูกต้อง บางคราวทรงยกตัวอย่างว่า เรายกมือขึ้นดูก็จะเห็นว่านิ้วของเรายาวไม่เท่ากัน และการเรียกชื่อนิ้วก็ไม่เหมือนกัน จึงควรพิจารณาดูว่า นิ้วแต่ละนิ้วก็มีหน้าที่ไม่เหมือนกัน และเราก็ไม่สามารถทำให้เท่ากันได้ หรือคนเราถ้าอยู่ร่วมกันตั้งแต่สองคนขึ้นไป คนหนึ่งรู้สึกร้อน คนหนึ่งหนาว คนร้อนจะเปิดพัดลมก็ต้องมีความเกรงใจคนที่เขาหนาว ตัวอย่างเหล่านี้คือพื้นฐานของประชาธิปไตย ทรงมีวิธีอบรมสั่งสอนแบบนี้ตลอดมาตั้งแต่สมัยที่สมเด็จพระบรมราชชนกยังทรงพระชนม์อยู่ ได้ทรงเชิญชวนบุคคลผู้ที่มีฐานะสูง หรือเป็นผู้มีอำนาจวาสนา ให้ความเมตตากรุณาต่อผู้ขาดแคลนซึ่งมีฐานะต่ำกว่า และทรงอบรมผู้มีฐานะต่ำกว่าและขาดแคลนทรัพย์สินให้ได้ศึกษาการสาธารณสุข เพื่อยกระดับสูงขึ้น นี่คือเป็นวิธีการที่ทรงปูพื้นฐานของประชาธิปไตยแก่ประชาชน

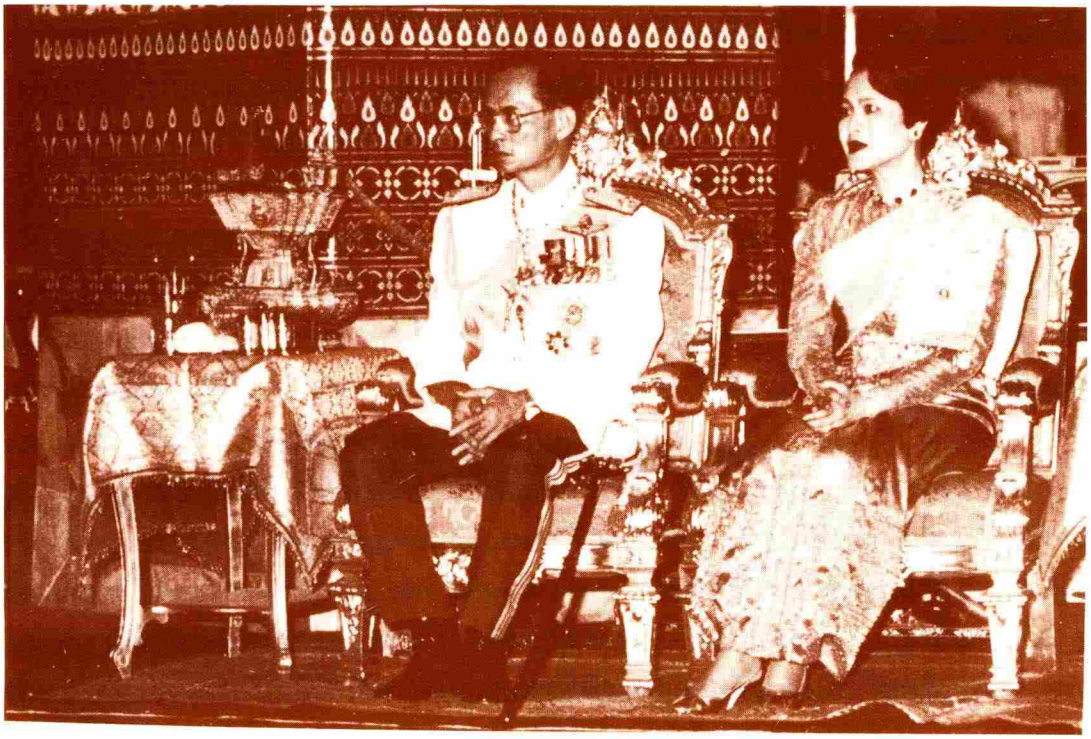
สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงพระราชสมภพมาครบหนึ่งร้อยปีแล้ว ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่มาตลอดพระชนม์ชีพ โดยมิได้ทรงอวดอ้างผู้ใดเลยว่าพระองค์ทรงเผยแพร่ประชาธิปไตยให้แก่คนไทยมาแล้ว ควรอย่างยิ่งที่ชาวไทยทั้งหลายรำลึกพระ-มหากรุณาธิคุณของพระองค์เฉลิมพระเกียรติถวายพระราชสมัญญาว่า พระบิดาประชาธิปไตย เพิ่มขึ้นจาก "พระบิดาแห่งการแพทย์"

สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงมีพระวิญญาณครู ซึ่งทรงรับสืบทอดมาจากสมเด็จพระราชมารดา คือ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าและพระวิญญาณครูของสมเด็จพระบรมราชชนกยังทรงสืบทอดมาถึงสมเด็จพระบรมราชชนนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอทุกพระองค์

ที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบันก็คือ พระราชดำรัส และพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชชนนี ซึ่งทรงอิงหลักพระธรรมของพระพุทธเจ้า หลักการของประชาธิปไตย และด้วยความห่วงใยที่ทรงมีต่อประชาชนจึงเป็นสัจจะและอมตธรรม ผู้ใดได้ฟังกระแสพระราชดำรัสแล้วย่อมเกิดความปลาบปลื้มยกย่อง เทิดทูนไว้

ในหัวใจ และรับใส่เกล้าใส่กระหม่อมมาพิจารณาปฏิบัติตามความสุขความเจริญของตน และของชาติ

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๓๔

ในหลวงกับวัฒนธรรม

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช บรมมหาธรรมิกราช ผู้ประเสริฐยิ่งของชนชาติไทย ได้มีพระราชดำรัสแสดงความภาคภูมิพระราชหฤทัยในชาติไทย ในบรรพชนชาวไทย ผู้มีวัฒนธรรมทางจิตใจหนักแน่นมั่นคง พลีใจกายร่วมกันรักษาความเป็นชาติเอกราชไว้ได้ตลอดมา ชาติไทยจึงมีอายุยืนเก่าแก่มาช้านาน คงทนต่อสิ่งสารพัดที่พยายามทำลายความเป็นไทของชาติไทยให้สูญสลาย นำชาติรอดพ้นภัยพาล ตราบเท่าที่มาตั้งหลักฐานเป็นปึกแผ่นมั่นคงอยู่ในสุวรรณภูมิประเทศก็ร่วม ๘๐๐ ปีแล้ว ขอพระราชทานอัญเชิญความตอนหนึ่งจากพระราชดำรัสองค์นั้นมาดังนี้

"ชาติไทยเรามีสิ่งดีมาตั้งแต่โบราณกาลมากหลาย และโดยเฉพาะที่ดีที่สุดก็คือจิตใจของประชาชน จิตใจของคนไทยด้วยกัน ที่มีความเข้มแข็งในการรักษาชาติไทยให้คงอยู่ได้ต่อไปด้วยความมั่นคงด้วยความเจริญ และทุกคนได้รับความสุขสบายทุกอย่าง แม้โลกของเราจะอยู่ในระยะเวลาปั่นป่วนเท่าใด ความคิดต่าง ๆ ผันแปรไปในทิศทางใด และมีการชักชวนให้แตกสามัคคี อย่างไรก็ตาม ชาติไทยก็ยังคงอยู่ได้ ถ้ารักษาความเข้มแข็งและสามัคคีกันเช่นที่เคยมีมาแต่โบราณกาล"

ความในพระราชดำรัสตอนที่อัญเชิญมานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึง ธรรมะสำคัญของประชาชนชาวไทย คือความเข้มแข็งของจิตใจ ที่ช่วยให้ป้องกันรักษาชาติให้อยู่รอดตลอดมา ทรงเตือนคนไทยให้ใช้สติปัญญาพิจารณาความคิดของมนุษยชาติในปัจจุบันที่ผันแปรไปต่าง ๆ เพราะโลกทุกวันนี้ปั่นป่วนวุ่นวาย แยกเป็นฝักเป็นฝ่าย พระองค์ทรงห่วงใยในเรื่องที่คนไทยถูกยุแยกให้แตกสามัคคีในหมู่คนไทยด้วยกัน ทรงพระราชกังวลในเรื่องความมั่นคงของชาติ และความเป็นอยู่ของประชาชนของพระองค์มากยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด พระราชดำรัสที่เชิญมานี้จึงเป็นเรื่องทรงเตือนคนไทยให้ยึดมั่นในวัฒนธรรมทางจิตใจไว้ให้มั่นคง ให้ใช้ความรู้ ความคิด สติปัญญาพิจารณาสิ่งดีสิ่งชั่วแยกแยะให้ถูก ไม่ว่าจะกระทำงานใด สิ่งใด ต้องใช้เหตุผล ใช้หลักของพระพุทธศาสนาถือศีลธรรมประจำใจอันคนไทยยึดมั่นไว้ดำเนินวิถีชีวิตให้ถูกต้อง ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนและแก่ส่วนรวม คือชาติบ้านเมือง อย่าได้แตกสามัคคี อย่าเชื่อความคิดของบุคคลอื่นง่าย ๆ โดยปราศจากการไตร่ตรองหาเหตุผลความจริงและความถูกต้องเสียก่อน มิฉะนั้นจะเป็นชะนวนนำชาติให้แตกสลายในที่สุด

และที่ทรงห่วงใยในเรื่องความสุขสบายของประชาชนชาวไทยนั้น ก็เพราะตราบใดที่ชนในชาติมีความสามัคคี ชาติก็มั่นคง ชนก็อยู่เป็นสุขสงบ เรื่องของการแสวงหาความสุขกายสบายใจ สบายตาย่อมเป็นวิสัยของปุถุชน ได้กินดีอยู่ดี มีบ้านเรือนอบอุ่น มียารักษา

ความเจ็บไข้ให้บรรเทาจนหายขาด มีเครื่องใช้ไม้สอยสะดวกสบาย เหล่านี้เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งมนุษย์ย่อมปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้นงามขึ้นด้วยความรู้ความคิด เจริญขึ้นแต่ละยุคสมัย สร้างสมสิ่งที่เป็นอารยธรรม วัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ สืบไว้เป็นมรดกของชนรุ่นหลัง อารยธรรม วัฒนธรรมดังกล่าว จะชี้ให้เห็นความสูงต่ำของนิสัยใจคอ สติปัญญาความรู้ความคิด ขนบประเพณีและศาสนา ของชนแต่ละชาติ และอารยธรรมวัฒนธรรมที่สร้างสมสืบไว้แก่อนุชนนั้น เรียกว่า มรดกแห่งวัฒนธรรม

ของเก่าแก่ที่เป็นมรดกวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและจิตใจของมนุษย์แต่ละชาติแต่ละเผ่า ย่อมเป็นสิ่งที่ชนในชาติหวงแหนทะนุถนอม ไม่ทำลายทอดทิ้งโดยไม่จำเป็น โบราณสถานและศิลปวัตถุที่แสดงออกถึงความรู้ความคิดของผู้สร้าง ระบอบประเพณีธรรมเนียมต่าง ๆ พิธีรีตรอง กฎหมาย และศาสนา ตลอดจนลายลักษณ์อักษรที่จารึกไว้ย่อมบอกเรื่องราวของชนชาติผู้เป็นเจ้าของ ว่าเป็นชนชาติที่มีความเป็นมาอย่างไร มีการพัฒนามาเพียงใด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสไว้หลายปีมาแล้วเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไทย ขอเชิญมาตอนหนึ่งดังนี้

"การสร้างอาคารสมัยใหม่นี้ คงเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่โบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อิฐเก่า ๆ แผ่นเดียวก็มีค่าควรจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยาและกรุงเทพฯแล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย"

ชนชาติอื่น ๆ ที่เป็นชาวตะวันตกเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ก็เพื่อมาดูความเก่าแก่ของมรดกวัฒนธรรมแห่งชนชาติไทย เขามิได้หวังจะเข้ามาชมตึกสูงระฟ้าสมัยใหม่แบบวัฒนธรรมตะวันตกของเขาเอง ซึ่งบ้านเมืองสมัยนี้ย่อมมีอยู่ทั่วไปทั้งในตะวันตกและตะวันออก

โคลงพระราชนิพนธ์ภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า ซึ่งหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เพิ่งค้นพบเมื่อไม่กี่ปีมานี้ และได้อัญเชิญมาพิมพ์ไว้ในบทความซึ่งท่านเขียนเล่าพระราชประวัติและพระปรีชาสามารถแห่งสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าพระองค์นั้น เป็นบทความซึ่งคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญได้เรียนเชิญให้ท่านเขียนออกอากาศในนามของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ผู้เขียนบทความเรื่อง "ในหลวงกับวัฒนธรรม" ที่กำลังอ่านให้ท่านฟังอยู่นี้ มีความอัศจรรย์ใจยิ่งนัก เมื่อได้อ่านบทโคลงพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ซึ่งหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เพิ่งค้นพบ เพราะความในโคลงพระราชนิพนธ์องค์นั้น ช่างละม้ายคล้ายคลึงกับพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อหลายปีมาแล้ว ซึ่งผู้เขียนได้เชิญมาให้ท่านได้ฟังเมื่อสักครู่นี้ ทั้งนี้แสดงว่า พระราชดำริ พระสติปัญญา และพระปรีชาสามารถแห่งพระมหากษัตริยาธิราช ในมหาจักรีบรมราชวงศ์ ย่อมสืบเนื่องต่อกันมาโดยสาย

พระโลหิตโดยแท้ ขอประทานอนุญาตหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อัญเชิญโคลงพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามาตอนหนึ่ง และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตต่อพระผู้ทรงพระราชนิพนธ์โคลง สรุปความเป็นภาษาไทยเพื่อผู้ฟังที่เป็นเยาวชนไทยได้ระลึกไว้ว่า ไทยเรามีบุญนักที่มีพระประมุขผู้ทรงพระปรีชาสามารถทุกพระองค์ในทุกด้านทุกประการ ชาติไทยจึงอยู่มาได้ตลอดรอดฝั่งจนทุกวันนี้

"When some visitors come here,
they want to see around;
So you must show them over,
and try to be profound;
You tell them the history of every single stone,
Quiet as though it's only known
to just yourself alone!
Some old places you show them;
Some old talking of Comment,
Some old buildings, some old view;
Some old story nothing new!

ความในโคลงพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าที่อัญเชิญมานี้ ทรงเตือนคนไทยทั้งหลายว่า "แขกที่มาเยี่ยมเยียนบ้านเรานั้น ย่อมประสงค์จะเที่ยวชมบ้านเมืองไปให้ทั่ว ท่านผู้ที่พาเขาเที่ยวชมต้องคิดต้องนึกให้ลึกซึ้งรอบคอบ อิฐหินแต่ละก้อนที่นิ่งเงียบอยู่ดูราวกับท่านคนเดียวเท่านั้นที่รู้จักและรู้เรื่องของมัน และท่านก็เล่าประวัติของอิฐหรือหินแต่ละก้อนนั้นให้แขกของท่านฟัง โบราณสถานที่ท่านพาเขาไปชมก็ดี คำที่ท่านบอกเล่าให้เขาฟังถึงอนุสรณ์ใด อาคารสถานเก่าแก่ (ความคิดเห็น) เก่า ๆ เรื่องราวเก่า ๆ ก็ดี ล้วนไม่ใช่สิ่งใหม่ เรื่องใหม่ทั้งสิ้น!"

แนวพระราชดำริในสมเด็จพระราชปิตุลา และสมเด็จพระราชภาติยะ เตือนคนไทยให้รำลึกถึงคุณค่าอันล้ำลึกของของเก่า ๆ สิ่งเก่า ๆ ที่เป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติไว้ให้จงดี อย่าดูหมิ่นดูถูกหรือทำลายเสียเพราะเห็นว่าไร้ค่า

พระราชดำรัสองค์หนึ่ง ทรงเตือนบัณฑิตรุ่นใหม่ให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมทางจิตใจอีกประการหนึ่ง คือ ความพอเหมาะ พอดี พอควร ในงานปฏิบัติด้านพัฒนาบ้านเมือง ขออัญเชิญมาตอนหนึ่ง ดังนี้

"การใช้เทคโนโลยีทันสมัยต่าง ๆ นั้น ว่าโดยหลักการก็ควรจะให้ผลมากในเรื่องประสิทธิภาพ การประหยัด การทุ่นแรง แต่อย่างไรก็ตาม คงยังต้องคำนึงถึงสิ่งอื่นซึ่งเป็นพื้นฐานและส่วนประกอบของงานที่จะทำด้วย อย่างในประเทศของเราประชาชนทำมาหาเลี้ยงตัวด้วยงานกสิกรรมและการลงแรงทำงานเป็นพื้น การใช้เทคโนโลยีอย่างใหญ่โตเต็มรูปเต็มขนาดในงานอาชีพหลัก ย่อมเป็นปัญหา เช่น ต้องลงทุนมากมายสิ้นเปลืองเกินกว่าเหตุ

หรืออาจก่อให้เกิดการว่างงานอย่างรุนแรง ผลที่เกิดไม่ตรงเป้าหมาย กลายเป็นผลเสีย ดังนั้น จึงควรระมัดระวังมากในการใช้เทคโนโลยีปฏิบัติงาน คือความพยายามความฉลาดรอบคอบ ใช้ให้พอเหมาะพอดีแก่สภาวะของบ้านเมือง และการทำมาหากินของราษฎรให้เกิดประสิทธิผล ด้วย... ประเทศชาติของเราจะได้ผาสุก สมบูรณ์สมใจนึก"

พระองค์มิได้ทอดพระเนตรไปข้างหน้าเพื่อจะก้าวหน้าถ่ายเดียว ยังทรงเหลียวดูอดีตอันดีงามของชาติไทยตลอดเวลา ทรงตระหนักพระราชหฤทัยดีว่า อดีตดีงามคือพื้นฐานของอนาคตรองรับและผูกพันคนไทยไว้ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงมาแล้ว ไทยจึงยืนเอกราชมาได้จนทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงอนุรักษ์วัฒนธรรมที่ยังทรงคุณประโยชน์แก่ชาวไทยไว้ทุกด้าน อาทิ ด้านศาสนา ได้ทรงอนุรักษ์เอกลักษณ์สำคัญของความเป็น "ชายชาวไทย" ผู้มีชีวิตสมบูรณ์แบบ คือ เสด็จออกทรงพระผนวช ศึกษาพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้จะเป็นระยะเวลาน้อย แต่ก็ทรงภูมิรู้ในพระศาสนาสูงยิ่ง ทรงอนุรักษ์ศิลปะสำคัญของไทย เพราะทรงห่วงใยว่าจะเสื่อมสูญไปตามกาลสมัยที่ล่วงไป หากไม่รู้หลักของการพัฒนา คิดทำเพียงเพื่อจะให้ทันสมัยของโลก คือนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป วิจิตรศิลป และภาษาศิลป ทรงเชี่ยวชาญการดนตรีสากลเป็นที่ยกย่องของบรรดาศิลปินดนตรีทั่วโลก คณะนาฏศิลปและดุริยางคศิลป์ของไทยเทิดทูนในพระบรมราชอัจฉริยภาพขึ้นเป็น "อัครศิลปินแห่งชาติ"

ที่ยิ่งกว่าทรงอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมไทย ก็คือ ทรงฟื้นฟูขนบประเพณีพิธีเก่าแก่อันดีงามที่มีประโยชน์แก่คนไทยทุกยุคทุกสมัย และยังเป็นประเพณีที่แสดงถึงพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ไทยว่าเคยทรงร่วมทุกข์สุขมากับกสิกรไทย ซึ่งเป็นบุคคลที่มีบุญคุณแก่ชนไทยตลอดมา คือพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล แรกนาขวัญ เพราะทรงทราบอย่างลึกซึ้งว่า กสิกรไทยในชนบทยังคงมีความผูกพันอยู่กับประเพณีเก่าแก่ ที่เขาเคยยึดถือเป็นกำลังใจ บำรุงขวัญของชาวไร่นาในด้านการประกอบพิธี เป็นประโยชน์ในการทำไร่นาโดยตรง คือ เป็นปฏิทินบอกเกณฑ์น้ำฝนน้ำท่าของแต่ละปี ให้เขาเตรียมรับความอุดมสมบูรณ์ หรือความแห้งแล้งของธรรมชาติในแต่ละปี เพราะเกี่ยวกับการปลูกพืชผลของเขา

ที่สำคัญอย่างยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ มิได้ทรงอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีเก่าแต่อย่างเดียว ยังทรงพัฒนาปรับปรุงทางด้านวิทยาการพระราชทานแก่ชาวไร่นา เป็นประโยชน์แก่การพัฒนาผลผลิตทรงบำรุงน้ำใจของกสิกรด้วย "วันเกษตรกร" ทั่วประเทศ โปรดให้ผู้แทนชาวไร่นาได้เข้าเฝ้า ทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานรางวัลการประกวดพืชผลและพันธุ์ข้าว ได้พระราชทานแจกพันธุ์ข้าวทรงปลูกจากสวนจิตรลดา ให้เป็นเมล็ดข้าวมิ่งขวัญแก่ชาวนาทั่วประเทศ

พระเดชพระคุณที่เป็นพระประมุขผู้ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรม และขัตติย-วัตร.....สมบูรณ์บริสุทธิ์ตามแบบอย่างพระบรมธรรมิกมหาราช คือพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของไทยในบรรพกาลมาแต่ ๘๐๐ ปีโน้น ทรงปกครองแผ่นดินด้วยพระคุณธรรมเลิศล้น พระราชทานพระบรมราโชวาทสอนคนไทย ให้เข้าถึงพระราชดำรัสวิเศษจับใจทวยชน ให้สำนึกว่า ใดถูกต้อง ใดผิดพลาด ควรจดจำใส่เกล้าฯ แล้วเชิญมาปฏิบัติเพื่อความเจริญสุขของตน ของครอบครัว และประเทศชาติของตน

เนื่องในมหามงคลสมัยวันฉัตรมงคลครบรอบปีที่ ๔๐ ซึ่งผ่านมาแล้ว เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม นี้ ข้าพระพุทธเจ้าประชาชาวไทยขอน้อมเกล้าฯถวายพระพรชัย ขอให้เสด็จสถิตเสถียร เสวยสุขอยู่ในมไหศวรรยราชสมบัติ ทรงเป็นหลักชัยและฉัตรทองป้องเศียรเกล้าของพสกนิกรชาวไทยชั่วกาล จำเนียรเทอญ.

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๓๓

หน้าว่าง

พระราชูปถัมภกศิลปะวัฒนธรรมไทย

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

แถลงการณ์สำนักพระราชวัง

สำนักพระราชวังมีความยินดีที่จะแถลงแก่ประชาชนเพื่อทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี ได้ประสูติพระราชธิดาแล้วที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๔๙๘ เวลา ๑๘ นาฬิกา ๕๒ นาที

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงพระสำราญดีทั้งสองพระองค์

(ลงชื่อ) ทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์
เลขาธิการพระราชวัง
สำนักพระราชวัง
๒ เมษายน ๒๔๙๘

มหาชนชาวไทยได้รับทราบข่าวอันเป็นมหามงคลด้วยความปลื้มปิติผ่านทางวิทยุกระจายเสียงกรมประชาสัมพันธ์ ในคืนวันนั้นเอง รุ่งขึ้นคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้สถานที่ราชการหยุดราชการ และชักธงชาติถวายความยินดี ในวันที่ ๓ เมษายน ๒๔๙๘ หนึ่งวัน

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีสมโภชเดือน และขึ้นพระอู่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอตามขัตติยราชประเพณี ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ในวันที่ ๑๕ และ ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๙๘ พร้อมกันนั้นได้โปรดให้สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงคิดพระนามสมเด็จพระเจ้า-ลูกเธอถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา ได้ทรงเจริญพระวัยขึ้นมาตามลำดับ ด้วยความชื่นชมโสมนัสของบรรดาข้าราชบริพาร และประชาชนที่ทราบข่าวคราวของพระองค์ พระอัจฉริยภาพของพระองค์ได้ปรากฏให้เห็นแต่ยังทรงพระเยาว์ ดังเช่นทรงสอบไล่ชั้นประถมปีที่ ๗ ได้เป็นที่ ๑ ของโรงเรียนจิตรลดา และทรงสอบไล่ชั้นมัธยมศึกษา

ปีที่ ๕ แผนกศิลป์ได้เป็นที่ ๑ ของประเทศในปีการศึกษา ๒๕๑๕ จากนั้นทรงเข้าสอบคัดเลือกเพื่อเข้าศึกษาต่อในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงสอบได้เป็นที่ ๑ ตลอด ๔ ปี ทำให้ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนตลอดหลักสูตร จนทรงสำเร็จการศึกษารับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยมอันดับที่ ๑ และเหรียญทองรางวัลคะแนนเยี่ยมตลอดหลักสูตรสาขาวิชาประวัติศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๒๐

หลังจากนั้นได้มีพระวิริยะอุตสาหะทรงศึกษาในระดับที่สูงต่อไป จนทรงสำเร็จการศึกษาปริญญาโทสาขาจารึก ภาควิชาภาษาตะวันออก ของมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ และปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙

ในมหามงคลสมัยวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา ทรงได้รับความสำเร็จในการศึกษาอย่างงดงาม ทรงบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอเนกปริยายกอปรไปด้วยพระจรรยามรรยาทเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติแห่งขัตติยราชกุมารีทุกประการ เป็นที่รักใคร่นับถือ ยกย่องพระเกียรติคุณกันอยู่โดยทั่วไป จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาเฉลิมพระนามเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี ให้ทรงรับพระราชบัญชาและสัปตปฎลเศวตฉัตร เป็นพระเกียรติประวัติสืบไปตามโบราณขัตติยราชประเพณี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้มีพระวิริยะอุตสาหะบำเพ็ญพระราชภารกิจในการอนุรักษ์มรดกของชาติ โดยเฉพาะในด้านศิลปะวัฒนธรรม ดนตรี ขนบธรรมเนียม ประเพณี วรรณคดี ภาษา และพระพุทธศาสนา คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติในการประชุมเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๘ ประกาศให้วันที่ ๒ เมษายนของทุกปีเป็นวันอนุรักษ์มรดกของชาติ เพื่อให้พสกนิกรชาวไทยรำลึกถึงแบบอย่างที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชจริยวัตรในด้านอนุรักษ์มรดกของชาติ และจะได้จำเริญตามรอยพระยุคลบาทในการสร้างสรรค์และธำรงรักษามรดกของชาติให้ยั่งยืนตกทอดถึงลูกหลานไทยสืบไป

พระราชกรณียกิจและพระราชจริยวัตรในด้านทะนุบำรุงและรักษาศิลปะวัฒนธรรมของชาตินั้น มีมากมายสุดที่จะพรรณนา ดังจะได้ยกตัวอย่างแต่พอเป็นสังเขปเท่านั้น

พระราชภารกิจที่สำคัญยิ่งในการอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทยคือ การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง อันเป็นศูนย์กลางสุดยอดของศิลปะวัฒนธรรมไทยให้มั่นคงงดงามเป็นศักดิ์ศรีของประเทศไว้โดยสมบูรณ์ ในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕ รัฐบาลได้มอบให้กรมศิลปากรรับผิดชอบในการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง การยังไม่ลุล่วงไปตามโครงการที่วางไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี รับอัญเชิญเป็นแม่กองบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานดังกล่าวเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๕๒๓

ด้วยเดชะพระบารมีและพระราชวิริยะอุตสาหะ งานบูรณะปฏิสังขรณ์ได้ลุล่วงไปตามลำดับ ทรงกำกับตรวจตราการดำเนินงานด้วยพระองค์เองอย่างใกล้ชิด เมื่อมีปัญหาที่นักวิชาการแต่ละสาขามีความเห็นขัดแย้งกัน ทรงวินิจฉัยปัญหาและตัดสินพระทัยโดยเด็ดขาด งานจึงเสร็จทันกำหนด และได้ทรงขอพระบรมราชานุญาตสร้างเหรียญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรให้ประชาชนเช่าบูชา จึงได้รับเงินบริจาคจากภาคเอกชนถึง ๒๒๐ ล้านบาท เป็นทุนดำเนินงานได้อย่างเพียงพอ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ทรงพยายามที่จะดำเนินงานเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ผู้ทรงสร้างสรรค์ศิลปะวัฒนธรรมที่ประณีตงดงามเป็นแบบฉบับเป็นมรดกของชาติ ได้ทรงเร่งรัดโครงการก่อสร้างอุทยานพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขึ้น ณ บริเวณวัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม อันเป็นนิวาสสถานพระบรมราชสมภพ จนแล้วเสร็จ เพื่อเป็นศูนย์กลางของการศึกษาค้นคว้าและการแสดงศิลปะวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักถึงพระปรีชาสามารถในด้านศิลปวัฒนธรรม และยังเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจตลอดจนเป็นแหล่งจำหน่ายเผยแพร่ผลิตผลทางเกษตรกรรมของชาวสมุทรสงครามอีกด้วย

พระราชกรณียกิจที่สำคัญในการทะนุบำรุงศิลปะวัฒนธรรมอีกประการคือ งานด้านวรรณกรรม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระราชหฤทัยในการประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ดังจะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์กลอนแปดเรื่องบิดาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ต่อมาเมื่อทรงศึกษาสูงขึ้น พระบารมีในการพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ก็ประณีตไพเราะและทรงคุณความรู้แผ่ไพศาลยิ่งขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งทรงพระราชนิพนธ์คำฉันท์ดุษฎีสังเวยและกาพย์ขับไม้ อันถือว่าเป็นวรรณกรรม

ศักดิ์สิทธิ์ชั้นสูง ก็ทรงได้ไพเราะสง่างามไม่แพ้กวีในอดีต ดังจะอ่านได้จากคำฉันท์ดุษฎีสังเวยและกาพย์ขับไม้สมโภชพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และคำฉันท์ดุษฎีสังเวยและกาพย์ขับไม้กล่อมช้างเผือกถึง ๔ ช้าง ต่อมาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศ ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเกี่ยวกับประเทศนั้น ๆ ตีพิมพ์ประกอบภาพถ่ายจำนวนมาก เป็นหนังสือเล่มโต ๆ รูปร่างสวยมีเนื้อความให้ทั้งความรู้และความเพลิดเพลิน เช่น ย่ำแดนมังกร ชมช่อมาลดี บุหงารำไป สิงคโปร์สัญจร ทัวร์น้องโจ้ ไทยเที่ยวพม่า ทัศนะจากอินเดีย ปริศนาดวงดาว และคืนฟ้าใส พระราชนิพนธ์เหล่านี้ต่อไปก็จะเป็นวรรณกรรมสำคัญของชาติ ดังเช่นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้กำหนดให้นักศึกษาปีที่หนึ่งใช้พระราชนิพนธ์เรื่องย่ำแดนมังกรเป็นหนังสืออ่านนอกเวลา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานพระราชูปถัมภ์ทรงยกย่องให้เกียรติ และเสด็จพระราชดำเนินไปในงานของครูอาวุโสทางดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์อยู่เนืองนิจ โดยส่วนพระองค์ได้โปรดทรงดนตรีไทยตั้งแต่ยังทรงศึกษาที่โรงเรียนจิตรลดา ต่อมาก็ได้ทรงเข้าร่วมในชมรมดนตรีไทยของสโมสรนิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงเครื่องดนตรีได้ทุกชนิด เครื่องดนตรีที่โปรดมากที่สุดคือซอด้วง ต่อมาได้แก่ระนาด นอกจากนั้นทรงโปรดขับร้องเพลงไทย พร้อมทั้งทรงพระราชนิพนธ์บทเพลงขึ้นใหม่อีกหลายเพลงเช่นลมพัดชายเขา อกทะเล เต่าเห่ และไทยดำเนินดอย ซึ่งทรงถ่ายทอดมโนทัศน์และความรู้สึกประทับพระราชหฤทัยในการตามเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บุกป่าฝ่าเขาไปเยี่ยมเยียนช่วยเหลือประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดาร ออกมาเป็นตัวหนังสือทั้งภาษาไทยและต่างประเทศได้อย่างครบถ้วนชัดเจน

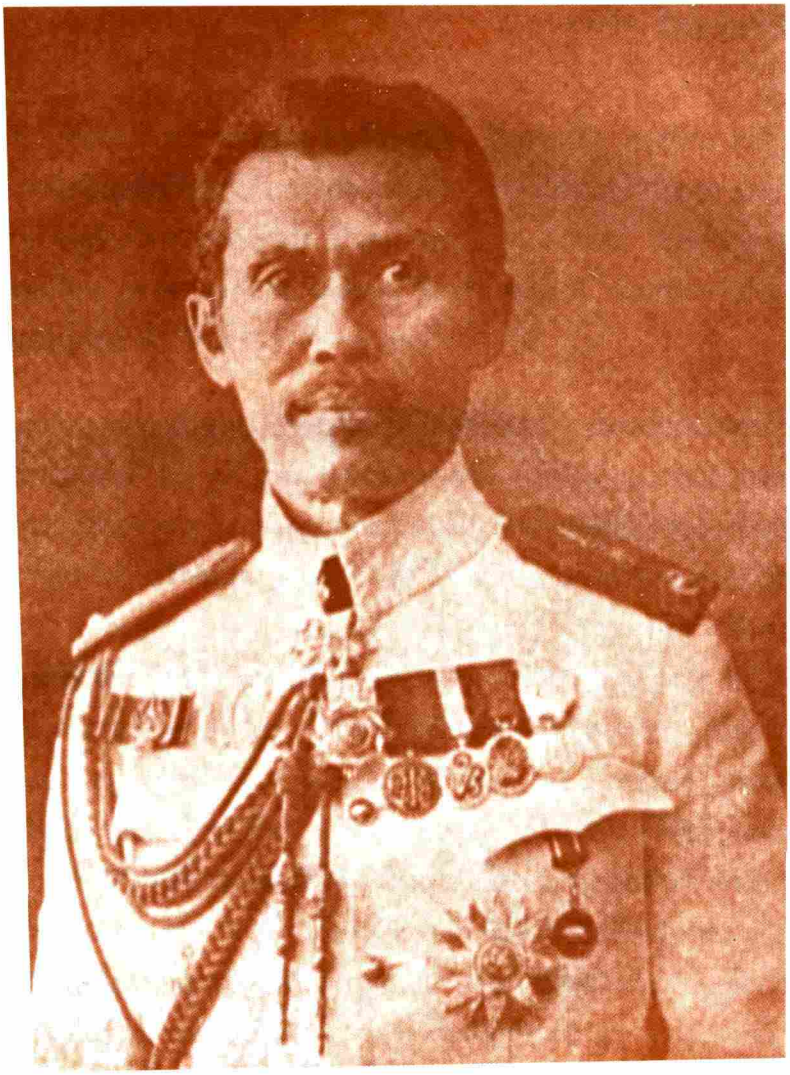
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นศูนย์รวมน้ำใจของคนในชาติ พร้อม ๆ กับการที่ทรงเป็นพระราชูปถัมภกศิลปะวัฒนธรรมนั้น ทรงมีแนวพระราชดำริชักนำให้คนไทยเกิดความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ สมดังพระราชนิพนธ์เรื่องกษัตริยานุสรณ์ ตอนหนึ่งว่า

รักชาติยอมสละแม้ ชีวี
รักเกียรติจงเจตน์พลี ชีพได้
รักราชมุ่งภักดี รองบาท
รักศาสน์ราญเศิกไส้ เพื่อเกื้อพระศาสนา
อันสยามเป็นบ้านเกิด เมืองนอน
ดุจบิดามารดร เปรียบได้
ยามสุขสโมสร ทุกเมื่อ
ยามศึกทุกข์ยากไร้ ปลาตเร้นฤาควร

ขอให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี จงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๓๓

หน้าว่าง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์

นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงจัดการปฏิรูปการปกครองให้สยามประเทศเจริญทัดเทียมนานาอารยประเทศ ทรงมีพระเจ้าน้องยาเธอที่ทรงช่วยงานราชการให้ราชกิจลุล่วงไปสมพระราชดำริหลายพระองค์ ดังเช่น สมเด็จฯกรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรประการ ในวันนี้จะขอเสนอพระเจ้าน้องยาเธออีกพระองค์หนึ่ง คือ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ พระนามเดิมพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๐๖ เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมารดาคือ เจ้าจอมมารดาบัว ณ นคร ท่านเจ้าจอมมารดานี้เป็นธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช นัยหนึ่งชาวเมืองนครเรียกท่านว่า น้อยคืนเมืองท่านเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงธนบุรีตากสินมหาราช เมื่อทรงพระเยาว์ได้ทรงศึกษาอักขรสมัยที่โรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งขณะนั้นมีการสอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ภาษาไทยมีพระยาศรีสุนทโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นพระอาจารย์ จนถึงปีกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ พระชนมายุ ๑๒ พรรษา ได้โสกันต์พร้อมกันกับสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๕ การโสกันต์ครั้งนั้นจัดเป็นงานใหญ่ มีกระบวนแห่เดินทางพระราชวังชั้นนอกโสกันต์แล้วได้ทรงผนวชเป็นสามเณร ประทับ ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ทรงศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักสมเด็จพระสังฆราช สา ปุสสะเทวะ อยู่พรรษา ๑ ระหว่างพรรษาที่ทรงผนวชนั้นได้ถวายเทศน์มหาชาติกัณฑ์จุลพนตามราชประเพณี ออกพรรษาแล้วจึงลาผนวช โดยตั้งพระหฤทัยจะรับราชการทหาร จึงทรงเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ในกรมทหารม้ามหาดเล็ก ด้วยทรงอุตสาหะเพียรฝึกฝนอยู่ราว ๒ ปี เกิดประชวร เห็นว่าพระกำลังจะทนราชการไม่ไหวจึงทรงลาออกไปฝึกราชการทางพลเรือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้สอยงานต่าง ๆ เป็นครั้งคราว ซึ่งขณะนั้นกำลังเตรียมงานสมโภชพระนคร ๑๐๐ ปี ได้ทรงเป็นนายด่านคุมการก่อสร้างต่าง ๆ อยู่หลายงาน เช่น การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ พระชันษาครบอุปสมบท ทรงผนวชเป็นพระภิกษุในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ณ

วัดบวรนิเวศ ทรงศึกษาพระธรรมวินัยในสำนัก สมเด็จฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ อยู่พรรษา ๑ แล้วก็ทรงลาผนวชเข้ารับราชการได้ทรงถวายงานเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อมีพระบรมราโชบายโปรดจัดระเบียบการบังคับบัญชาเรื่องทหารเสียใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้รวมทหารบกและทหารเรือเข้าด้วยกันตั้งเป็นกรมยุทธนาธิการขึ้น โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าจิตรเจริญเป็นผู้บัญชาการทหารรักษาพระองค์ให้ไปดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ส่วนกรมทหารรักษาพระองค์ โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ เป็นผู้บัญชาการและพระราชทานยศเป็นนายพันโท และต่อมาได้ทรงเลื่อนขึ้นเป็นนายพันเอก ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงพระราชดำริที่จะให้พระเจ้าน้องยาเธอซึ่งทรงงานใช้การได้ ไปดูงานการทหารยังต่างประเทศ เพื่อนำแนวความคิดมาปรับปรุงงานในราชการต่อไป ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ เสด็จไปดูงานที่ประเทศพม่ากับสมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และกรมหลวงสรรพสิทธิ์ประสงค์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ตามเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯกรมพระยาภาณุพันธุวงศ์-วรเดชไปราชการประเทศญี่ปุ่น ด้วยความพอพระราชหฤทัยในความสามารถของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นราชองครักษ์พิเศษ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประเทศฝรั่งเศส ประเทศอิตาลี ประเทศสเปน และประเทศโปรตุเกส เสด็จไปประจำ ณ กรุงปารีส ฝรั่งเศส ทรงดำรงตำแหน่งนี้อยู่ถึง ๔ ปี ถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๔ โปรดเกล้าฯ กลับจากยุโรปมารับราชการในพระราชอาณาเขต ซึ่งขณะนั้นพระบามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ กำลังแก้ไขการปกครองแผ่นดินเป็นการใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิมตามแบบของไทยในข้อใหญ่สำคัญหลายอย่างทรงวางระเบียบขยายงานการปกครองจากจตุสดมภ์ จัดเป็นรูปกระทรวงขึ้นใหม่ ๑๒ กระทรวง โดยเฉพาะการบริหารงานแผ่นดินภายในราชอาณาเขตเริ่มแต่รวมหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งปวง ซึ่งเคยแยกกันขึ้นอยู่กับมหาดไทยบ้าง กลาโหมบ้าง กรมท่าเดิมหรือต่างประเทศบ้าง ให้มารวมขึ้นในกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียว และด้วยทรงเป็นห่วงว่างานใหญ่ถึง ๓ หน่วยงานมารวมอยู่ในที่เดียว เกรงว่าเสนาบดีมหาดไทยจะดูแลให้ทั่วถึงก็ย่อมเหลือวิสัยที่จะทำได้ตลอด จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดหัวเมืองที่มีท้องที่ใกล้ชิดติดต่อไปมาถึงกันได้ง่ายหลาย ๆ เมืองมารวมเป็นมณฑล และให้มีตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลบังคับบัญชาในเขตท้องที่ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยในการนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา ด้วยความสามารถรอบรู้การปกครอง เสนาบดีมหาดไทยกล่าวยกย่องว่า “หน้าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลในชั้นแรกจึงเป็นข้อสำคัญอยู่ ๓ อย่าง คือ ที่จะบังคับบัญชาในท้องที่ เช่น ปราบปรามโจรผู้ร้ายให้สงบเงียบเรียบร้อย เป็นตัวอย่างหนึ่ง ที่จะตรวจตราให้รู้สภาพ

ที่เป็นอยู่ในท้องที่สำหรับแนะนำประกอบความคิดอ่านของเจ้ากระทรวงในกรุงเทพฯ อย่างหนึ่ง และที่จะคิดอ่านในทางที่จะได้ผลประโยชน์แผ่นดินเข้าพระคลังฯ เพิ่มเติมขึ้นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการยากทั้ง ๓ อย่าง ข้าหลวงเทศาภิบาลที่จะสมบูรณ์ด้วยความสามารถตามต้องการหมดทุกอย่างหาได้ด้วยยาก พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์อยู่ในชั้นยอดเยี่ยมของข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งทรงตั้งขึ้นแต่แรกนั้น เพราะเหตุที่ทรงบังคับบัญชาการสิทธิขาดผู้น้อยนั่งอยู่ในบังคับบัญชาทั้งนับถือและยำเกรง และทรงสามารถโดยเฉพาะที่จะคิดจัดการเพิ่มพูลผลประโยชน์แผ่นดินอีกอย่างหนึ่ง" เพราะเหตุที่พระเจ้าน้องยาเธอได้ทรงงานเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นกรมหมื่น ประกาศยกย่องความดีความชอบ มีความตอนหนึ่งว่า "ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ได้ทรงรับราชการในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภและได้เป็นราชองครักษ์ แล้วเป็นผู้บังคับการกรมทหารรักษาพระองค์ ได้ทรงบังคับบัญชากรมทหาร และรักษาราชการในตำแหน่งโดยเรียบร้อย ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จออกไปเป็นอัครทูตพิเศษประจำอยู่ ณ กรุงปารีส ก็ได้ทรงรักษาราชการในหน้าที่โดยพระอุตสาหะวิริยภาพเป็นอันมากครั้นเมื่อเสด็จกลับมากรุงเทพฯแล้ว ได้ทรงรับตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า อันนับว่าเป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่ง ซึ่งจะได้จัดการเปลี่ยนแปลงใหม่ให้ราชการทั้งปวงเป็นไปตามสมควรแก่เวลาบำรุงอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เป็นสุข ทรงประกอบด้วยพระสติปัญญาสามารถในราชกิจน้อยใหญ่ เจริญวัยวุฒิกอปรด้วยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก สมควรที่จะให้เลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม รับราชการสนองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์" พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอยุธยาอยู่ ๘ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนว่างลง พร้อมกับได้มีปัญหาที่รอการจัดการให้เรียบร้อยอยู่หลายอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชดำริให้กระทรวงมหาดไทยจัดหาผู้ซึ่งเคยรู้งานการปกครองมณฑลแล้ว ไปจัดการมณฑลปราจีนจะดีกว่าตั้งผู้ซึ่งยังไม่เคยงาน จึงโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์-เจ้าวัฒนานุวงศ์ ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษประจำตำแหน่งเทศาภิบาลไปจัดการมณฑลปราจีน พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ทรงสามารถจัดการปกครองเรียบร้อยเจริญขึ้นเป็นลำดับมา จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศทางทหารขึ้นเป็นนายพลตรี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชดำริว่าที่กรมหมื่นมรุพงศ์สิริพัฒน์ ทรงรับราชการในตำแหน่งที่สำคัญหลายหน้าที่ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน

มีความชอบปรากฏในประกาศตั้งกรมครั้งหนึ่งมาแล้ว แต่ก็ได้ทรงงานด้วยวิริยะ สุจริต ซื่อตรง จงรักภักดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยศขึ้นเป็นกรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ทรงรับราชการ ณ มณฑลปราจีน อยู่ ๑๑ ปีเกิดทรงมีพระโรคภายในซึ่งเรื้อรังมานานและกำเริบขึ้น จึงกราบบังคมทูลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต และพระราชทานเบี้ยบำนาญตามบำเหน็จความชอบ

กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ นอกจากทรงรับราชการในตำแหน่งหน้าที่รับใช้สนองพระราชกิจน้อยใหญ่แล้ว เมื่อออกจากราชการตามวัยแห่งพระชนมายุแล้ว ก็ยังทรงหาช่องทางที่จะช่วยราชการตามโอกาสให้เกิดประโยชน์ต่อแผ่นดินอีกโสดหนึ่งด้วย ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อทรงทราบว่า กระทรวงศึกษาธิการแต่ครั้งยังเป็นกระทรวงธรรมการ ต้องการจะหาที่จัดตั้งโรงเรียนให้ผู้หญิงได้เล่าเรียนศึกษาเช่นเดียวกับชายแต่ขัดด้วยสถานที่ ทรงเห็นประโยชน์ของบ้านเมืองในเรื่องการศึกษาของกุลบุตรกุลธิดา เพราะทรงประสบปัญหาในเรื่องนี้มาแล้วแต่ครั้งเมื่อทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษ ในหน้าที่เทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล จึงทรงยกวังประทานกระทรวงธรรมการใช้เป็นสถานที่จัดการศึกษา ดังคำกราบทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในคราวเปิดโรงเรียนเบญจมราชาลัย ตอนหนึ่งว่า “เมื่อเดือนตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่วังใหม่ ตำบลปทุมวัน ได้ทรงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงซึ่งมีมาแก่พระองค์ท่านเป็นอเนกประการ ทรงพระปรารถนาจะสนองพระเดชพระคุณอย่างใดอย่างหนึ่งให้พอเพียงแก่พระทัยจงได้ จึงทรงรำลึกถึงวังเก่า ซึ่งไม่ได้เสด็จประทับอยู่แล้วว่า แม้จะทำประโยชน์อย่างอื่นแก่พระองค์ ก็คงจะสู้บำเพ็ญเป็นพระกุศลสาธารณ-ประโยชน์ไม่ได้ แลจะให้ทรงอุทิศผลแห่งกุศลอันนี้ ถวายแด่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสมอไป จึงตกลงพระทัยในทางนี้ แล้วซ้ำยังมีพระประสงค์เจาะจงในพระทัยต่อไปอีกด้วยว่าต้องขอให้สถานที่นี่เป็นโรงเรียนสตรีอยู่เป็นนิตย์ ครั้นสำเร็จความตั้งใจฉะนั้นแล้ว จึงประทานลายพระหัตถ์ชี้แจงพระประสงค์มายังกระทรวงธรรมการ ทรงมอบสถานที่นั้นให้กระทรวงธรรมการ จัดเป็นสถานศึกษาฝ่ายสตรี กระทรวงธรรมการจึงให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วก็ทรงพระปีติ ทรงอนุโมทนาในทางพระกุศลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์นั้นเป็นอันมาก และได้พระราชทานนามสถานที่นี้ว่า โรงเรียนเบญจมราชาลัย ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้ง

เป็นโรงเรียนให้การศึกษาฝ่ายสตรี ให้ต้องตามพระประสงค์เจตนาของพระองค์ผู้เป็นเจ้าของสถานที่ กระทรวงธรรมการได้รับหน้าที่จัดการอันนั้น ให้ต้องตามพระประสงค์ให้มั่นคงถาวร" โรงเรียนเบญจมราชาลัย จึงปรากฏอยู่ยั่งยืนมาจนทุกวันนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ประชวรพระวักกะพิการ สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖ ก่อนพระชนม์มายุครบ ๖๐ พรรษาเพียง ๓๒ วัน ทรงเป็นต้นราชสกุล "วัฒนวงศ์"

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๓๕

หน้าว่าง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง เรียบเรียง

เมื่อ ๑๓๐ ปีมาแล้ว ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระองค์ทรงมีพระราชโอรส หรือ พระราชธิดา ประสูติ พระองค์จะพระราชทานพระนาม ซึ่งจะขอเชิญเอาพระประวัติพระราชโอรสองค์หนึ่งมากล่าวในวันนี้ คือ พระองค์ที่ได้รับสร้อยพระนามว่า "มหากวีนิพัทธวิจิตร" หรือ พระนามเดิมคือ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าวรวรรณากร และต่อมาได้โปรดเกล้าฯ เลื่อนกรมเฉลิมพระนามว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๐๔ สมเด็จพระบรมชนกนาถพระราชบิดา พระราชนิพนธ์คาถาพระนามพระราชทานว่า "สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่ เขียน เป็นมารดา ซึ่งประสูติวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา ตรีศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร คชนาม ขอจงมีความเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สมบัติ บริวาร ศฤงคาร ศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการเทอญ ตั้งนามมา วันพุธ เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีระกา ตรีศก ศักราช ๑๒๒๓ เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลปัจจุบัน" คำแปลคาถาบาลีมีความว่า "กุมารของข้าพเจ้านี้จงมีพระนามว่า วรวรรณากร จงมีสุข มีชนมายุยืน ไม่มีโรค ปราศจากอุปัทวะ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะ มีบริวาร เป็นผู้ไม่วิกล และมียศ มีความประพฤติตามประสงค์ มีอำนาจเองทุกเมื่อเถิดจงเป็นผู้อันศัตรูข่มเหงไม่ได้ทีเดียว ชำนะซึ่งพวกข้าศึกทุกเมื่อเถิด และจงเป็นผู้สามารถอย่างยิ่ง เพื่อจะรักษามารดาเถิด"

พระองค์เจ้าวรวรรณากร ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เจ้าจอมมารดาเขียน สกุลเดิม สิริวันต์ เป็นมารดา เมื่อทรงเจริญวัยสมควรแก่การเข้าศึกษา ได้ทรงศึกษาภาษาไทยชั้นต้นกับครูแสง ร่วมกับเจ้าพี่เจ้าน้องรุ่นเล็กในรัชกาลที่ ๔ เมื่อจบเล่มสมุดแล้ว ได้ทรงเรียนขึ้นสมุดใหม่กับคุณครูปาน บุนนาคธิดาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ปรากฏว่าทรงเอาพระทัยใส่ศึกษาอักษรสมัยและเลขคำนวณ ทั้งยังทรงศึกษาบาลีไวยากรณ์ซึ่งเป็นวิชาชั้นสูงในสมัยนั้น จากครูพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) จนสามารถเขียนและแปลบาลีได้ ส่วนภาษาอังกฤษนั้นเป็นพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โปรดให้จ้างครูฝรั่ง ชื่อ ยอร์ช แปตเตอร์สันมาสอนในพระบรมมหาราชวัง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากรก็ได้เข้าศึกษาจนมีความรู้ภาษาอังกฤษดี ซึ่งต่อมาได้นำมาใช้ประโยชน์อย่างมากหลายในการแปลเรื่องและสร้างบทละคร

เมื่อพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีพระราชดำริจะจัดการเปลี่ยนระบบการบริหารแผ่นดินให้เหมาะแก่กาลสมัย รับการเปลี่ยนแปลงทางโลกยุคใหม่ดังจะเห็นได้ว่า มีพระราชโองการจัดระเบียบใหม่ในกรมท่าจากจตุสดมภ์ ซึ่งมีเสนาบดีที่พระคลังได้บังคับบัญชาการต่างประเทศและกรมพระคลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ โปรดเกล้าฯ ให้แยกพระคลังออกจากการต่างประเทศ และได้จัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น และทรงเล่งเห็นว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร มีความสามารถปรีชาฉลาดที่เล่าเรียนวิชาหนังสือและเลขคำนวณทราบชัดเจนแม่นยำ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเป็นพนักงานการเงินแผ่นดิน พระองค์เจ้าวรวรรณากรได้ทรงอุตสาหะจัดการงานในหน้าที่เป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นที่ยิ่ง จนได้เลื่อนขึ้นเป็นรองอธิบดีในกรมพระคลังมหาสมบัติด้วยความชอบอันยิ่งใหญ่ต่อแผ่นดิน ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ เฉลิมพระยศขึ้นเป็น กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อพระชนมายุ ๒๘ พรรษา มีคำประกาศบางตอน ดังนี้ “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร ทรงพระปรีชาฉลาดได้ร่ำเรียนวิชาหนังสือและเลขทรงทราบชัดเจนแม่นยำ มีพระอัธยาศัยที่จะประกอบการอันใดโดยละเอียดถี่ถ้วนรอบคอบ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระคลังมหาสมบัติที่หอรัษฎากรพิพัฒน์เป็นพนักงานการเงินแผ่นดิน ซึ่งฝากแบงก์ต่างประเทศ ก็ได้ทรงจัดการในตำแหน่งนั้นโดยถี่ถ้วนลงแบบอย่างมิได้เคลื่อนคลาด และประกอบไปด้วยความไหวพริบ มิได้เสียเปรียบในกระบวนเศษเลย ควรจะเป็นที่สรรเสริญและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในเรื่องการนั้นได้ ภายหลังจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้รับตำแหน่งที่รองอธิบดีในกรมพระคลังมหาสมบัติ ก็ทรงประกอบไปด้วยความอุตสาหะอันยิ่งใหญ่มิได้ย่อหย่อนทรงตรวจตราจัดการในหอรัษฎากรพิพัฒน์ รวบรัดลงให้คงตามข้อพระราชบัญญัติซึ่งได้ละเลยไว้มิได้จัดการเต็มตามกำหนด ให้ลงคงตามแบบได้เกือบจะทุกอย่าง ที่ยังไม่สำเร็จตลอดไปก็มิได้ละความมุ่งหมายที่จะให้สำเร็จตลอดจงได้ มิได้ตกไปในภยาคติ และความเกียจคร้านมืนชาจนการในหอรัษฎากรพิพัฒน์เจริญเรียบร้อยดีขึ้นเห็นปรากฏได้ถนัด คือเงินแผ่นดินตั้งแต่ได้ทรงรับราชการในตำแหน่งมา ก็มิได้มีติดค้างอยู่แก่เจ้าภาษีนายอากรเหมือนแต่ก่อนเลยถึงสองจำนวนปี ซึ่งไม่มีตัวอย่างมาแต่ก่อน พระราชทรัพย์ก็ยิ่งได้ตัวเงินทวีมากขึ้น เป็นความชอบอันยิ่งใหญ่ต่อแผ่นดิน บัดนี้ก็ทรงพระเจริญพระชนมายุแลประกอบด้วยวัยวุฒิ ปรีชาสามารถในราชกิจใหญ่ ๆ และทรงพระอุตสาหและพระหฤทัยจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าธุลีพระบาทเป็นอันมากสมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมรับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากรขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตาม

จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ นาคนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ในพระบรมมหาราชวัง"

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ งานพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งเป็นฐานกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ และเป็นระยะที่ปรับเปลี่ยนขยายงานให้ใหญ่และกว้างขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตราพระราชบัญญัติธรรมนูญหน้าที่ราชการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ โดยให้ยกกรมพระคลังมหาสมบัติเป็นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่ รับ จ่าย รักษาเงินแผ่นดิน ทั้งปวงทั้งสรรพราชสมบัติพัสดุทั้งปวง ถือบัญชีพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดินและจัดเก็บภาษีอากรตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์รองอธิบดี จึงได้ทรงดำรงตำแหน่งรองเสนาบดี

ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงลาออกจากราชการเพื่อประกอบธุรกิจส่วนพระองค์ ทรงประกอบการในงานต่าง ๆ หลายอย่างเช่น ป่าไม้ ทำนา ตั้งบริษัทรถราง และกิจการรถไฟจาก อ.ท่าเรือ จ.พระนครศรีอยุธยาถึงพระพุทธบาทสระบุรี แต่กิจการต่าง ๆ นี้ไม่สู้ประสบผลนัก และทรงหันมาทางการละครเปิดโรงละคร เรียกว่าโรงละครปรีดาลัย ทรงเป็นทั้งเจ้าของโรงละคร แต่งบท กำกับการแสดงด้วยพระองค์เอง ละครที่แสดงนั้นทรงเปลี่ยนเรียกชื่อคณะต่าง ๆ เช่น คณะปรีดาลัย คณะบันเทิงไทย คณะไฉวเวียง และคณะปราโมทย์เมือง บทละครก็ทรงนิพนธ์ด้วยพระนามแฝง เช่น ประเสริฐ อักษร พระศรี พระพรรณ พิเภก หมากพญา มิสเตอร์โม้ ส่วนบทละครก็ทรงนำมาจากพระราชพงศาวดารบ้าง วรรณคดีเก่าบ้าง บันเทิงคดีทรงแต่งเองบ้าง แปลจากภาษาต่างประเทศบ้าง เช่น บทละครเรื่องสาวเครือฟ้า การละครของพระองค์นอกจากจะได้รับความนิยมจากประชาชนทั่วไปทุกชั้นทุกอาชีพแล้ว ยังเป็นที่นิยมของเจ้านายแม้ถึงองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ดังจะเห็นได้จากลายพระราชหัตถ์เลขา ถึงพระองค์ ความว่า "สวนดุสิต วันที่ ๒๓ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ กรมนราธิป ซึ่งฉันบอกไปแต่ก่อนว่า ที่จะไปดูละคร ๒๐ คนนั้น ต้องขึ้นจำนวนไปทั้งเด็กด้วยเป็น ๒๕ แต่ผู้หญิงผู้ชายต่างหากก็เห็นจะราว ๑๐ คน แต่ที่จะต้องนั่งดูในบ๊อกส์คงจะมีแต่ ๓ คน ฤา ๔ คนเท่านั้นบอกมาเพื่อจะได้กันที่ไว้ให้ สยามมินทร์"

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล็งเห็นพระปรีชาสามารถในการประพันธ์ ซึ่งได้ทรงไว้หลายรูปแบบครบถ้วนทางฉันทศาสตร์ ทุกประเภท กวีวัจน์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน แม้ไม่ถึงขนาดเยี่ยมเสมอกันแต่ก็เยี่ยมทุกประเภท และความเรียงร้อยแก้วก็เป็นแบบอย่างการประพันธ์ได้ด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

เลื่อนกรมขึ้นเป็นกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีความตามประกาศในตอนหนึ่งว่า "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นผู้ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตำแหน่งสำคัญมาแล้วหลายตำแหน่ง กล่าวคือจัดราชการพระคลังเป็นต้น ก็ได้ทรงรับราชการฉลองพระเดชพระคุณให้ราชการดำเนินเจริญยิ่งขึ้น และเป็นคุณประโยชน์สมพระราชประสงค์...ฯลฯ...จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อน พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ขึ้นเป็นกรมพระ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มกุฎวงศ์นฤบดี มหากวีนิพันธวิจิตร ราชโกษาธิกิจจิรูปการ บรมนฤบาลมหาสวามิภักดิ์ ขัตติยศักดิอดุล พหุกัลยณวัตร ศรีรัตนตรัยคุณาลงกรณ์ นรินทรบพิตร นาคนาม ให้ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ในพระบรมมหาราชวัง"

เมื่อพระชนม์ล่วงเข้าสู่วัยสูงอายุ ได้เสด็จไปประทับที่ชายทะเลชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ทรงบุกเบิกชะอำให้เป็นที่พักผ่อน ด้วยพระอัธยาศัยโอบอ้อมอารีไม่ถือพระองค์ ทรงพระชนม์ชีพอย่างสามัญชน ทรงอุปถัมภ์เอื้อเฟื้อบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวมอยู่เสมอ ไม่เลือกหน้า ทรงรับเป็นผู้ใหญ่บ้านดูแลทุกข์สุข เอื้ออาทรต่อชาวบ้านโดยทั่วหน้า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๔ ณ วังวรวรรณ ถนนแพร่งนรา กรุงเทพมหานคร ทรงเป็นต้นราชสกุล วรวรรณ ณ อยุธยา มรดกที่ทรงให้ไว้ในบรรณโลก นอกจากบทละครเป็นจำนวนกว่า ๑๐๐ เรื่อง ยังมี โคลงลิลิตสุภาพ พระบรมราชาภิเษกสัปดมราชมหาจักรีวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๘, ทรงแปลหนังสือเรื่อง เดอ ลาลูแบร์, รุไบยาต ของ โอมาร์คัยยาม, บทละครเรื่องพระลอ, พงศาวดารไทยใหญ่ พงศาวดารพม่า มหามกุฎราชคุณานุสรณ์. เฉลิมเกียรติกษัตรีย์เป็นต้น.

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๓๔

พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ

คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เรียบเรียง

เมื่อวันที่ ๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๐ ณ วังปากคลองผดุงกรุงเกษมเจ้านายที่มีความสำคัญพระองค์หนึ่งในพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงถือกำเนิดในราชสกุลกิติยากร เจ้านายพระองค์นั้น คือ พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถพระนามเดิม หม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร เป็นพระโอรสพระองค์ที่ ๓ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน กิติยากร ตลอดพระชนมชีพ พระองค์ได้ทรงปฏิบัติภารกิจเป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองนานัปการ และที่สำคัญคือ ทรงเป็นพระราชบิดาประทานกำเนิดแก่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ นับเป็นผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐแก่ปวงชนชาวไทยและชาวโลกต่างแซ่ซร้องสดุดีพระเกียรติคุณตลอดมา

เมื่อยังทรงพระเยาว์ พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้น ณ วังที่ประทับ แล้วต่อมาได้เสด็จไปทรงศึกษาในโรงเรียนราชวิทยาลัย ณ โรงเลี้ยงเด็ก ถนนบำรุงเมือง ที่เรียกว่า ตึกสายสวลีภิรมย์ เมื่อมีพระชนมายุ ๑๑ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเกษากันต์ที่พระที่นั่งอภิเษกดุสิต ในพระราชวังดุสิต

พุทธศักราช ๒๔๕๓ ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกชั้นประถมจนสำเร็จชั้นประถมปีที่ ๓ แล้วจึงทรงย้ายไปศึกษาชั้นมัธยมที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก ที่ถนนราชดำเนิน ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๕๔ ได้เสด็จไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ แล้วย้ายไปเข้าโรงเรียนมัธยมในประเทศฝรั่งเศส เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๗ ทรงศึกษาสำเร็จได้รับประกาศนียบัตร Baccalaureat ในทางวิทยาศาสตร์ จนถึงพุทธศักราช ๒๔๖๑ ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนการทหารพิเศษของฝรั่งเศสชื่อ เอโคล สเปซิอาล มิลิแตร์ เดอ แซง ซี (Ecole Speciale Militaire de Saint cier) จนทรงได้รับยศสิบโท และสิบเอกในกองทัพฝรั่งเศส ซึ่งขณะนั้นเป็นระยะเวลาสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๑ ใหม่ ๆ ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ ทรงศึกษาจบหลักสูตร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรเป็นร้อยตรี นายทหารนอกกอง สังกัดกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ทรงเข้าประจำการในกรมทหารราบของประเทศฝรั่งเศสหลายแห่งด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็นพันเอก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เสด็จไปประทับที่กรุงปารีส เพื่อทรงศึกษาวิชาทหารในโรงเรียนเสนาธิการเอโคลซุเปริเยอร์ เดอ แกร์ ของฝรั่งเศส กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นนายทหารประจำพระองค์ ได้โดยเสด็จไปทอดพระเนตรกิจการทหารในกองทัพฝรั่งเศส มีประสบการณ์กว้างขวางและทรงรู้จักคุนเคยกับนายทหารผู้ใหญ่ของฝรั่งเศสเป็นจำนวนมาก ซึ่งต่อมาเมื่อถึงคราวที่พระองค์ทรงเข้าศึกษา ณ สถาบันแห่งนี้ในพุทธศักราช ๒๔๖๖ ได้ทรงใช้ประสบการณ์ที่ได้รับนี้ปฏิบัติการได้เป็นผลดีมาก และทรงได้รับยศ ร้อยเอก ในปีนั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงเรียนจบหลักสูตร ได้รับเข็มเสนาธิปัตย์ฝรั่งเศส และได้รับประกาศนียบัตรเสนาธิการ เบรเวต์ เดตา เมจอ แล้วได้เสด็จกลับมารับราชการ ณ ประเทศไทย

กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงรับราชการครั้งแรกเป็นราชองครักษ์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จขึ้นครองราชย์หลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว และทรงรับตำแหน่งผู้ช่วยหัวหน้าแผนก ๑ กรมยุทธศาสตร์ทหารบก ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมยุทธการทหารบก ทรงรับราชการทหารในตำแหน่งต่าง ๆ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ระหว่างนั้นได้รับพระราชทานเลื่อนยศจากนายร้อยเอกจนถึงพันเอก ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ทรงดำรงตำแหน่งตั้งแต่ผู้ช่วยหัวหน้าแผนก แล้วเลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้าแผนก ผู้บังคับกองพัน เลขานุการสภาป้องกันราชอาณาจักร จนถึงผู้ช่วยเสนาธิการทหารบก ตามลำดับ ทรงแต่งตำราทหาร และทรงเป็นกรรมการสร้างแบบฝึกหลายอย่าง ตลอดจนการวางแผนป้องกันราชอาณาจักร

เมื่อทรงออกจากประจำการเป็นนายทหารกองหนุนแล้ว ได้ทรงย้ายไปรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ในตำแหน่งเลขานุการเอกประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงวอชิงตัน เป็นเวลา ๒ ปี แล้วได้ลาออกกลับมาดำเนินชีวิตในประเทศไทย ในระยะเวลาที่ว่างราชการนี้ ได้ทรงศึกษาวิชาต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง เช่น ประวัติศาสตร์ โหราศาสตร์ วรรณคดีไทยและต่างประเทศ

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๔๘๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำราชสำนักเซนต์เจมส์ ประเทศอังกฤษ แต่ยังมิทันเสด็จไปทรงดำรงตำแหน่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน จนถึงรัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ พระราชทานสาส์นตราตั้งใหม่ แล้วจึงเสด็จไปทรงรับตำแหน่งดังกล่าว และต่อมาก็ได้ทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำประเทศเดนมาร์กและประเทศฝรั่งเศส แล้วได้ทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูต

ประจำราชสำนักเซนต์เจมส์ ประเทศอังกฤษอีกครั้งหนึ่งเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๑ เป็นตำแหน่งหน้าที่ราชการในกระทรวงการต่างประเทศครั้งสุดท้าย

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๓ เมื่อทรงพ้นตำแหน่งหน้าที่ไปจากกระทรวงการต่างประเทศแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ เป็นองคมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งอันมีเกียรติสูงยิ่ง นับแต่นั้น ก็ได้ทรงรับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณโดยใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท ทรงร่วมการพระราชพิธีและพิธีต่าง ๆ ของบ้านเมืองตลอดมา ตราบจนวาระสุดท้ายของพระชนมชีพ

ในด้านชีวิตส่วนพระองค์นั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานเส่กสมรสพระองค์ท่านกับ หม่อมหลวงบัว สนิทวงศ์ ธิดาพลเอกเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ์ และมีพระโอรสธิดา คือ หม่อมราชวงศ์ กัลยาณกิตติ์ กิติยากร หม่อมราชวงศ์ อดุลยกิตติ์ กิติยากร หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ซึ่งต่อมาคือ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ธิดาสุดท้อง คือ ท่านผู้หญิง หม่อมราชวงศ์บุษบา ลดาวัลย์

ในระหว่างที่ทรงรับหน้าที่เป็นอัครราชทูต ณ ประเทศฝรั่งเศสนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ ต่อมาได้ทรงประกอบพิธีราชาภิเษกสมรส และพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ซึ่งขณะนั้นยังดำรงยศเป็นหม่อมเจ้า นักขัตรมงคล ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยศักดิ์เป็น พระวรวงศ์พระองค์เจ้า ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า และทรงเลื่อนยศเป็น พลเอก นายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ และทรงเป็นราชองครักษ์พิเศษ

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๔๙๕ ในพระราชพิธีฉัตรมงคล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยศักดิ์ขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก และมหาจักรีบรมราชวงศ์ตามลำดับ นอกจากนั้นยังทรงได้รับพระราชทานเหรียญสำคัญต่าง ๆ นับแต่รัชกาลที่ ๕ ตลอดมาทุกรัชกาลรวมทั้งเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา และได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์ต่างประเทศจากฝรั่งเศส คือ เลจิยอง ดอนเนอร์ ชั้น ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ และ ดาเนบรอก ชั้นที่ ๑ จากประเทศเดนมาร์ก เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๓

ในด้านชีวิตส่วนพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้นำครอบครัวที่อบอุ่นเป็นแบบฉบับ ทรงอบรมเลี้ยงดูโอรสธิดาให้เจริญวัยมีชีวิตที่งดงาม โดยเฉพาะสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ นั้นทรงเป็นคู่พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระมหาราชเจ้าผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของปวงชนชาวไทย กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ จึงเป็นพระบิดาผู้ควรได้รับการสดุดีเฉลิมพระเกียรติให้ปรากฏ

ในบั้นปลายแห่งพระชนมชีพนั้น ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ใกล้ชิดพระยุคลบาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตลอดมา ตราบจนทรงประชวรเมื่อเดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๔๙๖ และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๖ สิริรวมพระชนมายุ ๕๕ ปี ๑ เดือน ๗ วัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระโกศกุดั่นใหญ่ทรงพระศพ และประดิษฐานพระศพที่พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิง ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร ระหว่างเวลาที่ประดิษฐานพระศพอยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศล และเยี่ยมพระศพแทบไม่เว้นแต่ละวัน

พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ มีพระอัธยาศัยสุภาพ พระอุปนิสัยและพระจริยวัตรอ่อนโยนละมุนละไม เป็นที่สบพระราชอัธยาศัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกรัชกาล และเป็นที่ชื่นชมนิยมนับถือของบุคคลทุกระดับชั้น ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ทรงยึดสุจริตธรรมเป็นที่ตั้ง ทรงเคารพกฎระเบียบ มีพระเมตตากรุณาต่อผู้น้อย และที่สำคัญคือ ทรงยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อเบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์และต่อพระบรมราชจักรีวงศ์ มีพระปรีชาสามารถในหน้าที่ราชการ ข้างในฝ่ายทหาร ทรงจัดระเบียบและทรงปรับปรุงแก้ไขระเบียบงานตามควรแก่เหตุผล เพื่อสะดวกแก่ผู้ที่มารับช่วงงานต่อไป ซึ่งเป็นลักษณะปราดเปรื่องของนายทหารเสนาธิการ ส่วนในหน้าที่อัครราชทูตนั้น ก็ได้ทรงปฏิบัติภารกิจสำคัญของชาติ ในการกระชับสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างประเทศไทย และประเทศที่ทรงรับหน้าที่โดยเต็มกำลังความสามารถ นับว่าได้ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ไว้แก่ประเทศและพี่น้องร่วมชาติ ควรแก่การสรรเสริญพระเกียรติเป็นอย่างยิ่ง

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือที่เรียกว่ายูเนสโก ซึ่งสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส มีหน้าที่ส่วนหนึ่งคือส่งเสริมและเผยแพร่ผลงานด้านวัฒนธรรมของประเทศสมาชิกทั่วโลก โดยประกาศยกย่องและเชิดชูเกียรติคุณบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลกในวาระที่บุคคลผู้นี้ครบรอบ ๑๐๐ ปีขึ้นไป เพื่อเผยแพร่เกียรติคุณให้ผลงานปรากฏแก่มวลประเทศสมาชิกทั่วโลก พร้อมทั้งเชิญชวนให้ร่วมกันจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองบุคคลที่ได้รับประกาศเกียรติคุณนั้น ในสมัยประชุมครั้งที่ ๒๕ ระหว่างวันที่ ๑๗ ตุลาคม ถึงวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๒ ได้ประกาศถวายพระเกียรติคุณ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ให้เป็นบุคคลดีเด่นเนื่องในวโรกาสคล้ายวันประสูติครบ ๑๐๐ ปี วันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๔ และประกาศให้ระหว่างวันประสูติเป็นวาระแห่งการเฉลิมฉลอง

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเป็นอัจฉริยบุคคลของไทยและเป็นยอดนักปราชญ์ในหลายแขนงวิชา คือ เป็นนักการทูต นักบริหาร นักการเมือง นักการปกครอง นักอักษรศาสตร์และวรรคดี พระเกียรติคุณเป็นที่ปรากฏในหมู่ชาวต่างประเทศ ทรงอุทิศเวลาตลอดพระชนมชีพให้แก่วิทยาการและสันติสุขของชาวโลก นับเป็นคนไทยคนที่ ๘ ที่องค์การยูเนสโกได้ยกย่องสดุดี และรัฐบาลไทยได้จัดงานเฉลิมฉลองระหว่างวันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๔ ถึงวันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ ในฐานะที่พระองค์เป็นบุคคลสำคัญระดับโลก คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงนำพระประวัติ และพระกรณียกิจ ตลอดจนผลงานของพระองค์มาบรรยายให้ปรากฏเป็นการรำลึกถึงและประกาศสดุดีพระเกียรติคุณให้แผ่ไพศาล

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระนามเดิมหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นั้นทรงเป็นทั้งกวี นักประวัติศาสตร์และศิลปิน ส่วนหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ก็เป็นศิลปินแห่งละครไทย

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ประสูติในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ ที่ตำบล

บ้านตะนาว อำเภอสำราญราษฎร์ กรุงเทพมหานคร ทรงเริ่มการศึกษาเบื้องต้นเมื่อพระชันษา ๙ ปี ณ โรงเรียนสวนกุหลาบ และชั้นสูงตามหลักสูตรการศึกษาสมัยนั้นที่โรงเรียนราชวิทยาลัย แวววระอัจฉริยภาพได้ฉายให้ปรากฏตั้งแต่ทรงพระเยาว์ คือทรงจบชั้นพิเศษซึ่งเทียบได้กับชั้นมัธยม ๘ สอบได้ที่ ๑ เมื่อพระชันษาเพียง ๑๔ ปี ซึ่งปกติจะเรียนจบเมื่ออายุ ๑๘ ปี จากนั้นทรงได้รับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวง เสด็จไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ณ วิทยาลัยมาเบอเออ (Marlborough) เป็นเวลา ๕ ปี สำเร็จวิชาทางโมเดิร์น-ซายแอนส์ ได้แก่ ภาษาปัจจุบัน และวิชาคลาสสิกซายแอนส์ ได้แก่วิชาภาษาโบราณ ปรากฏว่าทรงได้รับรางวัลถึง ๑๗ รายการ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ทรงรับปริญญาตรี บี.เอ. เกียรตินิยมประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงเข้าศึกษาต่อที่เอโกล ลิบเบรอเดส์ ซิยองส์ โปลิติค (Ecole Libre des Sciences Politeque) กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในวิชาการทูต สอบไล่ได้รับประกาศนียบัตรวิชาการทูต รางวัลที่ ๑ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ เสด็จกลับมาศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ทรงรับปริญญาโท

ขณะที่ทรงศึกษาในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๐ - ๒๔๖๒ ได้ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ เป็นนักเรียนฝึกหัดการทูตอยู่ประจำสถานทูตไทย ณ กรุงลอนดอน และเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขานุการตรี ประจำสถานทูตไทยในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงบลง อันเป็นช่วงเวลาแห่งการประชุมเพื่อทำ "สนธิสัญญาสันติภาพแห่งแวร์ซายส์" ศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงแสดงพระปรีชาสามารถในทางการทูตตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาได้ทรงรับหน้าที่เลขานุการคณะทูตไทย ที่กรุงเทพฯ ส่งไปร่วมประชุมในครั้งนั้น ปรากฏว่าได้ทรงปกป้องและพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ของชาติไทย ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นสมาชิกของค์การสันนิบาตได้อย่างน่าชื่นชมหลายประการ

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งกองทัพไทยไปร่วมกับสัมพันธมิตรและมีชัยชนะในสงครามโลกครั้งที่ ๑ เป็นการนำประเทศไทยเข้าสู่สังคมนานาชาติไทยได้รับยกย่องให้มีฐานะเท่าเทียมกับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร ได้เข้าร่วมประชุมสันติภาพและได้เข้าเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ เป็นผลให้ประเทศฝ่ายแพ้สงครามเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับไทย และระยะเวลาตั้งแต่บัดนั้นสืบต่อมาอีก ๒๐ ปี เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยได้มีโอกาสเรียกร้องขอเจรจาทบทวนแก้ไขสนธิสัญญาเพื่อปลดเปลื้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ได้แก้ไขสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือ เจรจาเรื่องอนุสัญญาว่าด้วยอินโดจีนขอทำความตกลงให้แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำเขตแดน เป็นต้น ภารกิจสำคัญเหล่านี้ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเป็นประโยชน์อันถาวรของประเทศและชาวไทย เป็นพระกรณียกิจในสมัยการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเป็นนักการทูตที่ดีเยี่ยม ทรงรอบรู้ ลึกซึ้ง โดยเฉพาะวิชาการทูตที่จะนำมาสร้างสันติสุขให้แก่ชาวโลก นอกจากนั้น ยังทรงรอบรู้วิชารัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และอักษรศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาการที่ประสมประสานระหว่างการยึดหลักการ กฎระเบียบตามตัวบทกฎหมาย และการใช้ศิลปะการเจรจา ทรงมีไหวพริบอันเฉียบแหลมคมคาย รู้จักหลีกเลี่ยงการปะทะ และพยายามให้เกิดความอลุ่มอล่วยเพื่อให้ทุก ๆ ฝ่ายได้รับความพอใจ

คุณสมบัติในการที่ทรงเป็นนักการทูตที่สมบูรณ์นั้น จะเห็นได้จากพระกรณียกิจในยุคที่เป็นประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ผ่านเหตุการณ์สำคัญ ๆ หลายประการ พระปรีชาสามารถของพระองค์ได้ช่วยบ้านเมืองในยามวิกฤตหลายครั้ง เช่น ทรงร่วมในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรก ทรงมีบทบาทสำคัญในการพิจารณาวินิจฉัยรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรไทย ให้สอดคล้องกับหลักประชาธิปไตย และในการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศไทยจำเป็นต้องเปิดประเทศให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทางผ่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ พระองค์ทรงเป็นผู้แทนประเทศไทยไปเจรจาให้ญี่ปุ่นผ่อนคลายการบีบคั้นไทยในเรื่องการเข้าร่วมสงคราม เมื่อสงครามโลกยุติแล้ว ทรงเป็นผู้แทนไทยเข้าประชุมสมัชชาระหว่างประเทศ ให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นประเทศแพ้สงคราม ในการดำเนินการด้านการเมืองระหว่างประเทศในยุคนั้น ประเทศไทยจะต้องดำเนินนโยบายให้สามารถยืนหยัดเทียมบ่าเทียมไหล่กับประเทศมหาอำนาจอย่างมีศักดิ์ศรีและปลอดภัย ทรงได้รับมอบหมายให้หาทางนำประเทศไทยเข้าเป็นภาคีสมาชิกสมัชชาแห่งสหประชาชาติ ได้เจรจาเพื่อผลประโยชน์ของประเทศเป็นผลสำเร็จเสมอมา ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน และเป็นผู้แทนถาวรประจำองค์การสหประชาชาติ ทรงจัดการประชุมก่อตั้งองค์การสนธิสัญญาร่วมป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชื่อย่อ SEATO หรือที่เรียกว่า สปอ.เพื่อผนึกกำลังกับประเทศทั้งเอเชียและยุโรป หาทางสกัดกั้นภัยจากลัทธิคอมมูนิสต์ ทรงได้รับความเชื่อถือจากมวลประเทศภาคีสมาชิก ทรงได้รับเลือกเป็นประธานการประชุมสมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติ และทรงทำหน้าที่สร้างสันติภาพแก่ชาวโลก ได้แก้ไขปัญหายุ่งยากถึง ๒ ครั้ง คือ เมื่อสหภาพโซเวียตยกกองทัพไปรุกรานฮังการีครั้งหนึ่ง และเมื่ออังกฤษ ฝรั่งเศส อิสราเอล ยกกองทัพประชิดอียิปต์อีกครั้งหนึ่ง ทรงหาทางระงับยับยั้งมิให้เกิดสงคราม พระภารกิจดังกล่าวล้วนเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจ

พระกรณียกิจดีเด่นของพระองค์ในด้านการเมืองนั้น ทรงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศระหว่างพุทธศักราช ๒๔๙๕ ถึง ๒๕๐๐ และรองนายกรัฐมนตรีระหว่าง

พุทธศักราช ๒๕๐๑ ถึง ๒๕๑๒ และทรงประกอบภารกิจสำคัญเพื่อส่วนรวมอีกประการหนึ่ง คือ งานนิพนธ์บทความรู้ทางการเมืองลงในหนังสือพิมพ์ไทย เมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ และหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทรงนิพนธ์ลงในหนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่" และ "ประชาชาติ" กล่าวได้ว่า ทรงเป็นเสมือนอาจารย์ของประชาชนที่นำความรู้และความคิดในแง่มุมหลากหลายซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องทางการเมืองมาสอน เพื่อให้ประชาชนได้ค่อย ๆ ซึมซับเรื่องของการเมืองที่มีระบบ ทรงมีอุดมคติว่า กิจการหนังสือพิมพ์เป็นกิจการสาธารณะ และเกี่ยวกับประชาชนโดยตรง คือ "บำเพ็ญกรณี ไมตรีจิต วิทยาคม อุดมสันติสุข" โดยมีความมุ่งหวังให้เป็นหนังสือพิมพ์หลักวิชา ทรงนิพนธ์บทความที่ให้ความรู้หลายสาขา อันแสดงถึงความเป็นอัจฉริยะ เช่น สอนให้รู้จักเรื่องงบประมาณแผ่นดิน วิธีพิจารณางบประมาณของไทยและของต่างประเทศ เรื่องหลักการยุบสภาตามแบบสากล เรื่องแนวทางการตั้งคณะรัฐมนตรีประสิทธิภาพของสตรี เรื่องเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ อำนาจตุลาการ บทความทางการเมืองที่ทรงนิพนธ์นั้น ยึดปรัชญาแห่งความจริงใจ ทรงนำความรู้ที่บริสุทธิ์ ที่เป็นหลักวิชามาเล่าด้วยสำนวนภาษาที่ละมุนละไม เข้าใจง่าย ชวนอ่าน นอกจากนั้นยังทรงเสนอบทความทางวิชาการด้านอื่น ๆ ทั้งนาฏศิลป ประวัติศาสตร์ สดุดีบุคคลและประเพณี ล้วนมีคุณค่าทั้งสิ้น

บุคคลในสมัยนั้นจะรู้จักพระองค์ท่านในนาม "ท่านวรรณ" กล่าวกันว่า พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเป็นบุคคลแรกที่มีคอลัมน์พิเศษในหนังสือพิมพ์เพื่อสอนการเมือง แก่ประชาชนชาวไทยเมื่อ ๖๐ ปีที่ล่วงมาแล้ว และทรงเลิกงานหนังสือพิมพ์เมื่อต้องเสด็จไปปฏิบัติพระภารกิจในต่างประเทศ

พระเกียรติคุณของ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มีมากเกินกว่าที่จะนำมากล่าวได้ครบถ้วน ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองด้านอื่น ๆ อีกนานานัปการ ทรงเป็นนักวิชาการที่แท้จริง ทรงนิพนธ์งานวิชาการหลายสาขานับเป็นร้อย ๆ เรื่อง ทรงสอนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนได้รับตำแหน่ง ศาสตราจารย์ และทรงเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทรงปรับปรุงระบบงานในกระทรวงการต่างประเทศให้ทันสมัย ทรงก่อตั้งสำนักงานสถิติแห่งชาติ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เป็นสมาชิกสโมสรโรตารี่ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสิ่งที่ดีงามให้แก่สังคม ทรงเป็นนายกสยามสมาคม นายกราชบัณฑิตยสถาน ตลอดพระชนมชีพได้ทรงบัญญัติศัพท์วิชาการต่าง ๆ ไว้เป็นอันมากทรงเป็นปูชนียบุคคลแบบอย่างที่ดีของผู้รักชาติ

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๙ สิริพระชันษา ๘๕ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ กรมศิลปากร

ร่วมกับทายาทและธนาคารกรุงเทพ จำกัด จัดตั้งศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยได้รวบรวมงานนิพนธ์ของพระองค์ไว้เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาค้นคว้า เป็นอนุสรณ์แห่งคุณความดีของพระองค์ผู้เป็นปูชนียบุคคล ศูนย์นราธิปฯ นี้จะเป็นแหล่งวิทยาการที่จะอำนวยประโยชน์แก่ชาวไทยอีกยาวนานเสมือนพระองค์ยังดำรงพระชนมชีพอยู่

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๔

หน้าว่าง

เจ้าพระยามุขมนตรี ศรีสมุหพระนครบาล (อวบ เปาโรหิตย์)

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี มีวัตถุประสงค์นำชีวประวัติและผลงานบุคคลสำคัญที่ได้ทำคุณประโยชน์ไว้แก่ชาติบ้านเมืองมาเผยแพร่ให้ปรากฏ เป็นการประกาศเกียรติคุณและรำลึกถึงความดีงามที่ท่านเหล่านั้นได้อุทิศกำลังกาย กำลังใจไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา และเป็นส่วนช่วยกันธำรงรักษาอุดมการณ์ชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบไป ดังนั้น ในวันนี้จะได้นำประวัติของเจ้าพระยามุขมนตรี ศรีสมุหพระนครบาล เจ้าพระยาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ มาบรรยายอีกวาระหนึ่ง

เจ้าพระยามุขมนตรี ศรีสมุหพระนครบาล มีนามเดิมว่า อวบ เปาโรหิตย์ เป็นบุตรขุนศรีธรรมราช (สมบุญ เปาโรหิตย์) และท่านน้อย สืบสกุลมาจากพระมหาราชครู-ปุโรหิตาจารย์ (บุญรอด เปาโรหิตย์) ผู้มีชื่อเรียกว่า "ท่านครูเฒ่า" ด้วยเหตุที่ท่านเป็นเชื้อสายพราหมณ์ปุโรหิตนี่เองนามสกุลของท่านจึงกำหนดว่า "เปาโรหิตย์" อันแสดงถึงสกุลของผู้สืบมาจากตำแหน่งปุโรหิตาจารย์ผู้รอบรู้การพิธีแต่โบราณ

เจ้าพระยามุขมนตรี เกิดเมื่อวันเสาร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เยาว์วัยได้ศึกษาวิชาหนังสือไทย แรกเรียนที่สำนักวัดจักรวรรดิราชาวาส ต่อมาได้เข้าศึกษาที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวัง เรียนจบประโยค ๒ สอบไล่ได้รับรางวัลที่ ๑

เริ่มเข้ารับราชการครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นเสมียนในกระทรวงยุติธรรมรับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๐ บาท ต่อมาเลื่อนตำแหน่งเป็นนายเวรกรมรับฟ้อง ในกระทรวงยุติธรรม และผู้ช่วยยกกระบัตรศาลโปริสภา ที่ ๑ ได้ตั้งใจรับราชการจนได้รับคำชมว่า "ท่านเป็นเด็กก็จริง แต่ก็มีความสามารถไม่แพ้ผู้ใหญ่" ดำรงตำแหน่งนี้อยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงได้อุปสมบทในสำนักวัดเทพศิรินทราวาส ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ หม่อมเจ้าพระพร้อมศรีสุคต เป็นกรรมวาจาจารย์ อุปสมบท เป็นเวลา ๑๐ เดือน

เมื่อลาสิกขาแล้ว ครั้งนี้กลับเข้ารับราชการใหม่ในกระทรวงมหาดไทย มีตำแหน่งเป็นเสมียนจัตวา ได้ปฏิบัติราชการด้วยความอุตสาหวิริยะในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพัฒนากิจวิจารณ์ นับว่าได้เลื่อนตำแหน่งรวดเร็วมาก ต่อมาได้เป็น

ผู้ตรวจราชการมณฑลกรุงเก่าในยุคนี้ มีนโยบายให้ฝึกบุคคลในหัวเมืองให้สามารถรับราชการได้ โดยให้หัวเมืองทุกมณฑลจัดตั้ง โรงเรียนขึ้นเรียกว่า "โรงเรียนปกครองมณฑล" จึงมีโรงเรียนปกครองประจำอยู่ในมณฑลต่าง ๆ ทุกแห่ง เจ้าพระยามุขมนตรีเป็นผู้ใส่ใจในการศึกษาอย่างยิ่ง ได้ศึกษาเรื่องการปกครองจนมีความรู้ความสามารถได้เป็นครูคนแรกของโรงเรียนปกครองมณฑลกรุงเก่า กล่าวกันว่าด้วยความสามารถของท่านนี้เอง ท่านจึงได้รับการยกย่องอย่างสูง และได้รับประกาศนียบัตรเปรียญพิเศษของคณะศึกษาปกครองมณฑลอยุธยาและมณฑลปราจีนบุรี ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐

ศัพท์ คำว่า "เปรียญ" ในสมัยนั้นมีความหมายว่า "ปริญญาบัตร" เทียบให้กับผู้มีวุฒิบัตรสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ทั้งนี้ เพราะว่าในสมัยก่อนยังมิได้มีการบัญญัติศัพท์ จึงใช้คำเปรียญซึ่งแปลว่าผู้มีความรู้ แก่ผู้ที่มีความสามารถทั่วไป

ท่านรับราชการเป็นผู้ตรวจราชการมณฑลกรุงเก่าอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงประจำจังหวัดอ่างทอง ขณะนั้นท่านอายุได้เพียง ๒๓ ปีเท่านั้น ตำแหน่งข้าหลวงเทียบเท่ากับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดในปัจจุบัน จึงนับว่า เจ้าพระยามุขมนตรีฯ เป็นเจ้าเมืองที่หนุ่มมาก พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระวิเศษไชยชาญ รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์โทกับเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือก เมื่อได้เกิดกบฏเงี้ยวขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ต้องส่งกำลังกองทัพในพระนครขึ้นไปปราบปราม ได้ปรากฏว่าเจ้าพระยามุขมนตรีได้ช่วยเหลือราชการอย่างเต็มความสามารถ โดยจัดส่งสะเบียงอาหารขึ้นบำรุงกองทัพจากเมืองอ่างทองไปส่งยังเมืองนครสวรรค์อย่างเต็มกำลัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมณฑลอยุธยา เจ้าพระยามุขมนตรีได้จัดการรับเสด็จอย่างดี กราบบังคมทูลกับความรู้ทั้งในทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จนเป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงโปรดพระราชทานบำเหน็จความชอบให้เป็นพระยาอินทรวิชิต และได้รับเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ จตุรถาภรณ์มงกุฎสยาม ด้วยเหตุที่เป็นผู้ที่มีความสามารถในการปฏิบัติราชการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ย้ายกลับเข้ามาในพระนคร มาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมภลำพังค์ ในกระทรวงมหาดไทย กรมภลำพังค์มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองท้องที่

พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาจ่าแสนยบดี โปรดฯ ให้ไปเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา มณฑลนครราชสีมานี้ แต่ก่อนเรียกว่ามณฑลลาวกลาง มี

เมืองอยู่ในปกครอง ๓ เมือง คือ นครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์ ตั้งที่บัญชาการอยู่ที่นครราชสีมา

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ย้ายกลับมาเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยากำแหงสงครามในรัชกาลนี้เจ้าพระยามุขมนตรีได้รับสนองกิจการเสือป่าและลูกเสืออันเป็นพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะทรงปลูกฝังให้ประชาชนอุทิศตนเพื่อพิทักษ์ชาติอีกหน่วยหนึ่ง จึงได้รับยศเป็นนายหมู่เสือป่า พ.ศ. ๒๔๕๖ เลื่อนเป็นพระยาราชนกุลวิบูลยภักดี และเป็นนายกองตรีพร้อมทั้งรับพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ และปฐมาภรณ์มงกุฎสยาม

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เป็นองคมนตรีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหน้าที่ในการปรึกษาราชการทั้งส่วนบ้านเมือง การพระราชพิธีและส่วนพระองค์ ในปีนี้เองท่านได้รับเลือกให้เป็นพระยายืนชิงช้าประจำปี การเป็นพระยายืนชิงช้า เดิมในรัชกาลที่ ๓ จะโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ เป็นผู้ทำหน้าที่โดยเฉพาะ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ มีพระราชดำริว่าพระยายืนชิงช้าสมัยหลังจัดงานไม่สมกับเป็นพิธีสำคัญของบ้านเมือง กระบวนแห่มักจะกร่องแกร่งไม่หรูหรา ดูแล้วเสื่อมเกียรติยศ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับฐานะของพระยานั้น ๆ พิธีที่เป็นสิริมงคลย่อมจะไม่เสริมจิตใจให้บริบูรณ์ได้ หากจัดพิธีไม่เหมาะสม จึงโปรดให้เลือกสรรพระยาและเจ้าพระยาที่ได้รับพานทอง ซึ่งจะมีทั้งเครื่องยศและกระบวนยศประกอบเป็นผู้มายืนชิงช้าแต่ละปี พิธียืนชิงช้า หรือพิธีตรียัมปวายได้เลิกไปเมื่อหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว

หลังจากนั้นทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลภาคอิสาน และสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุดร และในต้นรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพายัพ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลพายัพในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ เจ้าพระยามุขมนตรีได้จัดการรับเสด็จอย่างเรียบร้อยพอพระราชหฤทัย

กรุงเทพมหานครได้กำหนดเป็นมณฑลกรุงเทพฯ ตามระเบียบการปกครองมณฑลเทศภิบาลในรัชกาลที่ ๖ ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ และทรงตั้งตำแหน่งสมุหพระนครบาล หัวหน้าพนักงานปกครองท้องที่มณฑลราชธานี ทำหน้าที่เหมือนสมุหเทศาภิบาลทั่วไป เมื่อถึงรัชกาลที่ ๗ ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ โปรดให้เจ้าพระยามุขมนตรีเข้ามารับราชการใกล้ชิดพระองค์ให้ดำรงตำแหน่งสมุหพระนครบาล นับเป็นลำดับที่ ๓ ของกรุงเทพฯ ขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งเป็นพระยาราชนกุลวิบูลยภักดี

พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงใหญ่ฝ่ายรัฐบาลสยาม-ฝรั่งเศสประจำแม่น้ำโขง เพื่อปรึกษาระเบียบการชายแดนกับข้าหลวงฝรั่งเศส เป็นที่ยกย่องชมเชยจากรัฐบาลฝรั่งเศสว่าปฏิบัติราชการได้เรียบร้อย นับว่าเป็นการเจริญทางพระราชไมตรีได้อย่างสมพระราชประสงค์ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้รับสถาปนาเป็นเจ้าพระยามุขมนตรี ศรีสมุหนครบาล ราชบทมาลยมหาสวามิภักดิ์ บริรักษ์เทพธานี นิกรเกษมเปรมเปาโรหิต-ยาภิชาติ ไตรโลกนาถสรณธาดา มหามาตยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ มุสิกนาม ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ และได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์เลยองดอนเนอร์ ชั้น ๒ ของรัฐบาลฝรั่งเศสด้วย

ขณะที่เจ้าพระยามุขมนตรีดำรงตำแหน่งพระสมุหพระนครบาลนั้น ได้พยายามตั้งหน้าประกอบภารกิจให้บ้านเมืองมีแต่ความสงบสุข เหตุร้ายอันใดที่จะเกิดขึ้น ก็ได้พยายามระงับให้สงบไปด้วยดีได้ดำรงตำแหน่งนี้อยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย จึงได้พ้นจากหน้าที่ราชการ รับพระราชทานบำนาญในฐานะรับราชการนาน รวมเวลาอยู่ในราชการทั้งสิ้น ๔๐ ปี อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยามุขมนตรีก็ยังได้รับความนับถือในสมัยต่อมา ได้รับเกียรติให้เข้าร่วมในงานของประเทศชาติฝ่ายรัฐสภาเป็นกรรมาธิการร่างกฎหมายหลายฉบับ ได้แก่ กรรมาธิการร่างพระราชบัญญัติอากรมรดก กรรมาธิการร่างพระราชบัญญัติกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

อนุสรณ์ที่แสดงถึงคุณความดีของท่านนอกเหนือจากงานในหน้าที่ราชการ คือ ทำนุบำรุงการพระศาสนา ได้มีวัดประจำตระกูล คือ วัดเปาโรหิตย์ ตั้งอยู่เลขที่ ๔๖ ถนนจรัญสนิทวงศ์ บางกอกน้อย และมีศรัทธาบำรุงการศึกษาของชาติ ได้แก่การจัดพิมพ์หนังสือศิลาจารึกหลักที่ ๑ ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญของชาติเล่มหนึ่งให้แพร่หลายสืบมาจนปัจจุบัน

เจ้าพระยามุขมนตรี ถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๗๖ อายุ ๕๘ ปี

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๓๓

เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา)

นางสาวอุทัยศรี ค้อคงคา เรียบเรียง

"เจ้าพระยา" ที่ได้รับการสถาปนาในปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ มีจำนวน ๔ ท่าน คือ เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ เจ้าพระยาพิชัยญาติ เจ้าพระยาพิชเยนทร์โยธิน และเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เจ้าพระยาทั้ง ๔ ท่านนี้ เป็นเจ้าพระยารุ่นสุดท้ายในแผ่นดินไทย ทุกท่านได้มีบทบาทในทางการเมืองในยุคประชาธิปไตยมากบ้างน้อยบ้างตามกาลเวลาและอายุ และได้ถึงอนิจกรรมเพราะความชราไปแล้วทุก ๆ ท่าน เจ้าพระยารุ่นสุดท้ายที่มีชีวิตอยู่เป็นคนสุดท้ายในแผ่นดินไทย คือ ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เจ้าพระยานักการเมืองคนเดียวและคนสุดท้ายในระบอบประชาธิปไตยที่ได้รับราชการเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างมากมายในตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างสูงทั้งในด้านนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการ ตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระปิยะมหาราช รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ดังจะขอนำชีวประวัติและผลงานของท่านบางประการมาสดุดีดังต่อไปนี้

เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ มีนามเดิมว่า จิตร ณ สงขลา เกิดเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ณ จังหวัดสงขลา เป็นบุตรพระอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา) กับคุณเชื้อ ณ สงขลา บรรพบุรุษของเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เคยเป็นเจ้าเมืองสงขลามาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๘ สมัยกรุงธนบุรี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ สิ้นสุดเพียงพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาคนที่ ๘ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาที่เหลืออยู่เพียง ๒ คน คือ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ และพระยามานวราชเสวี (ปลอด) เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศสมรสกับท่านผู้หญิงน้อย พหลโยธิน มีบุตรธิดา ๑๑ คน

เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ จบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ ๖ จากโรงเรียนอัสสัมชัญพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ แล้วเข้าศึกษาวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมระหว่างศึกษาวิชากฎหมายได้รับราชการอยู่ในกองล่าม แล้วขึ้นเป็นผู้ช่วยเจ้ากรมกองหมายในกระทรวงยุติธรรม สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ เมื่ออายุเพียง ๒๐ ปี หลังจากนั้น ๑ ปีได้รับเลือกเป็นนักเรียนทุนหลวงของกระทรวงยุติธรรมส่งไปศึกษาวิชากฎหมายต่อที่ประเทศอังกฤษสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ (Barrister–at–law) จากสำนักเกรย์ส อินน์ (Gray's inn) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓

ในรัชกาลที่ ๖ ได้กลับเข้ามารับราชการในกระทรวงยุติธรรม เป็นผู้พิพากษาศาลแพ่ง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงจินดาภิรมย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ต่อมา

ได้เป็นผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ แล้วย้ายมาเป็นว่าที่อธิบดีกองหมาย กองล้มละลาย และหอทะเบียนหุ้นส่วนบริษัทอยู่คราวหนึ่ง แล้วได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เลื่อนฐานันดรเป็น พระจินดาภิรมย์ราชสภาบดี ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี รับพระราชทานพานทองเป็นเกียรติยศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการศาลฎีกา แล้วเลื่อนขึ้นเป็นอธิบดีศาลฎีกา อันเป็นตำแหน่งสูงสุดทางตุลาการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ต่อมาได้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมตลอดมาจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้มีวิถีชีวิตทางการเมืองในตำแหน่งต่าง ๆ โดยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในปี พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๗๗ หลังจากนั้น ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมอีกถึง ๓ สมัย เคยเป็นผู้รักษาการแทนนายกรัฐมนตรี เคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข เคยเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา และได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๕-๒๕๑๘ ตลอดมาจนเมื่อพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒยากร ประธานองคมนตรีสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งประธานองคมนตรี และในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอุปนายก ผู้อำนวยการสภากาชาดไทย จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๗

เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เป็นเนติบัณฑิตซึ่งมีความปรีชาเฉียบแหลม รอบรู้ในวิชานิติศาสตร์โดยกว้างขวาง ระหว่างที่รับราชการในกระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๖๕ ได้เป็นอาจารย์สอนกฎหมายและกรรมการสอบไล่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เป็นเวลา ๑๔ ปี ได้แต่งตำรากฎหมายไว้เป็นจำนวนมาก เช่น คำอธิบายกฎหมายหุ้นส่วนบริษัท ลักษณะพิจารณาคำพยานหลักฐาน คำอธิบายพระธรรมนูญศาลยุติธรรม และวิธีพิจารณาความแพ่ง คำอธิบายกฎหมายล้มละลาย คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีผู้กล่าวกันว่า ท่านเป็นผู้รักการสอนและการเป็นอาจารย์อย่างยิ่ง มีศิลปในการประสิทธิประสาทวิชาการ ทำให้นักเรียนเข้าใจปัญหากฎหมายต่าง ๆ

ได้เป็นอย่างดี ท่านสันทัดการถ่ายทอดวิชากฎหมายคล้ายคลึงกับเสด็จในกรมหลวงราชบุรี-ดิเรกฤทธิ์ ผู้ทรงเป็นพระบิดากฎหมายเป็นอันมาก

ตลอดเวลาที่รับราชการในกระทรวงยุติธรรมในตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ จนเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ในรัชกาลที่ ๗ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้เสริมสร้างงานราชการในทางนิติศาสตร์ของกระทรวงยุติธรรมให้เจริญก้าวหน้าเป็นพิเศษ มากมายหลายแขนงมีทั้งงานของศาลยุติธรรมซึ่งได้มีการแก้ไข จัดวางระเบียบราชการศาลยุติธรรมหลายอย่างหลายประการให้ได้ผลดีเป็นแบบอย่างมาจนบัดนี้ งานในกระทรวงยุติธรรม งานด้านการศึกษาของสภานิติศึกษาและโรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นที่มาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และได้ปฏิบัติราชการพิเศษอีกหลายประการ เช่น เป็นกรรมการในเนติบัณฑิตยสภา สภาร่างกฎหมาย และสภาองคมนตรี คุณวุฒิปรากฏเป็นอันมากจึงได้รับเลือกเป็นอุปนายกบ้าง เป็นประธานบ้าง และรัฐบาลได้เสนอนามยกย่องว่าสมควรรับเลือกเป็นตุลาการศาลยุติธรรมระหว่างประเทศของสันนิบาตชาติที่กรุงเฮก ซึ่งถือกันว่าเป็นตำแหน่งสำคัญ

ในรัชกาลที่ ๗ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้รับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นเหตุให้ท่านได้มีโอกาสกราบบังคมทูลถวายความคิดเห็นต่าง ๆ ในปัญหาทางนิติศาสตร์บ่อย ๆ ท่านจึงมีฐานะเป็นนักนิติศาสตร์คู่พระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดมา ดังจะเห็นได้จากผลงานตามพระบรมราโชบายที่สำคัญ ๆ หลายประการ เช่น

งานร่างข้อบังคับของสภากรรมการองคมนตรี ซึ่งเกิดขึ้นจากพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ ๗ ที่จะจัดตั้งการปกครองในระบอบรัฐสภา มีธรรมนูญการปกครองหรือรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ แต่เมื่อยังไม่เป็นที่ตกลงที่จะประกาศใช้ จึงทรงเห็นว่าควรดำเนินการฝึกหัดงานด้านรัฐสภาไปพลางก่อน และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติองคมนตรีใหม่ ใช้บังคับเมื่อวันที่ ๒ กันยายน ๒๔๗๐ ทรงกำหนดเลือกสรรผู้เป็นสมาชิกองคมนตรีมาเป็นสภากรรมการองคมนตรี มีจำนวนเพียง ๔๐ คน ให้มีหน้าที่ประชุมปรึกษาปัญหาต่าง ๆ ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรึกษา สภานี้มี สภานายก อุปนายก และใช้วิธีนับคะแนนเสียงข้างมาก และวิธีการอื่นอย่างสภาการแผ่นดินในประเทศที่ใช้การปกครองระบอบประชาธิปไตยทั้งหลายทั้งได้วางระเบียบข้อบังคับการประชุมไว้ด้วย เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ครั้งยังเป็นพระยาจินดาภิรมย์ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการองคมนตรีด้วยผู้หนึ่ง และได้รับเลือกให้เป็นอุปนายกสภากรรมการองคมนตรี เมื่อเปิดสภากรรมการองคมนตรีแล้ว ทางสภาได้ลงมติตั้งอนุกรรมการ

ร่างข้อบังคับการประชุม ประกอบด้วย พระยาจินดาภิรมย์ และอนุกรรมการอื่นอีก ๔ ท่าน ข้อบังคับของสภากรรมการองคมนตรีฉบับนี้กล่าวกันว่า เป็นความคิดเห็นส่วนใหญ่ของพระยาจินดาภิรมย์เป็นรากฐาน และข้อบังคับนี้ยังเป็นแบบให้สภาผู้แทนราษฎรรวมทั้งวุฒิสภาในยุคหลังดำเนินตาม เมื่อเปิดสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ได้นำข้อบังคับนี้มาใช้ก่อน แสดงให้เห็นว่างานของท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ในอดีตยังมีคุณค่าในสมัยต่อมาอีกนานัปการ

นอกจากงานโดยเสด็จพระราชดำเนินฝึกหัดงานรัฐสภาตามพระราโชบายในการพระราชทานสิทธิให้พลเมืองดังกล่าวแล้ว ยังทรงมีพระราชปรารถนาจะให้การรับราชการของข้าราชการพลเรือนทุกฝ่ายทุกแผนกมีระเบียบแบบแผน มีสิทธิต่าง ๆ ทำนองเดียวกัน พระบรมราโชบายนี้มีผลให้แยกพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนและตุลาการออกต่างหากจากกันเป็นคนละฉบับ ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ในฐานะเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ทำหน้าที่เป็นกรรมการพิจารณาพระราชบัญญัติทั้งสอง พระราชบัญญัติระเบียบราชการตุลาการ พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ จัดเป็นพระราชบัญญัติฉบับแรกในเรื่องนี้ หากได้ศึกษาเนื้อหาในการร่างทั้งหมด จะเห็นได้ว่าท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดมีพระราชบัญญัตินี้ขึ้น ทั้งยังได้มีส่วนสนับสนุนให้เกิดพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑ ขึ้นด้วยในเวลาไล่เลี่ยกัน

สำหรับงานราชการในกระทรวง ท่านได้กวดขันวางระเบียบแบบแผนการปฏิบัติงานเคร่งครัดเป็นอันมาก ได้มีการปรับปรุงอำนาจหน้าที่เสนาบดี กับอธิบดีศาลฎีกาใหม่ ให้เสนาบดีมีอำนาจรับผิดชอบข้อบังคับข้าราชการทั้งฝ่ายธุรการและตุลาการ แต่การพิจารณาในศาลคงให้เป็นอำนาจของผู้พิพากษา แต่อธิบดีศาลฎีกาคงมีอำนาจรับปรึกษาหารือออกความเห็นแก่เสนาบดีในข้อราชการทั่วไป นอกจากนี้ ได้มีการจัดตั้งข้าหลวงพิเศษศาลยุติธรรม เพื่อดำเนินการตรวจตราราชการศาลยุติธรรมให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย กับปรับปรุงบทบัญญัติกฎหมายเกี่ยวกับธรรมนูญศาลและวิธีพิจารณาความ เพื่อให้การพิจารณาพิพากษาคดีดำเนินไปโดยรวดเร็ว และจำกัดสิทธิอุทธรณ์ฎีกาเพื่อให้คดีขึ้นสู่ศาลสูงน้อยลง นอกจากนี้ ยังได้ปฏิบัติงานอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ล้วนทรงคุณค่าและเป็นประโยชน์ในราชการของกระทรวงยุติธรรม และศาลยุติธรรมทั่วราชอาณาจักร

การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นเหตุให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศต้องพ้นจากตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๔๗๕ เมื่อมีอายุเกือบ ๔๗ ปีแต่ด้วยคุณวุฒิ ความสามารถ ความรอบรู้และความมั่นคงในราชการ รวมทั้ง

ชื่อเสียงเกียรติคุณในอดีตเป็นเหตุให้บุคคลในคณะราษฎร์รวมทั้งรัฐบาลสมัยต่อมาได้เชิญท่านเข้าปฏิบัติงานในหน้าที่ต่าง ๆ อีกหลายครั้ง เริ่มตั้งแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๗๖ ต่อมา โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และได้เวียนกลับมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมอีก ๓ ครั้ง ครั้งแรกในสมัย พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี สมัยที่ ๒ พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขด้วย และครั้งที่ ๓ สมัย พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี

ในการได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีสามคราวนี้ ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้ปฏิบัติงานในกระทรวงภายในกรอบนโยบายของรัฐบาล ในระหว่างที่เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ในรัฐบาลคณะ พันเอก พระยาพหล-พลพยุหเสนา กระทรวงการคลังยังใช้ชื่อเดิมว่า "กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ" นโยบายด้านการคลังของรัฐบาลชุดนี้ คือพยายามรักษาอัตราแลกเปลี่ยน ซึ่งใช้อยู่ในขณะนั้นไว้มิให้ค่าของเงินบาทตกต่ำลง เนื่องจากการทรุดตัวของภาวะเศรษฐกิจ การปรับปรุงระบบการจัดเก็บภาษีอากร เพื่อเพิ่มพูนรายได้มาใช้ทำนุบำรุงประเทศแต่ขณะเดียวกันก็ช่วยเหลือราษฎรที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยลดภาษีอากร เช่น ภาษีนา ภาษีสวน นอกจากนี้ได้ปรับปรุงระเบียบวิธีการจัดทำงบประมาณแผ่นดินให้เหมาะสม ในระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีคลังอยู่นี้ รัฐบาลได้เสนอร่างกฎหมายคลังที่สำคัญและได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎร ประกาศใช้เป็นกฎหมายหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๖ พระราชบัญญัติพิกัดอัตราภาษีศุลกากร (ฉบับที่ ๘, ๙, ๑๐) พ.ศ. ๒๔๗๖ ฯลฯ กับได้เสนอร่างกฎหมายสำคัญ ๒ ฉบับ คือพระราชบัญญัติอากรมรดกและการรับมรดก พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นการนำแนวนโยบายการเก็บภาษีอากรมรดกมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่นานาอารยประเทศได้ถือปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปและพระราชบัญญัติลดบำนาญชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะลดรายจ่ายของประเทศในยามที่การเงินฝืดเคืองและเศรษฐกิจตกต่ำ

ทางด้านกระทรวงการต่างประเทศ ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี สมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในชั่วระยะเวลาดังกล่าว ปรากฏว่าได้มีการปฏิบัติเกี่ยวกับการเข้าพบนายกรัฐมนตรีโดยคณะทูตานุทูตที่ประจำอยู่ในประเทศไทย โดยไม่ผ่านกระทรวงการต่างประเทศอยู่เสมอ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องในทางปฏิบัติ และในกรณีที่นายกรัฐมนตรีมิได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย ก็จะเกิดปัญหาในเรื่องที่นายกรัฐมนตรีจะไม่ทราบภูมิหลังของเรื่องที่ทูตหยิบยกมาหารือ เพราะไม่ได้รับการกลั่นกรอง

และข้อเสนอแนะจากกระทรวงการต่างประเทศก่อน อาจทำให้การตัดสินใจผิดพลาด ซึ่งหมายถึงการผูกพันรัฐบาลไทยด้วย และการเข้าพบดังกล่าวครั้งหนึ่ง หัวหน้ารัฐบาลในยุคนั้นมีความไม่พอใจเป็นอย่างมาก ถึงขั้นให้ปลดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงต่างประเทศผู้หนึ่งออกจากราชการในฐานะผู้รับผิดชอบงานของกระทรวง ท่านได้แก้ไขเหตุการณ์ด้วยการขอลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีโดยมารยาทด้วย เรื่องจึงได้ยุติลงด้วยดี และจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนั้น เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศจึงได้วางระเบียบและแนวทางปฏิบัติไว้ว่า ต่อไปหากอัครราชทูตจะเข้ามาพบนายกรัฐมนตรี ก็ให้ติดต่อผ่านกระทรวงการต่างประเทศเพื่อพิจารณาก่อน หากเป็นเรื่องราชการปกติก็ให้พบกับรัฐมนตรีแทน แต่ถ้าเป็นเรื่องสำคัญก็ให้เข้าพบนายกรัฐมนตรีได้ โดยในการเข้าพบนายกรัฐมนตรี ต้องมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศร่วมอยู่ด้วยทุกครั้ง

ในทางนิติบัญญัติ ท่านได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และได้เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๔๗๗ จนถึง วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๗๗ ในช่วงที่เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกนี้ ได้มีผลงานสำคัญคือ ได้พิจารณาร่างกฎหมายสำคัญ ๆ ให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายต่อไป ได้แก่ร่างกฎหมายเกี่ยวกับการแก้ไขวิธีลงโทษประหารชีวิต เปลี่ยนวิธีการประหารชีวิตผู้ที่ต้องคำพิพากษาให้ลงโทษประหารชีวิตจากการตัดศีรษะเป็นการยิงเป้า และประมวลกฎหมายที่จำเป็นต้องมีให้ครบถ้วน คือ พระธรรมนูญศาลยุติธรรม ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๕ ว่าด้วยครอบครัว และบรรพ ๖ ว่าด้วยมรดก ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายดังกล่าวจำเป็นที่ประเทศไทยต้องจัดให้มีขึ้นโดยด่วน เพื่อดำเนินการแก้ไขสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศที่ไทยเสียเปรียบอยู่ ตามเงื่อนไขแห่งสัญญาทางพระราชไมตรีนั้น เพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชในทางศาลอย่างสมบูรณ์

ต่อมา เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้รับเลือกเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๗๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ ในช่วงเวลาการเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ ๒ นี้ ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญอย่างยิ่ง คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ท่านได้รับมอบหมายจากรัฐบาลในสมัยนั้น ให้เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ประเทศอังกฤษ เกี่ยวกับการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสละราชสมบัติ ซึ่งท่านได้กราบบังคมทูลถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นไปของบ้านเมืองให้ทรงทราบแต่ในที่สุดก็ทรงสละราชสมบัติในปีเดียวกันนั้นเอง

หลังจากนั้น ได้รับเลือกเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่สามต่อเป็นครั้งสุดท้ายในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๗๙ ในระหว่างที่ท่านเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร ๓

สมัยติดต่อกันรวมเวลา ๒ ปี สภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาผ่านร่างกฎหมายต่าง ๆ และอนุมัติให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายได้เป็นจำนวนประมาณ ๑๙๐ ฉบับ

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งมีบทบัญญัติกำหนดให้มีสองสภา คือ วุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎร โดยสมาชิกวุฒิสภามาจากการแต่งตั้ง ส่วนสมาชิกสภาผู้แทน มาจากการเลือกตั้งของราษฎร เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เป็นผู้หนึ่งจากจำนวน ๑๐๐ คนที่ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกวุฒิสภา และเมื่อเปิดประชุมวุฒิสภาสมัยสามัญ เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ แล้ว ท่านได้รับเลือกให้เป็นประธานวุฒิสภา เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ จึงเป็นประธานคนแรกของวุฒิสภา ซึ่งถือกำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติของรัฐสภาไทย

ต่อมา ได้มีการเลือกตั้งผู้แทนตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ และได้มีการเปิดประชุมวุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ที่ประชุมได้เลือกท่านเป็นประธานวุฒิสภาอีกเป็นครั้งที่สองและเมื่อได้มีการเปิดประชุมรัฐสภาครั้งแรกหลังจากที่ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับถาวรปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้รับเลือกเป็นประธานวุฒิสภาอีกเป็นครั้งที่สาม และได้เป็นประธานรัฐสภาโดยตำแหน่ง ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ท่านได้ดำรงตำแหน่งอยู่จนถึงวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ในระหว่างที่เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศเป็นประธานวุฒิสภาและเป็นประธานรัฐสภาโดยตำแหน่ง สภาได้ออกกฎหมายเป็นจำนวนมากประมาณ ๑๖๕ ฉบับ และมีงานในสภาผู้แทนราษฎรในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประชาชนอีกเป็นจำนวนมาก

ในช่วงที่ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เป็นประธานวุฒิสภาและประธานรัฐสภาอยู่นั้นท่านได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๒ และเป็นประธานคณะกรรมาธิการพิจารณายกร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ซึ่งว่ากันว่า ท่านเจ้าพระยาฯ ชอบฟังความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์และประชาชนมาก และถือเป็นองค์ประกอบในการร่างรัฐธรรมนูญในครั้งนี้ จึงทำให้รัฐธรรมนูญที่ผลิตโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญ ในสมัยที่ท่านเป็นประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญนั้น เป็นรัฐธรรมนูญที่ดีกว่าทุก ๆ ฉบับที่เคยมีมาในประเทศไทย

นอกจากนี้ ท่านได้มีบทบาทสำคัญในการติดต่อกับประธานสหภาพรัฐสภา เพื่อจัดตั้งหน่วยรัฐสภาไทยในสหภาพรัฐสภาเป็นผลสำเร็จและรัฐสภาได้อนุมัติให้จัดตั้งหน่วยรัฐสภาไทยขึ้น จนหน่วยรัฐสภาไทยได้เข้าเป็นสมาชิกของสหภาพรัฐสภา เมื่อเดือนกันยายน ๒๔๙๓

เมื่อท่านพ้นจากหน้าที่ทางการเมืองทั้งปวงเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๔ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นองคมนตรีใน พ.ศ. ๒๔๙๕ เมื่ออายุ ๖๗ ปี และได้รับราชการเป็นองคมนตรี รวมเป็นเวลา ๒๓ ปี ระหว่างอายุ ๖๗ ปี ถึง ๙๐ ปี ก่อนถึงอนิจกรรมเพียงปีเดียว เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคไข้หวัดใหญ่เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙ สิริรวมอายุได้ ๙๐ ปี ๑๑ เดือน กับ ๘ วัน หลังจากได้รับราชการในด้านตุลาการ บริหาร นิติบัญญัติ มา ๕ แผ่นดิน และเป็นองคมนตรี ๓ รัชกาล รวมอายุราชการ ๗๒ ปี ท่านได้สร้างชีวิตด้วยความวิริยะ อุตสาหะบากบั่น มีความประพฤติเรียบร้อย ซื่อตรงต่อแผ่นดินตลอดมาและมีความเป็นอยู่มั่นคง ยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริตเป็นคติธรรมประจำใจเจริญในหน้าที่ราชการจนบรรลุความสำเร็จสูงสุดเกือบทุกทาง ด้วยความปรีชาสามารถเป็นเอก ปฏิบัติงานรับใช้ประเทศชาติในงานมากมายหลายสาขา ไม่เคยปรากฏรอยด่างพร้อยแปดเปื้อนในชีวิตและความเป็นอยู่ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยถึง ๕ รัชกาล เจ้าพระยาคนสุดท้ายในแผ่นดินไทย ได้จากไปแล้ว คงเหลือไว้แต่เกียรติประวัติอันดีเด่น งดงาม ที่คนไทยทั้งหลายควรจดจำรำลึกถึงตลอดไป.

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๓๓

เจ้าพระยาอภัยราชา
(มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลงยัคแมงส์)

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

ในบรรดาชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการในประเทศไทย จนมีตำแหน่งหน้าที่สำคัญได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา ในประวัติศาสตร์มีเพียง ๒ ท่านเท่านั้น คือเจ้าพระยาวิชเยนทร์ (มิสเตอร์ คอนสแตนติน ฟอลคอน) แห่งรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกรุงศรีอยุธยา และเจ้าพระยาอภัยราชา (มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลงยัคแมงส์) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติ จึงขอนำประวัติและผลงานของเจ้าพระยาอภัยราชามาเผยแพร่ เพื่อเป็นการแสดงความรำลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านได้บำเพ็ญไว้แก่ชาติไทยเป็นอเนกนานัปการ

มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลงยัคแมงส์ เป็นชาวเบลเยี่ยม เกิดที่เมืองกางค์ เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๘ บิดาเคยเป็นรัฐมนตรีกระทรวงโยธาธิการ ประเทศเบลเยี่ยม ท่านได้รับการศึกษาในสำนักงานต่าง ๆ จนเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในทางกฎหมาย มีชื่อเสียงในวิชานั้นอยู่ในทวีปยุโรป เป็นต้น ได้เป็นผู้ริเริ่มตั้งสภากฎหมายระหว่างประเทศ และได้รับเลือกเป็นสภานายกถึง ๒ สมัย เป็นสมาชิกแห่งราชบัณฑิตสภาแห่งประเทศเบลเยี่ยม เคยรับตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงโยธาธิการในประเทศเบลเยี่ยม และภายหลังรัฐบาลประเทศนั้นได้ตั้งให้เป็นผู้พิพากษาในศาลอนุญาโตตุลาการที่กรุงเฮกด้วย

มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลงยัคแมงส์ ได้เข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ อันเป็นสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพ่งพระราชหฤทัยจัดการบ้านเมืองตามแบบใหม่ มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลง-ยัคแมงส์ เป็นผู้มีความรู้ความชำนาญราชการในยุโรปมาแล้ว ก็ได้เป็นกำลังราชการเป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกูลกิจ เป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดที่อาจพระราชทานได้

เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาเดินทางถึงประเทศไทยแล้ว ท่านได้มีจดหมายกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ว่า "ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เกล้าฯ ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งที่ปรึกษาราชการทั่วไปของ

รัฐบาลสยามแล้ว เกล้าฯ จะทำงานทุกอย่างด้วยความอุตสาหะและเต็มกำลังความสามารถของเกล้าฯ" หลังจากนั้นแล้วปรากฏว่า ผลงานของท่านได้เป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศไทยมากมาย กล่าวคือนอกเหนือจากงานในตำแหน่งหน้าที่ที่ปรึกษาราชการทั่วไปแล้ว ท่านยังได้ปฏิบัติภารกิจสำคัญ ๆ อีกมากอาทิ เป็นอัครราชทูตไทยผู้มีอำนาจเต็มเดินทางไปประนีประนอมกับประเทศฝรั่งเศสในกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ทำให้เหตุการณ์ที่ประเทศไทยเกือบเสียเอกราชได้ผ่อนหนักให้เป็นเบาลง จากนั้นได้ถวายโครงการจัดการศึกษาในต่างประเทศของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ถวายความเห็นว่าพระราชโอรสพระองค์ใดสมควรจะทรงศึกษาแขนงวิชาใดประเทศใดในยุโรป เพื่อจะได้ทรงนำความรู้เหล่านั้นมาช่วยกันสร้างสรรค์ประเทศให้เจริญทัดเทียมกับชาติที่เจริญแล้วภารกิจที่สำคัญอีกประการที่เจ้าพระยาอภัยราชาริเริ่มคือ ความพยายามจัดการศึกษาด้านกฎหมายภายในประเทศ และได้ช่วยปรับปรุงร่างกฎหมายให้ทันสมัย ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาสำคัญในการจัดตั้งศาลและกระทรวงยุติธรรม ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๔๓ หน้า ๑๐๓๗ ความตอนหนึ่งว่า "พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงจัดวางระเบียบการศาลยุติธรรมใหม่ ในการนี้ได้ทรงรับความช่วยเหลือและความร่วมมือกระทำการอย่างได้ผลอันมีค่า จากเจ้าพระยาอภัยราชา (โรแลง ยัคมินส์) ผู้ซึ่งในการนี้เช่นกับในการอื่น ๆ ได้อำนวยความดำริอันสุขุมให้เป็นประโยชน์แก่ราชการ" และที่สมควรกล่าวเป็นประการสุดท้ายคือเมื่อท่านได้ถวายความเห็นแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสด็จประพาสทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เพื่อทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินวิเทโศบายรักษาเอกราชของชาติ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พร้อมกันนั้นได้ทรงตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้น ๕ นาย ประกอบด้วยพระบรมราชวงศ์สำคัญ ๆ ๔ พระองค์ และเจ้าพระยาอภัยราชา ผู้ซึ่งเป็นชาวต่างชาติอีกเพียงคนเดียวที่ได้รับเกียรติอันสูงยิ่งครั้งนั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรำลึกถึงคุณวิเศษของเจ้าพระยาอภัยราชาอยู่เสมอ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาลงวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๐ พระราชทานพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อรรคราชทูตสยามประจำกรุงปารีส ความตอนหนึ่งว่า

"อีกประการหนึ่งเคบิเนตของไทย จะเข้าใจว่าตั้งขึ้นได้แล้วอย่างฝรั่งนั้นไม่ได้ มันเป็นต่างคนต่างทำอยู่โดยมาก บางคราวการนอกน่าที่ กระทบกันเข้าก็ไม่ค่อยจะได้ บางทีเจ้าหน้าที่ต้องการปรึกษาก็ไม่มีใครออกความเห็น การที่จะเชื่อมในระหว่างเสนาบดีเหล่านี้ก็มีแต่ตัวเรา ..... เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาอยู่ มีประโยชน์บ้างโดยทางกระทรวงต่อ

กระทรวงแต่ไม่ใช่เป็นอย่างโปรมินิสเตอร์ ประโยชน์ที่มีนั้นคือ เจ้าพระยาอภัยราชาเป็นกองกลางร่างหนังสือให้หลายกระทรวงด้วยกัน ฤาออกความเห็นให้ผู้ซึ่งต่างคนต่างภาษาไปปรึกษา เมื่อความคิดเป็นความคิดเดียวกัน และเจ้าพระยาอภัยราชาเป็นคนมีความพยายามฤาพอใจในการโต้เถียงมากใช่แต่เท่านั้นเป็นผู้ซึ่งคอยมาฟ้องในความคิดเห็นอันซึ่งเห็นว่าผิด ฤาในการอันใดซึ่งเห็นว่าเฉื่อยช้าก็เข้ามาฟ้องให้เร่งรัดว่ากล่าว การดำเนินไปได้อย่างนี้มาก .....”

เจ้าพระยาอภัยราชา รับราชการในประเทศไทยเป็นเวลาถึง ๙ ปี ท่านเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อพระประมุขของชาติไทย มีอัชฌาสัยเข้ากับคนไทยได้ดี แต่เนื่องจากท่านสูงอายุแล้วและทนต่อดินฟ้าอากาศเมืองไทยไม่ได้ แพทย์ประจำตัวหลายคนลงความเห็นให้ท่านกลับไปพักผ่อนในยุโรป ดังนั้นท่านจึงจำใจกราบทูลลาออกจากราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสียดายมาก ดังพระราชหัตถเลขาลงวันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๙ ตอนหนึ่งว่า

“เรามีความเสียใจมากที่ท่านจะต้องกลับไป แต่เห็นเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษาความสุขของตัวท่าน เรายอมให้ไปด้วยความเต็มใจ เพราะชีวิตของท่านมีราคาแก่เมืองเรามากเรามีความพอใจในการที่ท่านได้มาช่วยเราในคราวหนึ่ง ขอให้ท่านเชื่อว่า ตัวเราเองก็ดี ผู้ซึ่งนับในรัฐบาลทั้งปวงก็ดี ยังไม่มีผู้ใดคิดว่าท่านไม่มีประโยชน์เลยเป็นอันขาด แต่ตรงกันข้ามนั้นเราทั้งหลายวิตกว่าถ้าไม่มีท่านแล้ว เราจะได้รับความลำบากมาก เราไม่มีที่หวังจะได้ผู้ใดมาแทนที่ และที่ท่านจะรับช่วยเหลือหาผู้อื่นมาแทนตัวท่านนั้นเรามีความยินดีมาก เราอนุญาตให้ท่านกลับไปในเดือนธันวาคมตามที่กำหนดไว้นั้น.....” ในการลาออกจากราชการนี้ได้พระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเป็นบำเหน็จในราชการแก่เจ้าพระยาอภัยราชา และยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งข้าราชการไทย และคงรับเงินเดือนเต็มตามอัตราอีก ๒ ปี เจ้าพระยาอภัยราชาได้มีจดหมายกราบบังคมทูลดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าล้นกระหม่อมอย่างหาที่สุดมิได้ ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถมีพระมหากรุณาธิคุณแก้ข้าพระพุทธเจ้าและธิดา ข้าพระพุทธเจ้ามีความเศร้าโศกอย่างมากที่ต้องจากไป ถึงแม้สัมพันธภาพและความรักของข้าพระพุทธเจ้าที่มีต่อประชาชนสยาม ผู้ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ทำงานร่วมกัน ทั้งทางด้านยุติธรรมและมนุษยธรรมอย่างใกล้ชิด จะมีมากมายเพียงใดก็ตามแต่ก็ยังไม่มากเท่ากับความรู้สึกส่วนตัวของข้าพระพุทธเจ้าที่มีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งสองพระองค์.....”

เจ้าพระยาอภัยราชา สยามานุกูลกิจ (มองสิเออร์ คุสตาฟ โรแลงยัคแมงส์) ได้ใช้ชีวิตในบ้านเกิดที่ประเทศเบลเยี่ยมเพียง ๒ ปี ก็ถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคประจำตัวเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ สิริรวมอายุได้ ๖๗ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชโทรเลขแสดงความเสียพระราชหฤทัยไปยังท่านผู้หญิงอภัยราชา ในพระราชโทรเลขนั้นได้ลงท้ายว่า

"ความสามารถในการทำงาน อีกทั้งลักษณะท่าทางของผู้ที่มีความสำคัญต่อรัฐบาลสยามผู้นี้ จะจารึกอยู่ในความทรงจำของเราตลอดไป"

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๓๓

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน เป็นบุคคลสำคัญของไทยคนหนึ่ง ซึ่งสมควรนำชื่อและประวัติการปฏิบัติงานของท่านมายกย่องสดุดี เพราะทั้งในสมัยที่ประเทศไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช และสมัยประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินได้ยึดคุณธรรมประจำชีวิตในการปฏิบัติราชการ ซึ่งตามคำจารึกในประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาท่านเป็นเจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๗ ว่า "หนักแน่นด้วยความจงรักภักดีอันแท้จริง ทั้งในส่วนพระองค์และหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต" และเมื่อออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาได้ ๓ ปี ประธานสภาผู้แทนราษฎรและคณะได้ลงมติตั้งให้ท่านเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ต่อเนื่องกันถึง ๒ ครั้ง คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ อันเป็นปีที่ท่านถึงแก่อสัญกรรม

ก่อนที่จะนำเรื่องชีวประวัติและผลงานที่ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินปฏิบัติในระยะเวลาอันยาวนานมาเสนอ ขอชี้แจงเรื่องชื่อและนามสกุลของท่านเพื่อมิให้เกิดการสับสน เพราะนอกจากใช้ชื่อยศชั้นบรรดาศักดิ์ว่า พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินแล้ว ท่านยังใช้ว่า พลเอก อุ่ม พิชเยนทรโยธิน และพลเอก อ.พิชเยนทรโยธิน อีกด้วย เพราะทางราชการได้มีการคืนบรรดาศักดิ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ ท่านจึงกลับไปใช้ชื่อเดิม คือ อุ่ม และใช้นามบรรดาศักดิ์เป็นนามสกุลว่า พิชเยนทรโยธิน แต่ในบางครั้งใช้ว่า อ.พิชเยนทรโยธิน ตามความนิยมในสมัยนั้น

ส่วนนามสกุลเดิมที่ท่านเคยใช้มาก่อนคือ อินทรโยธิน ในหนังสือเรื่อง "ลำดับนามสกุลเก่าบางสกุล" ของกรมศิลปากรกล่าวว่า เป็นนามสกุลที่สืบสายมาจากสมเด็จพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งหลักฐานดังอ้างนั้นระบุว่า สมเด็จพระมหาอุปราชพระองค์นั้นเป็นต้นสกุล ๒ สกุลคือ สินสุข และ อินทรโยธิน

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน เป็นบุตรของนายเสงี่ยม อินทรโยธิน มหาดเล็กเวรศักดิ์ ส่วนมารดาสืบไม่ได้ว่าชื่ออะไร ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ ที่บ้านถนนพระสุเมรุบางลำพูบน ในกำแพงพระนคร ได้รับการศึกษาวิชาหนังสือไทยและเลขไทยเป็นครั้งแรกที่โรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ในสำนักของอำมาตย์ตรีพระยาอนุกูลวิธาน (ชม จันทรพิสมัย) ขณะยังเป็นครูชม และได้เข้าศึกษาวิชาทหารในสำนักของนายพันเอก พระยาวิเศษสัจธาดา (อิ่ม ดริล มาศเตอร์) เมื่อครั้งยังเป็นจ่านายสิบขุนชาญสรกล และเข้าศึกษาวิชาภาษาอังกฤษในสำนักครูลำดัส ต่อมาเข้าเฝ้าถวายตัวเป็นทหารรักษาพระองค์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร และได้บรรพชาเป็นสามเณรอยู่วัดรังษีในสำนักพระอาจารย์สี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ครั้นลาสึกจากสามเณรแล้ว เข้าศึกษาวิชาภาษาอังกฤษและเลขที่โรงเรียนหลวง ณ พระราชวังนันทอุทยาน ในสำนักหมอแมกฟาแลนด์ (พระอาจวิทยาคม) เป็นเวลา ๓ ปี จากนั้น สมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก วังสราญรมย์ นายพันเอก นิดาว วอกเกอร์ เป็นผู้บังคับการ ศึกษาอยู่เป็นเวลา ๓ ปี สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรสำหรับความรู้ที่จะออกเป็นนายทหารได้ใน พ.ศ. ๒๔๓๓

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน เริ่มรับราชการทหารเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๓ โดยเริ่มจากการเป็นว่าที่ร้อยตรีในกรมทหารบก ประจำกรมทหารราบที่ ๔ (ทหารหน้า) แล้วย้ายเข้าประจำกองโรงเรียนนายร้อยทหารบกใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ตอนปลายปีเข้าอยู่ในกองข้าหลวงใหญ่ปราบโจรฮ่อในหัวเมืองฝ่ายตะวันออก ซึ่งจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ขณะนั้นมียศเป็นนายพลโท ผู้บัญชาการทหารบกเป็นข้าหลวงใหญ่ เสร็จแล้วกลับมาปฏิบัติราชการในกรุงเทพฯ ตอนปลายปี ได้เลื่อนยศเป็นว่าที่ร้อยโทและเป็นปลัดกองโรงเรียนทหารบก ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ ย้ายเข้าประจำอยู่ในกองร้อยที่ ๑ ในกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วได้เลื่อนยศขึ้นเป็นว่าที่ร้อยเอกผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ กองพันที่ ๑ ในกองทหารราบที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๓๖ เข้าอยู่ในกองทัพของนายพลตรี พระยาอนุชิตชาญไชย (เล็ก ยมาภัย) ครั้งยังเป็นนายพลจัตวา พระพิเรนทรเทพ แล้วไปราชการทัพมณฑลอีสาน เกี่ยวกับกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสเรื่องดินแดน ตั้งรวมพลอยู่ ณ เมืองอุบลราชธานี จนถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๗ จึงได้กลับกรุงเทพฯ พอถึงเดือนมกราคมปีเดียวกัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็นนายร้อยเอกในกรมทหารบก กับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์ให้เป็นหลวงสรสิทธยานุการ พร้อมกันนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปรับราชการเป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งกำลังทรงศึกษาวิชาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ปฏิบัติราชการขณะประจำอยู่ ณ ต่างประเทศ เป็นที่เรียบร้อยได้ราชการทั้งในตำแหน่งราชองครักษ์อันเป็นหน้าที่ประจำและในราชการพิเศษ กล่าวคือตามเสด็จพระบรมโอรสธิราชเมื่อเสด็จไปประทับที่บ้านเกรดนี ตำบลพลิมลิ เพื่อทรงศึกษาที่โรงเรียนทหารบกที่ แซนด์เฮิสต์ ๒ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ระหว่างนี้ได้ตามเสด็จพระบรมโอรสาธิราชไปในงานพระศพเอมเปรส ออฟ ออสเตรีย ที่กรุงเวียนนา และได้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ไปในงานรัชดาภิเษกพระเจ้ากรุงสวีเดนและนอรเว ไปในงานประลองยุทธในประเทศรุสเซีย และไปในงานอภิเษกสมรส พริ้นเซซแห่งเดนมาร์ก กับพริ้นดาลแห่งสวีเดน

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ ตามเสด็จพระบรมโอรสาธิราชไปในงานพระศพควีนหลุยส์ แห่งเดนมาร์กและตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว ครั้งได้เสด็จประพาสยุโรปตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ จากนั้นได้ตามเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชไปเข้าประจำกรมทหารปืนใหญ่ภูเขา ณ ตำบลโอ๊กแฮมตัน เพื่อรับการฝึกอยู่เป็นเวลา ๓ เดือน จากนั้นย้ายไปอยู่ที่บ้านที่พลิมลิปาร์ก โดยตามเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชซึ่งทรงเข้าประจำกรมทหารราบดาร์มไลอินฟันตรี ซึ่งตั้งอยู่ที่หัวนาบาแรก ตำบลนอตแคม ซึ่งการตามเสด็จครั้งนี้ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทร-โยธินได้เข้าประจำและได้รับการฝึกตามหลักสูตรตลอดการเข้าซ้อมรบ ตลอดจนเข้าสมทบในการซ้อมรบภาคที่สุดท้าย จากนี้ได้ตามเสด็จเข้าศึกษาวิชาในโรงเรียนแม่นปืนที่ตำบลไฮท์อีก ๒ เดือน ได้รับประกาศนียบัตรชั้นพิเศษเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๒ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย ไดรสเซิช ออกซ์ฟอร์ด พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ก็ตามเสด็จมาอยู่ ณ บ้านคาเทรม อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ขณะนั้นอยู่เป็นเวลา ๓ ปี ระหว่างนี้ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ได้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง พิษณุโลกประชานาถ ไปในงานพระศพพระเจ้าอุมแบร์โต ที่ ๑ แห่งอิตาลี ตามเสด็จสมเด็จ พระบรมโอรสาธิราชไปในงานพระศพควีนวิคตอเรียแห่งอังกฤษ และไปในงานพระราชาภิเษก พระเจ้าอัลฟังโซ แห่ง สเปน เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว ก่อน เสด็จกลับประเทศไทยได้เสด็จประพาสไปเยี่ยมเยียนพระราชสำนักและเมืองต่าง ๆ ในยุโรป อเมริกา และญี่ปุ่น พลเอกเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินด้วย ทุกแห่ง กลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ รวมเวลาที่รับราชการอยู่ใน หน้าที่ราชองครักษ์ ๘ ปีเต็ม

เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ได้รับพระมหากรุณา โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายพันโทผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๔ และเป็นข้าหลวงออกไปรับอาวุธ

ที่ประเทศญี่ปุ่นเป็นพิเศษในเดือนมิถุนายน กลับเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรเดชรณชิต และเป็นผู้บังคับบัญชาโรงเรียนนายร้อยทหารบก ถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศให้เป็นนายพันเอก และเป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๘ ซึ่งเป็นกองพลที่ทรงตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาศักดาภิเดชวรฤทธิ์ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลตรี และเป็นจเรทหาร ทหารม้าและทหารราบ ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้รับหน้าที่เป็นตุลาการศาลทหารบกกระทรวงกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง

นี่คือผลงานการปฏิบัติราชการของพลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งจะเห็นได้ว่าท่านมีความเจริญก้าวหน้าทั้งยศชั้นบรรดาศักดิ์รวดเร็วมาก จากนี้จะได้นำชีวประวัติและผลงานในรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ ต่อไป ดังนี้

เดือนเมษายน พ.ศ.๒๔๕๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงใหญ่ปักปันเขตแดนมณฑลปัตตานี และนครศรีธรรมราชต่อกับเขตเมืองไทรบุรีและกลันตันฝ่ายอังกฤษ งานได้สำเร็จเสร็จสิ้นลงใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเทพอรชุน สมุหราชองครักษ์ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี และเลื่อนยศเป็นนายพลโท กับให้เป็นนายทหารพิเศษในกรมทหารรักษาวัง ว.ป.ร. มีตำแหน่งเป็นจเรทหารรักษาวัง ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พ.ศ. ๒๔๕๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษ ในกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๐ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระองค์เป็นพระตำรวจตรีพิเศษ ในกรมตำรวจรักษาพระองค์ และย้ายจากสมุหราชองครักษ์ไปเป็นจเรทหารบกและการปืนเล็กปืนกล กลับเป็นประธานตุลาการศาลทหารบกกลาง และเป็นนายพลเสือป่าพิเศษ กรมเสือป่าพรานหลวงรักษาพระองค์ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้เป็นนายพลเอก อันเป็นเวลาปลายรัชกาลที่ ๖

ในรัชกาลที่ ๗ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ต้องออกจากประจำการตามกำหนดเกษียณอายุ ๕๕ ปี แต่ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรรมการองคมนตรี ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ แล้วให้กลับเข้ารับราชการในตำแหน่งสมุหราชองครักษ์ต่อไป ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินฯ ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินประพาสสิงคโปร์ ชะวา และบาหลี และใน พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินโดจีน คือ เวียดนาม กัมพูชา และประเทศญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาและแคนาดา ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ต้องออกจากประจำการ เพราะอายุครบ ๖๐ ปี ก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียง ๓ เดือน

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ๓ ปี ประธานสภาผู้แทนราษฎร พร้อมทั้งคณะได้ลงมติตั้งให้ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ฯ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลด้วยคะแนนเลือก ๗๖ คะแนน ในจำนวน ๑๒๐ คะแนน เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทรงลาออกจากตำแหน่ง เกี่ยวกับเรื่องการพระราชทานที่ดินพระคลังข้างที่ ซึ่งมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนำเรื่องขึ้นสู่สภาด้วยถ้อยคำอันรุนแรง เป็นเหตุให้เสื่อมเสียพระเกียรติและตำแหน่งหน้าที่ราชการ พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ได้ขอลาออกด้วยเพราะถือว่า มีความรับผิดชอบร่วมกันทั้งคณะ แต่เมื่อมีการคัดเลือกคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นใหม่ สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชุดเดิมทั้งคณะให้ดำรงตำแหน่งสืบต่อไปใน พ.ศ. ๒๔๘๐

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ได้ปฏิบัติราชการรับใช้ชาติด้วยความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริตมาโดยลำดับจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๘๒ ก็เริ่มป่วยด้วยโรคความดันโลหิตสูง แต่ได้รับการรักษาจากคณะแพทย์เป็นอย่างดี จนอาการทุเลาดีขึ้นเป็นบางครั้ง มีชีวิตยืนยาวต่อมาและปฏิบัติราชการได้ แต่แล้วเกิดโรคหัวใจขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วน ชีวิตอันรุ่งโรจน์ของบุคคลผู้เป็นตัวอย่างอันดีเลิศแห่งความซื่อสัตย์สุจริตและวิริยะอุตสาหะก็ดับลง เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เวลา ๑๐.๒๕ นาฬิกา

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๓๔

หน้าว่าง

พระยาพัทลุงคางเหล็ก

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

บัดนี้ ใกล้จะถึงวันที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาเจษฎาบดินทร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ จึงเห็นควรที่จะได้นำบุคคลในสายราชินีกุลรัชกาลที่ ๓ มาสดุดีเป็นการเสริมพระบารมีในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามความเหมาะสมและควรแก่โอกาส

บุคคลสำคัญที่นำมาสดุดีในวันนี้ คือ พระยาแก้วโกรพพิชัย ผู้มีสมญาว่า พระยาพัทลุงคางเหล็กวีรชนคนหนึ่งของไทย ท่านผู้นี้เป็นบุคคลในสายราชินีกุลรัชกาลที่ ๓ มีสุลต่านสุเลมัน (ตาตุมะระหุ่ม) เป็นต้นสกุล ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณบ้านเมืองอยู่ ๑๗ ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. ๒๓๓๒ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงนิพนธ์สรุปไว้ในตอนท้ายของหนังสือพงศาวดารและลำดับวงศ์สกุล ตอนที่พระยาโสภณพัทลุง เรียบเรียงถวายสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงษาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ตามพระประสงค์ว่า

"ตระกูลพระยาพัทลุง (ขุน คางเหล็ก) บิดาพระยาพัทลุง (ทองขาว) และเจ้าจอมมารดากลิ่น นี้เป็นตระกูลที่มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถือตัวหนึ่งเป็นชาวกรุงอยู่เสมอ มีบุตรหลานชายหญิงได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก รับราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ถึงแม้จะออกไปเป็นปลัดหรือยกระบัตรผู้ช่วย หรือตำแหน่งใด ๆ ก็ดี โดยมากได้ออกไปจากกรมมหาดเล็กทั้งนั้น และกราบถวายบังคมลาออกไปอยู่บ้านเมืองเดิม เมื่อชราทุพลภาพบ้าง ต่างคนต่างรักษาชื่อเสียงไม่เป็นการเสื่อมเสียแก่ตระกูลเลย"

พระยาแก้วโกรพพิชัย หรือพระยาพัทลุงคางเหล็ก เป็นวีรชนของไทยคนหนึ่ง ทางภาคใต้ในสายสกุล "ณ พัทลุง" ผู้มีสมญานิยมเรียกกันว่า พระยาพัทลุงคางเหล็ก ผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุงในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งความจริงแล้วท่านผู้นี้มีราชทินนามและบรรดาศักดิ์ตามที่ได้รับพระราชทานว่า พระยาแก้วโกรพพิชัยแต่ไม่สู้นิยมเรียกกัน เว้นไว้แต่จะเรียกเป็นทางราชการ ซึ่งในบทความนี้ก็จะขอเรียกพระยาพัทลุงคางเหล็กตามความนิยมดังกล่าว พระยาพัทลุงคางเหล็กมีชื่อเดิมว่า ขุน เป็นบุตรของพระยาราชบังสัน (ตะตา) ผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ส่วนมารดาสืบไม่ได้ว่า

ชื่ออะไร ขณะยังเยาว์วัยพระยาพัทลุงคางเหล็กอยู่กับบิดามารดา ณ กรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานในหนังสือ "พงศาวดารและลำดับวงศ์สกุลเมืองพัทลุง" ที่หลวงเทพภักดี (นิ่ม ณ พัทลุง) ยกระบัตรเมืองพัทลุง ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นสนิทภิรมย์ ปลัดกรมในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๑) กรมหมื่นไกรสรวิชิต ต้นราชสกุล สุทัศน์ ณ อยุธยา ได้เรียบเรียงขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ตามพระบรมราชโองการ ความว่า สมัยที่สุลต่านสุเลมัน (ตาตุมะระหุ่ม) ผู้เป็นปู่ของพระยาพัทลุงคางเหล็ก เป็นแขกอิสลามชาวเมืองสาไล มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่หัวเขาแดง เมืองสงขลา ซึ่งเป็นตำบลปากน้ำของเมืองพัทลุงในเวลานั้น ครั้นได้ขุดคูตั้งป้อมและจัดการบ้านเมืองเสร็จแล้ว ก็อยู่ปกครองราษฎรต่อมา ได้ปราบโจรผู้ร้ายทั้งทางน้ำและทางบก จนเป็นที่เกรงขามราษฎรก็นิยมนับถือมากเลยเรียกว่า สุลต่านสุเลมัน อาณาเขตเมืองพัทลุงครั้งนั้น ทิศตะวันออกสุดเขตเมืองสงขลา ทิศตะวันตกจรดเขาแดง ตลอดถึงเมืองปะเหลียน เมืองตรัง ฝั่งทะเลหน้านอก สุลต่านสุเลมันยอมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา และได้ส่งบุตรหลานเข้าไปถวายตัวรับราชการในกรุง ภายหลังจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้สุลต่านสุเลมัน (ตาตุมะระหุ่ม) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ด้วยหลักฐานดังกล่าวนี้เข้าใจว่า บุตรหลานของสุลต่านสุเลมันคงจะได้รับการศึกษาอบรมในกรุงศรีอยุธยาโดยตลอด แม้พระยาราชบังสัน (ตะตา) ผู้เป็นบิดาของพระยาพัทลุงคางเหล็กก็เช่นเดียวกัน ก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้มาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุงก็รับราชการอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอยู่แล้ว

เมื่อพระยาราชบังสันออกมาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง ตัวเมืองได้ย้ายจากหัวเขาแดงไปตั้งอยู่ ณ เขาไชยบุรี หรือเขาเมือง และฐานะของเมืองพัทลุงสมัยนั้นเป็นเมืองทำนองประเทศราช ต้องถวายต้นไม้ทองเงินทุกปี มีเมืองจัตวาเป็นเมืองขึ้น ๔ เมือง คือ เมืองปะเหลียน เมืองจะนะ เมืองเทพา และเมืองสงขลา พระยาพัทลุงคางเหล็ก อยู่ในกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้เอกราชได้ และได้โปรดเกล้าฯให้ย้ายราชธานีลงมาตั้ง ณ กรุงธนบุรี ทรงทำราชการสงครามทั้งปราบปรามป้องกันอริราชศัตรู พร้อมทั้งแผ่พระบรมเดชานุภาพอยู่เกือบตลอดรัชสมัย พระยาพัทลุงคางเหล็กได้เข้ามาอยู่ ณ กรุงธนบุรีด้วย ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ เหตุการณ์ทางเมืองพัทลุงได้เปลี่ยนแปลงหลายอย่าง กล่าวคือ พระยาราชบังสันซึ่งว่าราชการบ้านเมืองมาเป็นเวลา ๑๗ ปี ถึงแก่อนิจกรรม พระยาภักดีเสนา บุตรของพี่ชายพระยาราชบังสันเป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ต่อมาได้ ๕ ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม กรุงศรีอยุธยาเกิดจลาจลจนเสียกรุงแก่ข้าศึก ทางนครศรีธรรมราชตั้งตนเป็นเจ้า ตั้งหลานชายมาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง ชาวเมืองเรียกท่านผู้นี้ว่าพระยาแก้ว หรือพระยาท่าเสม็ด เพราะได้ย้ายตัวเมืองพัทลุงมาตั้งที่ท่าเสม็ด ซึ่งขณะนั้นท่าเสม็ดอยู่เขตเมืองพัทลุง ท่านผู้นี้ว่าราชการ

อยู่เพียง ๒ ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม เจ้านครศรีธรรมราชจึงตั้งให้พระยาพิมลขันธ์ เมืองถลาง มาเป็นผู้สำเร็จราชการ ท่านผู้นี้ย้ายที่ตั้งเมืองมาอยู่ที่ตำบลพญาขัน ว่าราชการได้ ๓ ปี ได้ข่าวกองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เคลื่อนลงมาตีเมืองนครศรีธรรมราช จึงหนีไปอยู่เมืองปัตตานี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งนายจันทร์มหาดเล็กมาเป็นผู้สำเร็จราชการ ท่านผู้นี้ได้ย้ายที่ตั้งเมืองมาอยู่ที่บ้านม่วง และว่าราชการได้ ๒ ปี ต้องถูกถอดออกจากราชการ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งให้ นายขุน บุตรพระยาราชบังสัน เป็นพระยาแก้วโกรพพิชัย มาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุง ใน พ.ศ. ๒๓๑๕ ท่านผู้นี้ย้ายเมืองอีกครั้ง คือย้ายมาตั้งที่บ้านลำป่า ตำบลโคกลุง และตั้งแต่ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุงเป็นต้นมา ชาวเมืองก็พากันเรียกท่านว่า พระยาพัทลุงคางเหล็ก

มูลเหตุที่ชาวเมืองพากันเรียกท่านว่า พระยาพัทลุงคางเหล็กนั้น ในหนังสือ "พงศาวดารและลำดับวงศ์สกุลเมืองพัทลุง" ฉบับที่อ้างแล้ว กล่าวความไว้ตอนหนึ่งว่า

"เหตุที่เรียกพระยาพัทลุง (ขุน) ว่า พระยาคางเหล็ก นั้นมีเรื่องว่า เมื่อครั้งพระเจ้าตาก(สิน)... รับสั่งถามข้าราชการขึ้นว่า กูจะขึ้นสวรรค์ ใครจะตามกูไปด้วยบ้าง พวกขุนนางทั้งปวงต่างพากันนิ่งอยู่ พระยาพัทลุง (ขุน) จึงกราบบังคมทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้ามีบุญบารมีน้อย เหลือวิสัยที่จะตามเสด็จขึ้นสวรรค์ทั้งเป็นได้ ต่อเมื่อสิ้นชีวิตแล้วจึงจะตามเสด็จไปทีหลัง พระเจ้าตากสินโปรดมาก รับสั่งว่าพูดถูก คนอื่นไม่มีบุญญาธิการเหมือนพระองค์ เพราะปากแข็งกล้าพูดเถียงดังนี้ จึงได้นามว่า คางเหล็ก"

พระยาพัทลุงคางเหล็ก คงปฏิบัติราชการด้วยดีตลอดมา เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นปราบดาภิเษก เป็นพระปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ เริ่มสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพัทลุงดังเดิม แต่ต่อมาได้ทรงยกฐานะเมืองพัทลุงมาเป็นเมืองโท ส่วนธรรมเนียมการถวายต้นไม้ทองเงินทุกปียังคงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ถึงปลายปี พ.ศ. ๒๓๒๘ พระเจ้าปดุงแห่งหงสาวดี โปรดให้เกงหวุ่นแมงยี อัครมหาเสนาบดีคุมกองทัพเข้ามาตีหัวเมืองชายทะเลปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกของไทย และตีได้เมืองกระบุรี เมืองระนอง เมืองชุมพร เมืองไชยา และเมืองนครศรีธรรมราช อย่างง่ายดาย เพราะไม่มีการต่อสู้ กองทัพข้าศึกตั้งมั่นอยู่ในนครศรีธรรมราช เตรียมการยกลงมาตีสงขลาและเมืองพัทลุงต่อไป พระยาพัทลุงคางเหล็กมีบทบาทสำคัญในสงครามครั้งนี้ ดังกล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเมืองพัทลุง หรือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ ว่า

"ฝ่ายพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) กับพระมหาช่วย วัดป่า เมืองพัทลุง ผู้มีความรู้ในทางไสยศาสตร์ ลงเลขยันต์ตะกรุดผ้าประเจียด ให้พวกพลแต่งทัพออกรบทัพพม่าที่ตำบลคลองท่าเสม็ด พม่าได้มาตั้งค่ายประชิดเข้าแล้วคนละฟากคลอง แต่หาได้รบกันไม่ พม่าเลิกทัพกลับไปเสียเอง พระยาพัทลุง (คางเหล็ก) กับพระมหาช่วย ก็เลิกทัพกลับไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร ณ เมืองสงขลา กราบทูลความชอบของพระมหาช่วย จึงโปรดเกล้าฯให้พระมหาช่วยลาอุปสมบท แล้วโปรดเกล้าฯให้พระมหาช่วยเป็นพระยาทุกขราษฎร์ ผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง"

ข้อความตามที่คัดจากพงศาวดารเมืองพัทลุงตรงที่ว่า "แต่หาได้รบกันไม่ พม่าเลิกทัพกลับไปเสียเอง" สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายรายละเอียดไว้ในเรื่อง "ไทยรบพม่า" ว่า

"ฝ่ายพม่าจะยกไปจากนครศรีธรรมราช ฝ่ายพม่ายังไม่ทันจะยกไปเมืองพัทลุง ได้ข่าวว่ากองทัพกรุงเทพฯยกลงไปจากข้างเหนือ เกงหวุ่นแมงยีแม่ทัพพม่าจึงให้เนมโยคงนะรัต นายทัพหน้าคุมพล ยกกลับขึ้นมาตีกองทัพกรุงเทพฯ เกงหวุ่นแมงยียกตามมาข้างหลัง กองทัพพม่ามาปะทะทัพไทยที่ตั้งอยู่ ณ เมืองไชยา พม่ายังไม่ทันตั้งค่าย ไทยก็ยกเข้าล้อมพม่าไว้ พม่าขุดสนามเพลาะบังตัวต่อสู้รบกันอยู่จนเวลาค่ำ เผอิญค่ำวันนั้นฝนตกห่าใหญ่ ยิงปืนไม่ได้ด้วยกันทั้งสองข้าง พม่าจึงหันออกจากที่ล้อมได้แล้วพากันหนีไป กองทัพไทยก็ไล่ติดตามไปในเวลากลางคืน ฆ่าตองพยุงโบนายทัพพม่าคนหนึ่ง และฆ่าฟันพวกพม่าลื้พลล้มตายลงอีกเป็นอันมาก พม่าแตกกระจัดพลัดพรากคุมกันไม่ติด ไทยจับเป็นได้มาก ส่วนกองทัพเกงหวุ่นแมงยียกหนุนมาจากเมืองนครศรีธรรมราช รู้ว่ากองทัพหน้าแตกยับเยินแล้ว ก็มิได้คิดจะต่อสู้ รีบยกหนีข้ามแดนมลายูไปทางเมืองกระบี่ แล้วกลับไปยังเมืองพม่า"

เหตุการณ์ครั้งนี้ หากเป็นไปในทางตรงข้าม กล่าวคือข้าศึกไม่ได้ข่าวทัพที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทยกลงมา และเกงหวุ่นแมงยีไม่เปลี่ยนใจสั่งทัพบุกลงไปตีเมืองพัทลุง ก็จะต้องปะทะกับกองทัพวีรชนเมืองพัทลุงที่พระยาพัทลุงคางเหล็ก และพระมหาช่วยที่พากันมาตั้งสะกัดอย่างไม่ต้องสงสัย แล้วอะไรจะเกิดขึ้น ในเมื่อวีรชนครั้งนั้นมีกำลังเพียง ๑,๐๐๐ เศษ แต่ข้าศึกมีกำลังถึง ๗,๐๐๐ คน

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เรื่องของพระยาพัทลุงคางเหล็กในสงครามครั้งนี้ยังไม่จบสิ้น เพราะเมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ปราบเกงหวุ่นแมงยีสำเร็จแล้ว และประทับอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราช ทรงพระราชดำริว่า กองทัพก็มีอยู่พร้อมแล้ว จึงเป็นโอกาสที่จะปราบปรามหัวเมืองมลายูประเทศราชที่แข็งเมืองมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา จึงมีรับสั่ง

ให้ข้าหลวงถือหนังสือไปถึงพระยาปัตตานี และพระยาไทรบุรี ให้แต่งทูตนำต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวายเหมือนแต่ก่อน พระยาปัตตานีหายอมอ่อนน้อมไม่ จึงโปรดให้จัดกองทัพไปตีเมืองปัตตานี โดยรับสั่งให้พระยาพัทลุงคางเหล็กคุมทัพโดยเสด็จด้วย แต่ก่อนที่จะเคลื่อนทัพมีผู้กล่าวโทษพระยาจนะ (เณร หรือ อินทร์) ซึ่งเป็นน้องชายของพระยาพัทลุงคางเหล็กว่าเป็นกบฏลอบมีหนังสือไปแจ้งแก่พม่าเพื่อให้ยกทัพมา สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพัทลุงคางเหล็กพิจารณาคดี ซึ่งก็ได้ความจริง สมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ รับสั่งถามว่าจะควรประการใด พระยาพัทลุงคางเหล็กกราบทูลว่า ควรประหารชีวิตตามบทพระอัยการ สมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ จึงรับสั่งให้ประหารชีวิตพระยาจะนะ และโปรดให้พระยาพัทลุงคางเหล็กคุมทั้งกองทัพเมืองพัทลุงและเมืองจะนะ เป็นทัพเรือออกโดยเสด็จไปตีเมืองปัตตานี ได้เมืองปัตตานีเป็นที่เรียบร้อย เมืองไทรบุรีก็ยอมอ่อนน้อมโดยดี

ในการโดยเสด็จสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทไปตีปัตตานีครั้งนี้ ได้เกิดเรื่องอีกครั้ง คือ พระยาพัทลุงคางเหล็กถูกกล่าวโทษว่าเป็นกบฏ ดังข้อความในเชิงอรรถของพงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าว "พวกกองทัพอดน้ำ ท่านจึงเอาเท้าแช่ลงในทะเล ก็บันดาลให้น้ำเค็มนั้นจืด พวกพลได้ตวงตักไว้รับประทาน รอดพ้นความกันดารไป ภายหลังพระยานครฯ ฟ้องว่า พระยาพัทลุงทำน้ำเค็มให้จืดได้จะเป็นขบถ จึงโปรดเกล้าฯให้มีพระกระทู้ถามท่านแก้ว่าพวกพลอดน้ำได้ความลำบากกันดารนัก จึงเลี่ยงเอาพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวในน้ำจืด น้ำในทะเลจึงบันดาลให้จืดได้ พวกพลได้รับประทานเป็นกำลังรับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไป หาใช่ด้วยอำนาจวาสนาของท่านไม่ เป็นคำแก้ถูก กลับได้รับความชอบ"

เรื่องนี้กล่าวกันว่าเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เสริมคุณความดีของพระยาแก้วโกรพพิชัย หรือพระยาพัทลุงคางเหล็ก ผู้เป็นวีรชนคนสำคัญคนหนึ่งของชาติ มีนามจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของชาติไทย และอยู่ในความทรงจำของชนไทยตลอดมา.

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศ
วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๓๓

หน้าว่าง

พระยาพนานุจร
(เปล่ง สาครบุตร)

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

พระยาพนานุจร นามเดิม เปล่ง สาครบุตร บุคคลสำคัญที่นำชีวประวัติและผลงานมาสดุดีในวันนี้นั้น เป็นบุคคลสำคัญในวงการป่าไม้ของไทยสมัยที่เริ่มวางรูปแบบและบริหารกิจการป่าไม้ให้เป็นไปอย่างมีระเบียบอันถูกต้องเป็นหลักการที่เกี่ยวกับการคุ้มครองรักษาป่าให้อำนวยผลอย่างถาวร กรมป่าไม้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยให้สังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ซึ่งขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี และได้เจรจาขอจ้าง มร.สเลด ผู้ชำนาญการป่าไม้ชาวอังกฤษมารับราชการในประเทศไทย โดยให้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมป่าไม้เป็นคนแรก เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๙

เหตุที่จ้างและแต่งตั้ง มร.สเลด เป็นเจ้ากรมป่าไม้ ก็เพราะรัฐบาลไทยสมัยนั้นได้เจรจายืมตัวท่านผู้นี้มาสำรวจสถานการณ์ป่าไม้ของไทย จากรัฐบาลอินเดียใน พ.ศ. ๒๔๓๘ มร.สเลด เดินทางไปสำรวจป่าไม้สักทางภาคเหนือผ่านชัยนาท นครสวรรค์ อุตรดิตถ์ แพร่ ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ และตาก แล้วทำรายงานเสนอผลงานของการสำรวจอย่างพิสดาร ต่อกระทรวงมหาดไทย พร้อมทั้งชี้ข้อบกพร่องและวิธีแก้ไขที่สำคัญ ๆ หลายประการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพิจารณารายงานแล้วนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นได้ พร้อมกับทรงแต่งตั้งให้ มร.สเลด ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมป่าไม้ดังกล่าวแล้ว

พระยาพนานุจรเข้ามาเกี่ยวข้องกับวงการป่าไม้ ก็เพราะข้อเสนอวิธีแก้ไขสำคัญ ๆ ของ มร.สเลดที่วางเป็นหลักการไว้ ๖ หัวข้อ โดยเฉพาะข้อที่ ๔ เสนอไว้ว่า

"เพื่อเป็นการเตรียมพนักงานป่าไม้ไว้สำหรับกาลภายหน้า ควรจัดส่งนักเรียนไปศึกษาอบรมที่โรงเรียนการป่าไม้ในต่างประเทศปีละ ๒-๓ คน ทุกปี และควรคำนึงด้วยว่านักเรียนคนแรก ๆ เหล่านี้ ในวันหนึ่งข้างหน้าจะเจริญขึ้นจนถึงเป็นหัวหน้าป่าไม้จนได้ การศึกษาอบรมของพวกเหล่านี้ควรต้องให้แตกฉานที่สุดเท่าที่จะทำได้ อนึ่ง งานแผนกป่าไม้เป็นงานหนักและตรากตรำเป็นอย่างมากแต่เด็กไทยนั้นสำรวย ส่วนมากไม่อาจทน

ต่อความยากลำบากเช่นนี้ได้ ทางที่ดีก่อนที่จะตกลงรับสมัครนักเรียนผู้ใด ควรส่งไปฝึกหัดงานอยู่ในป่าเสียสัก ๖ เดือนเป็นอย่างน้อย เพื่อให้มีเวลาพิสูจน์ตัวเองว่า จะชอบชีวิตป่าไม้หรือไม่ หรือจะเหมาะสมกับงานป่าไม้เพียงไร"

มร.สเลด เริ่มส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาป่าไม้ ณ ต่างประเทศครั้นมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ ครั้น มร.ลอยด์ ชาวอังกฤษอีกคนหนึ่งเข้ามาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมป่าไม้เป็นคนที่ ๓ จึงส่งพระยาพนานุจร ออกไปศึกษาวิชาป่าไม้ ณ ประเทศอินเดีย แล้วชีวประวัติของพระยาพนานุจรก่อนที่จะมาเกี่ยวข้องกับการป่าไม้มีว่า

ท่านเป็นบุตรชายคนโตของนายเทียน และนางสั้น สาครบุตร มีชื่อเดิมว่าเปล่ง เกิดที่บ้านตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ พออายุได้ ๘ ปี เริ่มเรียนหนังสือไทยกับนายบุญ ผู้เป็นปู่ที่อยู่บ้านประมาณ ๗-๘ เดือน แล้วไปเรียนหนังสือขอมกับพระช่วงที่วัดกลาง ที่ตำบลบางปะกงนั่นเอง พออ่านหนังสือขอมได้บ้าง ก็พอดีพระช่วงต้องย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดอื่น จึงย้ายไปเรียนกับพระขาวที่วัดบนในตำบลบ้านเดียวกัน เรียนอยู่ประมาณปีเศษ ก็ต้องย้ายกลับมาเรียนที่วัดกลางอีกครั้ง แต่ครั้งนี้ไม่ได้เรียนกับพระ เพราะมีโรงเรียนชื่อพิทยาคมเปิดสอนตามหลักสูตรใหม่ขึ้นในวัด ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวรวิทยายน พระยาพนานุจร เรียนอยู่ที่ในโรงเรียนวรวิทยายน พระยาพนานุจร เรียนอยู่ในโรงเรียนแห่งนี้สอบได้ประโยค ๑ พ.ศ. ๒๔๔๔ สอบได้ประโยคประถมปลาย พ.ศ. ๒๔๔๕ หมดชั้นเรียน จึงเดินทางเข้ามาเรียนต่อที่โรงเรียนมัธยมราชบุรณะ ในกรุงเทพฯ โดยเข้าเรียนในชั้น ๑ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ สอบซ้อมได้ที่ ๑ ในปลายเดือนกรกฎาคมนั้นเอง จึงได้เรียนข้ามชั้น คือข้ามชั้น ๒ ขึ้นไปเรียนชั้น ๓ ในตอนต้นเดือนสิงหาคม แต่เมื่อถึงปลายเดือนสอบซ้อมได้ที่ ๑ อีกครั้ง จึงได้เรียนข้ามชั้นอีกคือข้ามชั้น ๔ ขึ้นไปเรียนชั้น ๕ อันเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนนี้ และสอบได้เป็นที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๔๗ จึงสมัครเข้าเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย แผนกภาษาอังกฤษ ซึ่งเรียกว่ามัธยมวิสามัญในสมัยนั้น เรียนจบชั้น ๖ เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๔๔๙ อายุ ๑๗ ปี ๖ เดือน จากนั้นได้สมัครเข้าเป็นนักเรียนของกรมป่าไม้ ทั้ง ๆ ที่ได้รับทุนของกระทรวงธรรมการให้ไปเรียนวิชาครู แต่สมัครเข้าเป็นนักเรียนของกรมป่าไม้แล้วได้ทุนรับทุนไปเรียนวิชาป่าไม้ที่เมืองเดระดูน ประเทศอินเดีย มีกำหนด ๒ ปี ออกเดินทางทางเรือกลไฟเดินทะเลจากกรุงเทพฯ กลางเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึงเมืองกัลกัตตา เมืองท่าเรือใหญ่ของประเทศอินเดีย ใช้เวลาเดินทาง ๑๓ วัน พักอยู่ที่เมืองกัลกัตตา ๑ วันแล้วออกเดินทางโดยรถไฟอีก ๒ คืนกับ ๑ วันถึงเมืองเดระดูน เมื่อพักผ่อนพอควรแล้วจึงเข้ารายงานตัวที่วิทยาลัยป่าไม้และเข้าพบผู้อำนวยการวิทยาลัย ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีตลอดจนจัดที่พักให้อยู่ภายในบริเวณของวิทยาลัยนั้นเอง

การเดินทางไปศึกษาวิชาป่าไม้ของพยาพนานุจรครั้งนี้มีเพื่อนักเรียนที่สอบชิงทุนของกรมป่าไม้ไปด้วยอีก ๑ คน คือ พระยาวินิจวนันดร (โต โกเมศ) ซึ่งท่านผู้นี้ต่อมาก็เป็นบุคคลสำคัญในวงการป่าไม้ของไทยเช่นเดียวกัน

การเรียนในวิทยาลัยป่าไม้ มีทั้งการเรียนทางทฤษฎีและปฏิบัติเรียกกันว่าออกสนามรอนแรมไปในป่าเขาลำเนาไพรกับครูอาจารย์ ๒-๓ คน พร้อมทั้งผู้ช่วยแพทย์และพยาบาล พระยาพนานุจรได้รับการอบรมเบื้องต้นเป็นเวลา ๓ เดือน ด้วยการออกสนามที่มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า เฟิสท์ฮิลทัว ซึ่งนักเรียนในชั้นนี้ทุกคนจะต้องจัดหาเต๊นท์เป็นที่พักแรม เตียงนอนป่า โต๊ะ เก้าอี้ และสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นจะต้องใช้ เช่นเครื่องมือต่าง ๆ ได้แก่ มีด ขวาน จอบ เสียม เป็นต้น ไปด้วยพร้อมทั้งจัดหาเครื่องภาชนะที่แต่ละคนต้องใช้เกี่ยวกับอาหารการกินการอยู่และเครื่องแบบที่จะต้องแต่งเมื่ออยู่หรือเดินทางไปกับอาจารย์หรือออกปฏิบัติงานภายใต้การควบคุมดูแลของอาจารย์ไปด้วย ส่วนสิ่งของที่จะใช้ในการอบรมเบื้องต้นนี้ นอกจากตำราบางเล่มที่ทางวิทยาลัยมอบให้แล้ว ทุกคนจะต้องมีสมุดพกและสมุดจดรายงานประจำวันเพื่อบันทึกข้อความเกี่ยวกับการเดินทางการทำงานและสิ่งที่ได้พบเห็น โดยที่นักเรียนจะบันทึกเป็นภาพไว้ด้วยก็ได้ จากนั้นอาจารย์จะนำทางไปสู่เชิงเขาหิมาลัยบ้าง ขึ้นภูเขาบ้าง ผ่านแนวป่าไปบ้าง ซึ่งอาจารย์จะอธิบายลักษณะของภูมิประเทศและแนะนำพันธุ์ไม้ต่าง ๆ พร้อมทั้งบอกชื่อทางพฤกษศาสตร์ให้ด้วย ในที่บางแห่งนักเรียนจะต้องทำกิจกรรมทางวิชาการ เช่น การตัดโค่นเลื่อยไม้ ทำถนน ทำสะพาน และขุดทางให้น้ำเดินตามแนวถนนบนไหล่เขา งานอบรมฝึกหัดแบบนี้เป็นงานหนักอย่างยิ่ง เพราะมีจุดประสงค์จะทดสอบนักเรียนเข้าใหม่ว่า ๑. จะมีความแข็งแรงอดทนในการตรากตรำของผู้เป็นพนักงานป่าไม้ว่าจะสู้ได้ไหม ๒. จะมีปฏิภาณไหวพริบที่จะเป็นเจ้าหน้าที่ควบคุมการงานในป่าได้พอหรือไม่ และ ๓. จะมีความสามารถที่จะศึกษาตามหลักสูตรของวิทยาลัยต่อไปได้ตลอดหรือไม่ เมื่ออบรมครบตามกำหนดแล้ว ใครอ่อนแอจิตใจหรือสติปัญญาเป็นไปในทางที่จะเป็นนักป่าไม้ที่ดีไม่ได้ ทางวิทยาลัยก็จะระงับการศึกษาแล้วส่งตัวกลับ การศึกษาแบบออกสนามดังกล่าวนี้จะมีอีกครั้งหนึ่ง ในตอนปลายปีเรียกชื่อว่าเฟิสท์เพลนทัวหรืองานในฐานซึ่งทำแผนที่รายทางที่ผ่านโดยจดส่วนสำคัญ ๆ ลงไปด้วย

ส่วนการศึกษาภาคทฤษฎีนั้นต้องเรียนวิชาวนศาสตร์สาขาต่าง ๆ วิทยาศาสตร์ทั่วไป พฤกษศาสตร์ แผนที่ วิศวกรรมป่าไม้ ความรู้เกี่ยวกับประโยชน์ของป่า นอกจากไม้ และความรู้เกี่ยวกับกฎหมายป่าไม้และต้องเรียนอย่างหนักตลอดเวลา

แม้การศึกษาในวิทยาลัยป่าไม้ที่เมืองเดระคูนจะหนักมาก พระยาพนานุจรก็ได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดี โดยสอบได้ที่ ๑ ได้รับรางวัลเหรียญทองเกียรตินิยมชั้นสูง และเหรียญเงินสำหรับวิชานวศาสตร์ นับว่าเป็นเกียรติอันสูง เพราะวิทยาลัยป่าไม้แห่งนี้เปิดสอนมาเป็นเวลา ๒๔ ปี พระยาพนานุจร นักเรียนคนแรกที่มิใช่นักเรียนของดินแดนใต้ปกครองอังกฤษได้รับรางวัลทั้งเหรียญทองและเหรียญเงิน

เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว พระยาพนานุจรกับพระยาวินิจวนันดรเดินทางกลับประเทศไทยถึงกรุงเทพฯ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เข้ารับราชการเป็นผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้ทำงานอยู่จนถึงเดือนตุลาคม ก็ถูกส่งตัวไปทำงานป่าไม้ที่ด่านป่าไม้นครสวรรค์ประมาณ ๓ เดือน แล้วย้ายไปเป็นผู้ช่วยป่าไม้เขตจังหวัดลำปาง ซึ่งมีนายเม็ดเวิคชาวอังกฤษ เป็นป่าไม้เขต ทำงานอยู่ประมาณเดือนเศษได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจ นายเม็ดเวิคก็ตั้งให้เป็นป่าไม้เขตบริเวณเหนือเขตลำปาง ซึ่งมีเนื้อที่ป่าที่ต้องดูแลตรวจตราตลอดเขตอำเภอแจ้ห่มและอำเภองาว และส่วนหนึ่งในเขตจังหวัดเชียงรายตอนใต้ โดยที่บริเวณพื้นที่ป่าดังกล่าวนี้มีบริษัทต่างประเทศ ๔ บริษัทได้สัมปทานทำไม้อยู่ คือ บริษัทบอมเบเบอร์ม่า บริษัทบอเนียว บริษัทแองโกลไทยและบริษัทหลุยทีเลียวโนเวลล์

พระยาพนานุจรต้องตรากตรำงานอย่างหนัก โดยออกตรวจงานของบริษัทให้เป็นไปตามสัญญาตลอดทั้งปี ไม่ว่าจะเป็นฤดูร้อนฤดูหนาวหรือฤดูฝน ซึ่งบริเวณที่ป่าเหล่านี้เป็นที่ทุรกันดานและเต็มไปด้วยไข้ป่านานาชนิด พนักงานป่าไม้และคนงานของบริษัทต้องเป็นไข้ป่างอมแงมไปตาม ๆ กันแม้จะมีแพทย์คอยรักษาก็ไม่ค่อยจะปลอดภัย บางคนรักษาหายแล้วขอลาออกจากงานก็มี แต่พระยาพนานุจรไม่เป็นอะไร

พระยาพนานุจรเป็นผู้ช่วยป่าไม้เขตลำปางอยู่ ๒ ปีเศษ ก็ได้เลื่อนตำแหน่งไปเป็นป่าไม้เขตประจำจังหวัดน่าน ซึ่งมีอาณาเขตรวมเอาจังหวัดเชียงรายเข้าไว้ทั้งหมด เขตด้านเหนือและตะวันออกติดประเทศพม่าและลาว ทิศใต้และตะวันตกติดต่อกับเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง แพร่และอุตรดิตถ์ งานในหน้าที่ครั้งนี้เป็นภาระหนักยิ่งขึ้นเมื่อมีการถือประโยชน์ของตนมากกว่าสัญญา จึงมีขัดแย้งกับกรมป่าไม้หลายครั้ง แต่พระยาพนานุจรหาย่อท้อไม่ผลของการปฏิบัติงานครั้งนี้ ทำให้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนพนานุจรซึ่งท่านบันทึกไว้ว่า "เสด็จเสนาบดีกรมหลวงดำรงราชานุภาพได้ทรงพิจารณาเลือกประทานเอง ทรงถามว่า เวลานั้นเปล่งทำหน้าที่อะไรอยู่ที่ไหน และเมื่อทรงทราบว่ามีหน้าที่ตรวจตราการงานของพวกบริษัทป่าไม้ถึง ๔ บริษัทด้วยกัน ทางเขตจังหวัดน่านและเชียงราย ก็ทรงประทานเลือกเอานาม พนานุจร ให้เป็นราชทินนามที่ขอพระราชทานในสัญญาบัตร"

ต่อมาถูกย้ายมาเป็นป่าไม้เขตพิษณุโลกในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พื้นที่ป่าไม้ในเขตนี้ใหญ่โตกว้างขวางมาก เพราะรวมเอาเนื้อที่ป่าของห้าจังหวัด คือ พิษณุโลก อุตรดิตถ์ พิจิตร ทางลุ่มน้ำน่าน สวรรคโลกและสุโขทัย ทางลุ่มน้ำยม มีป่าไม้สักกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องการลอบลักตัดไม้เพิ่มขึ้นและเผชิญกับการทำผิดสัญญาของบริษัทไม้ยิ่งขึ้น แต่ก็หาย่อท้อไม่ พยายามรักษาผลประโยชน์ของชาติเป็นสำคัญ จนได้รับหน้าที่พิเศษให้ไปทำการปราบปรามหรือป้องกันเรื่องผู้ร้ายลักขอนไม้สักในลำน้ำยม โดยมีคำสั่งระบุมาด้วยว่า "กระทรวงมหาดไทยถือว่างานนี้สำคัญมาก" แต่การปฏิบัติงานของพระยาพนานุจรยิ่งเข้มงวดกวดขันมากขึ้นนี้เอง ทำให้เกิดขัดแย้งกับเจ้ากรมป่าไม้ยิ่งขึ้น จนตัดสินใจขอลาออกทั้ง ๆ ที่ยังรักงานป่าไม้และเสียดายวิชาความรู้ที่ได้เรียนมาเป็นอย่างยิ่งแต่การกลับเป็นตรงข้าม นายลอยด์พ้นจากตำแหน่งเจ้ากรมป่าไม้ พระยาดรุณพันธ์พิทักษ์ รักษาการแทนและมีคำสั่งแต่งตั้งให้พระยาพนานุจรเป็นป่าไม้เขตมณฑลนครสวรรค์ และนายด่านภาษีไม้ปากน้ำโพในปลายเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘

ในการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับใหม่ นอกจากจะจัดการป่าไม้ให้ถูกต้องตามหลักวิชามากขึ้นแล้ว ยังต้องมีหน้าที่ทำความเข้าใจกับสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลให้เข้าใจป่าไม้เป็นทรัพยากรสำคัญของโลก สำหรับประเทศนั้น ประชาชนพลเมืองได้รับประโยชน์จากป่าไม้มากทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนั้น จะต้องช่วยกันรักษาป่าไม้รักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติอย่างเต็มที่ เมื่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จไปตรวจราชการที่จังหวัดนครสวรรค์ ทรงทราบการปฏิบัติของพระยาพนานุจรและได้ทรงรู้จักตัวในครั้งนี้ ก็ได้ทรงพิจารณาขอพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์ให้เป็น "หลวง" ในนามเดิม ภายหลังที่มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนพนานุจรไม่ถึงสองปี และต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระ" ในนามเดิม และย้ายลงมาอยู่กรุงเทพฯ ในตำแหน่งป่าไม้เขตประจำกรมใน พ.ศ. ๒๔๖๙ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งระหว่างนี้ได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระยา" ในนามเดิม และในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๒ นั้นเอง ก็ต้องขึ้นไปรับตำแหน่งป่าไม้เขตที่เมืองเชียงใหม่ รับผิดชอบเขตป่าไม้ ๓ บริเวณ คือ บริเวณเหนือ ซึ่งมีเนื้อที่ป่าไม้ทางเหนือทางเชียงใหม่ทั้งหมด บริเวณกลาง คือ ตอนกลางและตอนใต้ของเชียงใหม่ และบริเวณใต้ซึ่งได้แก่บริเวณป่าไม้ในพื้นที่ลำพูนทั้งหมด พระยาพนานุจรปฏิบัติหน้าที่ในเขตที่รับผิดชอบทั้งหมดอย่างเต็มที่ โดยยึดหลักวิชาการและกฎหมายป่าไม้ออกมาในขณะนั้นเป็นหลัก เพื่อให้บริษัทของชาวต่างประเทศและของไทยที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นได้ปฏิบัติให้ถูกต้องเป็นไปตามสัญญาที่ระบุไว้ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอธิบดีกรมป่าไม้

ผลงานสำคัญของพระยาพนานุจรสมัยที่ดำรงตำแหน่งอยู่ ๖ ปี ก็คือ ตั้งโรงเรียนป่าไม้ขึ้นที่จังหวัดแพร่ ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ เพื่ออบรมวิชาป่าไม้ทั้งในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติให้นักเรียนที่จะเป็นพนักงานป่าไม้ที่ดีในกาลข้างหน้า โรงเรียนนี้ต่อมาได้เข้ารวมอยู่ในคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เริ่มออกนิตยสารชื่อ "วนสาร" ใน พ.ศ. ๒๔๗๙ เพื่อเป็นสื่อเผยแพร่กิจการและความรู้ในการป่าไม้ระหว่างพนักงานป่าไม้ด้วยกันเอง จัดส่งข้าราชการของกรมป่าไม้ไปดูกิจการป่าไม้ในประเทศอังกฤษ ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย ใน พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๑ และจัดส่งไปดูงานป่าไม้ในสหรัฐอเมริกา อิตาลี และอินเดีย ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ พยายามให้รัฐบาลเสนอสภาผู้แทนราษฎรออกพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พุทธศักราช ๒๔๘๑ ซึ่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ ถือกันว่าเป็นตัวสำคัญอย่างยิ่งในประวัติการป่าไม้ของประเทศไทย

พระยาพนานุจร บุคคลสำคัญในวงการป่าไม้ของไทยเกษียณอายุเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ แต่ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นวุฒิสมาชิกในวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ อันเป็นครั้งแรกที่ประเทศไทยมีวุฒิสภาและวุฒิสมาชิก และได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการใน พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๔๙๒ ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และได้รับพระราชทานดุษฎีบัณฑิตกิติมศักดิ์ ในสาขาวิชาวนศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ จากนั้นก็มีชีวิตอยู่อย่างสงบ จนกระทั่งถึงวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๒ นักการป่าไม้ผู้ทำงานตรงต่ออุดมการคือการอนุรักษ์ป่าไม้และรักษาผลประโยชน์อันจะพึงบังเกิดแก่ชาติและประชาชนคนไทยอย่างสุดความสามารถด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและมีความตั้งใจประกอบคุณงามความดีมาโดยตลอดก็ถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคปอดและโรคหัวใจในวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๒ สิริรวมอายุ ๘๐ ปี

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๓๔

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
ผู้แต่งแบบเรียนภาษาไทยสมัยรัชกาลที่ ๕

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

วันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ คือเดือนนี้เมื่อร้อยปีที่แล้ว พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ถึงแก่อนิจกรรม ท่านเป็นอาจารย์สอนภาษาไทยผู้แต่งหนังสือแบบเรียนที่มีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาของชาติ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงพระนิพนธ์ถึงพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ไว้ตอนหนึ่งว่า "เป็นใหญ่ในพวกอาจารย์หนังสือไทยในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ตลอดมาราวครึ่งรัชกาล เป็นศาลฎีกาในเรื่องหนังสือไทย เมื่อตัดสินว่ากระไรก็เป็นคำพิพากษาสุดท้าย ใครจะเถียงว่ากระไรอีกก็ฟังไม่ขึ้นในสมัยนั้น"

หนังสือแบบเรียนของท่านได้ใช้ในการเรียนการสอนมานาน จนถึงปัจจุบันหนังสือชื่อสัตวาภิธาน ซึ่งเป็นเล่มหนึ่งในหนังสือแบบเรียนที่ท่านแต่ง กระทรวงศึกษาธิการก็ยังตัดตอนมาไว้เป็นแบบเรียนภาษาไทย ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น เพื่อรำลึกถึงคุณความดีที่ท่านได้พากเพียรทำไว้ให้แก่วงการศึกษาของชาติ จึงจะขอนำเรื่องราวเกี่ยวกับหนังสือแบบเรียนที่ท่านแต่งมาเสนอต่อท่านผู้ฟังในวันนี้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้มีการปฏิรูปการศึกษาของชาติให้ทันสมัย และเป็นระเบียบแบบแผน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สร้างโรงเรียนหลวงขึ้นที่ตำหนักสวนกุหลาบเป็นแห่งแรก พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ได้รับหน้าที่เป็นครูผู้หนึ่ง

การเรียนการสอนภาษาไทยสมัยนั้น ยังไม่มีหนังสือแบบเรียนที่ทางราชการจัดทำไว้เป็นมาตรฐานเช่นที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำอยู่ในขณะนี้ เล่ากันว่าครูผู้สอนมีตำรับตำราอย่างไรก็สอนกันไปเองต่าง ๆ กัน พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) จึงได้คิดแต่งหนังสือสอนภาษาไทยชุดหนึ่งขึ้น ๕ เล่ม มีมูลบทบรรพกิจ วาหนิติ์นิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน และพิศาลการันต์เป็นหนังสือที่ว่าด้วยวิธีใช้อักษรเสียงสูง เสียงต่ำ การผัน การประสมอักษร และตัวสะกดการันต์ เมื่อแต่งเสร็จแล้วได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรศาสนโสภณ จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์หลวง ในพระบรมมหาราชวัง ๒,๐๐๐ ฉบับ มีคำชี้แจงไว้ตอนต้นว่า "เพื่อไว้สำหรับเป็นแบบให้กุลบุตรศึกษาเรียนหนังสือไทย เป็นเครื่องเรืองปัญญา ให้ได้ความฉลาดรู้ใช้อักษรแลไม้เอกโทให้ถูกถ้วนชำนาญชัดเจนกว้างขวาง เป็นคุณแก่ราชการสืบไป"

ต่อมาท่านได้แต่งหนังสือแบบเรียนเพิ่มเติมอีกหลายเล่ม ได้แก่ ไวพจน์พิจารณ์ พิศาลการันตร์ อนันตวิภาคย์ เขมรากษรมาลา นิติสารสาธก ปกีรณำพจนาตถ์ พรรณพฤกษา สัตวาภิธาน และแบบโคลงฉันท์อีกหลายเรื่อง

วันนี้ จะขอนำเรื่อง พรรณพฤกษา มาเสนอต่อท่านผู้ฟัง

เรื่องพรรณพฤกษา พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ เพื่อให้เด็กได้รูปศัพท์เรื่องไม้ โดยรวบรวมชื่อต้นไม้มาจัดแบ่งชื่อตามตัวสกด แล้วเรียบเรียงเป็นคำประพันธ์เพื่อให้อ่านง่าย จำง่าย เรื่อง พรรณพฤกษา ท่านจำแนกประเภทต้นไม้ไว้ในตอนต้นว่า

"ธรรมดาต้นลำที่งอกขึ้นในแผ่นดินนั้น แบ่งเป็น ๒ ชาติ เกิดเป็นต้นขึ้น ลำต้นข้างนอกอ่อน เช่นอย่างไม้แดง ประดู่ ชิงชัน เต็งรัง มะเกลือ เป็นต้น เรียกว่า รุกขชาติ ๑ แข็งนอกข้างในอ่อน เช่นอย่าง ต้นตาล อ้อย หมาก มะพร้าว และสรรพหญ้าทุกอย่าง ฤาอ่อนนอกตลอดใน เช่นอย่างต้นกล้วยก็ดี เรียกว่าติณชาติ ๑ เป็น ๒ อย่างดังนี้

จัดอีกอย่างหนึ่งเป็น ๕ ชาติ คือ รุกขชาติ ๑ ติณชาติ ๑ ลัดดาชาติ หรือวลีชาติ เป็นเถาเลื้อย ๑ คัจฉชาติ เป็นกก เป็นกอ ๆ ๑ สถลชาติ เกิดบนบก ๑ ชลชาติ เกิดในน้ำ ๑ รวม ๕ อย่าง ดังนี้

จัดโดยอาการแปลกกันด้วยดอกผลเป็น ๔ อย่าง มี รับผลไม่มีดอกผล หรือมีแต่ดอกไม่มีผล บุบผผล มีทั้งดอกทั้งผล ๑ กาลิกผล มีดอกผลเป็นคราวเป็นฤดู ๑ อกาลิกผล มีดอกผลติดต่อกันเสมอไปไม่เป็นฤดู ๑"

คำอธิบายในตอนต้นนั้น คงจะเป็นการชี้แจงให้ความรู้แก่ครูผู้สอน จากนั้นจึงเริ่มบทเรียนด้วยชื่อพรรณไม้ต่าง ๆ แยกตามแม่ ก.กา กน กง กก กด กบ กม ไปจนถึงแม่เกย โดยแต่งไว้เป็นกาพย์ ๓ ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคณางค์ เริ่มด้วยชื่อไม้แม่ ก.กา เป็นกาพย์ยานีว่า

"ดูรากุมาระ *ข้าเจ้าจะเล่าไขคำ*
กอกาว่าลำนำ *พอให้จำคำกอกา*
จะร่ำแต่หมู่ไม้ *มีชื่อใช้ในภาษา*
ไทยใช้ต่อ ๆ มา *แต่กอกามีอะโข*
จำปา แลจำปี *มะลุลีแลยี่โถ*
เพกาพวาโพ *เหล่าโสนตะโกนา*
ชาลีสาลี่คละ *จำปาดะดูสาขา*
มะกล่ำสำมะงา *พระยายาสาระภี"*

ชื่อพันธุ์ไม้ที่สะกดในแม่ ก.กา ท่านรวบรวมมาแต่งไว้อีกมากมาย เมื่อจบชื่อไม้แม่ ก.กา ก็เปลี่ยนคำประพันธ์เป็นกาพย์สุรางคณางค์ แจกแจงชื่อไม้ แม่กน กับแม่ ก.กา ซึ่งนักเรียนได้เรียนรู้มาแล้วในตอนต้น คือ

"หมู่ไม้แม่กน กอการะคน ว่าปนกันไป กุมารอ่านเล่า
แม้เชาวน์ไว ๆ ดูจะเข้าใจ ชื่อไม้แม่กน

ที่ในไพรวัน ต้นไม้อนันต์ ลำพันต้นสน กระถินลิ้นจี่
นนทรีปะปน มะดันประดน ระคนเถาดัน

ฉนวยสนุ่น ทนดียี่สุ่น ขนุนขนัน กระวานกานพลู
ซ่อนชู้อัญชัญ มณฑามลิวัล อินจันกรรณิกา

ต้นกระดอนดิน อยู่ใกล้อินทนิล ต้นฝิ่นกัญชา ต้นทานตะวัน
ต้นจันทนา กอสันตวา สันพร้ามอญบอน"

เมื่อนักเรียนอ่านตัวสะกดแม่ ก.กา กับแม่กนได้แล้ว ต่อไปเป็นรายชื่อพรรณไม้ที่สะกดด้วยแม่กง แต่งเป็นกาพย์ฉบัง เช่น

"ไม้ฝางมะเฟืองเรืองสี ต้นทำมังมี
ข้างเมืองนครดอนดง
มะม่วงมะปรางกอปรง มะทรางคันทรง
ประยงยี่เข่งเต็งรัง
ขานางหูกวางมะสัง หางไหลใบบัง
กระรังตังข้างก้างปลา
ยูงยางกร่างไกรใบหนา พิลังกาสา
กาหลงแลชงฆ์โคชิง
โกงกางต้นลางตะลิงปลิง ล้วนเหล่าลางสิง
มะปริงกะทิงทองหลาง"

จะเห็นว่าท่านสามารถนำชื่อไม้ที่สะกดด้วยแม่กง มาเรียงกันได้มากมายและชัดเจนตามจังหวะถ้อยคำของกาพย์

เมื่อจบชื่อไม้ที่สะกดด้วยแม่กน แม่กง กับ ก.กา แล้ว ท่านเปลี่ยนกาพย์ฉบังเป็นกาพย์ยานี ว่า

"หมู่ไม้ในแม่กก *จะแยกยกเยี่ยงอย่างยล*
ก.กาทั้ง กง กน *ว่าปะปนระคนกลอน*
ไม้สักอีกไม้โศก *ไม้อุโลกสูงสลอน*
นางกวักเหมือนกวักกร *นางบังอรกวักเรียกใคร*
เรียกชู้ฤาเรียกพี่ *แฝงอยู่นี่ฤาอยู่ไหน*
ฤากวักเรียกลองใจ *ให้ชะงักพะวักวน*
กระบากต้นกระบก *กะทกรกเข้าระคน*
ไม้หมากบุนนาคปน *กระลำภักต้นรักลา"*

ในการรวบรวมชื่อพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มาสอนให้นักเรียนรู้ศัพท์นั้น ท่านยังได้สอนธรรมชาติศึกษาไปพร้อม ๆ กันด้วย เช่น ลักษณะ ประวัติ ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับพืชว่าใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง เช่น ในแม่กบ

"ยี่หุบเดิมที แรก ๆ นั้นมี แต่ที่ในวัง ครั้นนานจืดจริง
ตอนกิ่งปลูกฝัง แพร่ออกประดัง จนบ้านราษฎร

มะม่วงเทพรส ลือชาปรากฏ ทั้งพระนคร รสดีวิเศษ
เป็นเหตุสังหรณ์ จึ่งตั้งนามกร สืบเรื่องเนื่องนาน

เทพทาโร เป็นไม้ใหญ่โต มีในดงดาน หนึ่งว่านกีบแรด
พวกแพทย์ชำนาญ หาไว้ใช้การ ประกอบสรรพยา

เห็ดตับเต่าคล้ำ สีแดงปนดำ ดังน้ำหมึกทา ยาสูบฉุนจืด
พรรณพืชนา ๆ เป็นของสินค้า ข้างเมืองเพชรบูร"

เมื่อสอนไปจนจบถึงแม่เกย ท่านนำชื่อพรรณไม้มารวมไว้อีกมากมาย และให้ความรู้ในเรื่องพืชไว้อย่างน่าสนใจ เช่น เรื่องมะม่วง

"จักกล่าวพรรณมะม่วง *ท่านทั้งปวงจงรู้ความ*
มะม่วงเมืองสยาม *จะนับนามอเนกนัก*
จะจัดที่จำได้ *พอคนไทยแจ้งประจักษ์*
มีหลากโดยเลศลักษณ *ประเภทพรรคอัมภาผล*
พิมเสนมีดาดื่น *ประเภทพื้นทุกตำบล*
รู้จักแทบทุกคน *ยังประคนพิมเสนมัน*
หมอนทองอกร่องรส *หวานปรากฏรสสวรรค์*
แมวเซามีสองพรรณ *แมวเซาขาวแมวเซาดำ"*

ชื่อมะม่วง ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) รวบรวมไว้ในหนังสือพรรณพฤกษา มีเกือบร้อยชนิด และบางชื่ออาจจะสูญพันธุ์ไปแล้ว หนังสือพรรณพฤกษาจึงเป็นประโยชน์ในด้านประวัติพรรณไม้ในเมืองไทยด้วย พรรณไม้อีกประเภทหนึ่งซึ่งท่านรวบรวมไว้จำนวนมาก ได้แก่ ทุเรียน ท่านผู้ฟังจะได้รู้จักชื่อทุเรียนในสมัยเมื่อร้อยปีที่แล้วจำนวนมาก

หนังสือเรื่องพรรณพฤกษานั้น นอกจากจะมีประโยชน์ในเรื่องการสะกดคำไทยและความรู้เรื่องพืชแล้ว คำประพันธ์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ยังเป็นตัวอย่างของคำประพันธ์ชนิดกาพย์ด้วย กาพย์ของท่านชัดเจนทุกถ้อยคำ ทุกจังหวะสมกับที่เป็นแบบเรียน ฉะนั้นแม้ท่านจะถึงอนิจกรรมไปแล้วร้อยปีเต็ม ผลงานของท่านยังคงอยู่เป็นสมบัติที่มีค่ายิ่งของชาติ

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๓๔

หน้าว่าง

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ)

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

อาชีพที่ถือกันว่ามีเกียรติยศสูง เป็นที่เคารพไว้วางใจของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นเป็นจำนวนมากเพราะเป็นผู้นำเป็นผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน ได้แก่อาชีพนักปกครอง เช่นนายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด นักปกครองนั้นมีมากมาย แต่นักปกครองที่ถือว่าเป็นแบบฉบับ เพราะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถสูงสามารถสร้างความเจริญให้แก่ท้องที่และอำนวยความสุขแก่ประชาชน นั้นมีน้อย บรรดานักปกครองด้วยกันจึงเคารพยกย่องถือเป็นครูบาอาจารย์ในทางวิชาชีพ แนวปฏิบัติของท่านได้รับการบันทึกไว้เป็นบทเรียน โดยเฉพาะนักปกครองท่านหนึ่ง ที่ผ่านการดำรงตำแหน่งทางการปกครองขั้นต้น ๆ จนถึงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทยและเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยมาแล้ว ท่านผู้นั้นคือ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ผู้ซึ่งนักปกครองในปัจจุบันยังเคารพนับถือในเกียรติประวัติของท่านอยู่เสมอ ดังนั้นในโอกาสใกล้วันคล้ายวันเกิดของท่าน วันที่ ๒๕ กรกฎาคม คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงขอนำประวัติและผลงานบางประการของท่านมาเผยแพร่ตามสมควรแก่เวลา

พระยาสุนทรพิพิธ นามเดิม เชย มัฆวิบูลย์ สมัยที่มีการยกเลิกการใช้บรรดาศักดิ์และอนุญาตให้ผู้เคยมีบรรดาศักดิ์นำราชทินนามเดิมของตนมาเป็นนามสกุลแทนนามสกุลเดิม ท่านจึงได้เปลี่ยนนามสกุลเป็นสุนทรพิพิธโดยเป็นต้นสกุลของสกุลนี้ พระยาสุนทรพิพิธเป็นบุตรนายแพ นางหุ่น มัฆวิบูลย์ เกิดที่บ้านริมคลองบางสะแก ตำบลตลาดพลู อำเภอธนบุรี เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๓๕ เมื่ออายุได้ ๙ ขวบท่านได้เข้าเรียนชั้นประถมที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข จังหวัดพระนคร และเรียนชั้นมัธยมที่โรงเรียนวัดนวลนรดิศ จังหวัดธนบุรี จนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ อันเป็นชั้นสูงสุดในสมัยนั้นเมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ผู้ปกครองได้นำไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งต่อมาได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ

เมื่อพระยาสุนทรพิพิธได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เข้าศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กซึ่งตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พร้อมกับเพื่อนมหาดเล็กด้วยกันอีก ๓-๔ คน วิชาที่สำคัญ ๆ ในโรงเรียนนี้คือ วิชามหาดเล็ก วิชาเลขานุการ วิชากฎหมาย วิชาการปกครอง และภาษาอังกฤษ โรงเรียนนี้ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกับโรงเรียน

ชั้นสูงในสมัยนั้น เช่นโรงเรียนราชแพทยาลัย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนยันตรกรรม ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สอนวิชาข้าราชการพลเรือนทั่วไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้นมากกว่าการฝึกสอนคนไปรับราชการเฉพาะกระทรวงมหาดไทย และได้ทรงสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนี้ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในเวลาต่อมา

พระยาสุนทรพิพิธ เรียนจบโรงเรียนมหาดเล็กได้รับประกาศนียบัตรวิชารัฏฐประศาสน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ มีอายุเพียง ๑๘ ปี เริ่มรับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กรายงาน ออกไปฝึกหัดราชการอำเภอที่อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา มณฑลนครศรีธรรมราช ตามระเบียบของกระทรวงมหาดไทย โดยพักอยู่กับท่านเจ้าคุณสมุหเทศาภิบาลมณฑล คือพระยาชลบุรานุรักษ์ (เจริญ จารุจินดา) เมื่อฝึกหัดราชการอำเภอได้ประมาณ ๕ เดือน ท่านเจ้าคุณเทศาฯ ต้องย้ายไปเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอีสาน ซึ่งมีที่ตั้งมณฑลที่จังหวัดอุบลราชธานี ท่านได้มีเมตตาถูกอัธยาศัยในพระยาสุนทรพิพิธจึงขอตัวไปด้วย จึงต้องย้ายไปอยู่มณฑลอีสานกับท่าน และกระทรวงมหาดไทยได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการมณฑลอีสานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ต่อมาเพียงปีเดียวท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนศุภกิจวิเลขการเมื่ออายุได้ ๒๐ ปี

พระยาสุนทรพิพิธดำรงตำแหน่งเลขานุการมณฑลอีสานได้ ๒ ปี ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นปลัดจังหวัดขุขันธ์ ซึ่งปัจจุบันได้แก่จังหวัดศรีสะเกษ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศุภกิจวิเลขการ อีก ๒ ปีต่อมาได้ดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานี เลื่อนบรรดาศักดิ์ในราชทินนามเดิมเป็นพระศุภกิจวิเลขการ จากนั้นจึงได้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นจังหวัดแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๙ อายุเพียง ๒๕ ปี ต่อมาท่านได้ย้ายไปจังหวัดนครสวรรค์ ได้เลื่อนเป็นพระยาสุนทรพิพิธที่จังหวัดนี้ ย้ายต่อมาอยู่จังหวัดราชบุรีได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ ที่เรียกกันว่าพระยาโต๊ะทอง และต่อมาได้เลื่อนขั้นรับพระราชทานทุติยจุลจอมเกล้าเป็นพระยาพานทองในที่สุด จากนั้นท่านได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดอีกหลายจังหวัดคือ ระยอง พิษณุโลก จนกระทั่งเข้ามาเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ อีก ๒ ปีต่อมาก็ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาดไทยซึ่งมีความสำคัญยิ่งในทางการปกครอง และในที่สุดพระยาสุนทรพิพิธก็ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งสูงสุดของข้าราชการประจำ คือปลัดกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ อายุตัวได้ ๔๘ ปี

พระยาสุนทรพิพิธดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทยอยู่ ๖ ปี ก็ลาออกจากราชการเป็นข้าราชการบำนาญเพื่อมารับใช้ประเทศในด้านการเมืองบ้าง โดยท่านได้ลง

สมัครรับเลือกตั้งในจังหวัดพิษณุโลกซึ่งท่านเคยรับราชการเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอยู่ ๔ ปีเศษ เป็นที่รักของข้าราชการพ่อค้าประชาชนในจังหวัดนั้นเป็นอย่างมากเมื่อท่านได้เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลกแล้วก็ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ กระทรวงสาธารณสุขเป็นกระทรวงที่ตั้งใหม่ โดยรวบรวมกิจการป้องกันและรักษาโรคจากสังกัดต่าง ๆ มารวมไว้ที่เดียวกัน จำเป็นที่จะต้องได้ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถขยายกิจการสาธารณสุขออกไปสู่ต่างจังหวัดอย่างทั่วถึง และได้มีกิจกรรมที่ก้าวหน้าอีกประการคือการให้บริการทางสาธารณูปการช่วยเหลือสงเคราะห์ประชาชนด้วยการจัดตั้งกรมประชาสงเคราะห์ขึ้นที่กระทรวงนี้ และต่อมาได้ย้ายสังกัดไปรวมอยู่ที่กระทรวงมหาดไทย พระยาสุนทรพิพิธดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขอยู่ ๑ ปี จึงมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เพื่อจับงานที่ท่านรักและมีความรู้ความชำนาญยิ่งอยู่แล้วต่อไป แม้เมื่อท่านพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีไปแล้ว ท่านก็ยังมีส่วนรับใช้ชาติในด้านการเมืองอยู่ เช่น เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญเป็นวุฒิสมาชิก เป็นที่ปรึกษาทางการเมืองของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และถึงท่านจะสูงอายุถึง ๖๙ ปีแล้ว ก็ยังอุตส่าห์รับเชิญจากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จ้างไปเป็นอาจารย์ประจำในคณะรัฐศาสตร์ เพื่ออบรมบ่มนิสัยนักศึกษาคณะนี้ให้มีจิตใจและวิญญาณเป็นนักปกครองที่ดีสืบไป จนกระทั่งท่านมีอายุถึง ๗๔ ปีเกินเกณฑ์ที่จะจ้างได้ ท่านจึงได้ยุติการเป็นอาจารย์ประจำไว้เพียงนั้น

พระยาสุนทรพิพิธ นอกจากจะเป็นนักปกครอง ที่ต้องเผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ มาอย่างโชกโชนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ท้องที่ต่าง ๆ ที่ท่านได้ปกครองรับผิดชอบแล้ว ท่านยังมีวิญญาณเป็นครูโดยอุปนิสัย ท่านรักที่จะถ่ายทอดความรู้ชอบอบรมบ่มนิสัยข้าราชการฝ่ายปกครองให้เป็นผู้มีเกียรติมีคุณธรรมดังนั้นจึงมีสถาบันการศึกษาและฝึกอบรมต่าง ๆ เชิญท่านไปบรรยายอยู่ตลอดมา เช่นเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชากฎหมายเลือกตั้งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สอนวิชาประวัติศาสตร์การปกครองแก่นักศึกษาปริญญาโทคณะรัฐศาสตร์เป็นอาจารย์สอนที่โรงเรียนเสนาธิการทหาร โรงเรียนนายอำเภอ และเป็นผู้บรรยายผู้อบรมในการประชุมการฝึกอบรมของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายปกครองอยู่ตลอดมา นอกจากนั้นท่านยังมีพรสวรรค์ในการเขียนเรื่องวิชาการให้อ่านได้อย่างเพลิดเพลินเช่นเรื่องวิญญาณแห่งปกครอง ลักษณะผู้ปกครอง หรือบันทึกความจำถึง ๔ เล่ม และยังเป็นนักเขียนประจำของวารสารไทยเขษม ในนามปากกาว่า 'มรกต' โดยร่วมกับนักเขียนมีชื่อในสมัยนิยม เป็นต้นว่า พระสารประเสริฐ หลวงสารานุประพันธ์ หลวงสรรสารกิจ และยังเป็นนักการละครในสมัยรัชกาลที่ ๖

หนังสือเกี่ยวกับการปกครองที่ท่านได้เขียนและตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำหลายครั้ง ท่านได้ถ่ายทอดประสบการณ์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยตัวของท่านเอง หรือท่านอยู่ในเหตุการณ์อย่างใกล้ชิดเอาไว้มากมาย นับว่าเป็นคุณประโยชน์อย่างยิ่งแก่นักปกครองชั้นหลัง และที่ขาดไม่ได้คือการแสดงทัศนคติให้นักบริหารนักปกครองเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม และมีมนุษยสัมพันธ์อันดี ดังในหนังสือเรื่องลักษณะของผู้ปกครอง ท่านได้เน้นเรื่องการถือหน้าที่เป็นเกียรติเป็นชีวิต ดังความตอนหนึ่งว่า

"ฉะนั้น การถือหน้าที่เป็นเกียรติเป็นชีวิต จึงเป็นคุณธรรมสูงสุดที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีจิตใจสูงมนุษย์ทุกรูปทุกนามที่เกิดมาต่างย่อมหวังความสุขความเจริญ ความสุขความเจริญมิใช่ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินหรืออำนาจแต่ขึ้นกับความประพฤติชอบปฏิบัติชอบในการดำรงชีวิตและดำรงตนเป็นสำคัญ และเพื่อความดำรงอยู่ด้วยดีนั้นมนุษย์จึงต้องประกอบการงานเป็นอาชีพ ผู้เป็นข้าราชการก็คือทำราชการเป็นอาชีพ ผลในปัจจุบันก็คือเงินเดือน เหรียญ ตรา และยศเป็นเกียรติ ผลในอนาคตก็ได้แก่บำเหน็จบำนาญ ซึ่งควรนับว่าเป็นยอดปรารถนาและเป็นธงชัยที่หมาย ฉะนั้น ในเบื้องต้นก็น่าจะคิดได้ว่า ความสุขความเจริญแห่งชีวิตของตนในราชการนั้น จะเกิดได้ก็โดยการประพฤติชอบปฏิบัติชอบ และขั้นต่อไปก็คิดว่าหน้าที่ราชการนี้เป็นเกียรติ เพราะมิใช่สามัญชนทั่วไปจะถือเป็นอาชีพได้ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้วิชาจึงจะมีโอกาสเป็นได้ ยิ่งกว่านั้นการทำราชการนอกจากจะเป็นอาชีพที่มั่นคงเป็นเกียรติแก่ตนเองแล้ว ยังถือได้ว่าตนได้กระทำกิจการเพื่อช่วยประเทศชาติและประชาชนพร้อมกันไปด้วย.....เมื่อเราถือว่าหน้าที่เป็นเกียรติเป็นชีวิตแล้ว เราก็จำต้องรักษาเกียรติของชีวิตไว้ ป้องกันรักษามิให้บุคคลใด ๆ กิเลสมารทั้งหลายความชั่วทุจริตทั้งมวล มาทำให้เราต้องขายหน้าที่ ขายเกียรติของเราได้ โดยถือมั่นว่าเกียรติเป็นชีวิต เป็นค่าของชีวิตเหนือสิ่งอื่นใด ชีวิตที่ปราศจากเกียรติก็เป็นชีวิตที่ปราศจากค่า....."

พระยาสุนทรพิพิธได้ถือมั่นว่าเกียรติเป็นชีวิต ท่านจึงต้องดำรงชีพด้วยความประหยัดระมัดระวังจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖ สิริรวมอายุได้ ๘๒ ปี มรดกที่ท่านทิ้งไว้ให้แก่บุตรหลานก็คือเกียรติยศชื่อเสียง ที่นักปกครองและผู้รู้จักคุ้นเคยกับท่านยังคงเคารพยกย่องท่านอยู่ตลอดไป.

ออกรายการ

สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๓๓

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

หนังสืออนุสรณ์ "๑๐๐ ปีพระสารประเสริฐ" ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ตีพิมพ์ขึ้นเป็นบรรณาการแก่ท่านผู้ที่เคารพและสนใจในชีวิตและผลงานของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) นั้น ผู้อ่านทุกคนซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ ทั้งท่านที่รู้จักคุ้นเคย ตลอดจนอนุชนรุ่นหลัง ย่อมประจักษ์ในสติปัญญาปรีชาสามารถอันเปรื่องปราดในความเป็นปราชญ์ผู้รอบรู้ล้ำลึกเรื่องของวัฒนธรรมทางภาษาไทยและต่างประเทศ ทั้งสมัยปัจจุบันและโบราณ โดยเฉพาะโบราณตะวันออกอันมีภาษาสันสกฤต บาลี และภาษาฮินดู ลังกา ทมิฬ สิงหล ฯลฯ ยิ่งในเรื่องของพุทธศาสนาแล้วท่านรู้อย่างลึกซึ้ง แม่นยำ ตลอดไปถึงเรื่องราวความเป็นไปของศาสนาต่าง ๆ ของโลก ท่านได้นิพนธ์และแปลหนังสือซึ่งเป็นตำหรับตำรา และหนังสือสารคดี บันเทิงคดี ร่วมงานกันมากับพระยาอนุมานราชธน และท่านผู้รู้อื่นในนามปากกาต่าง ๆ มาหลายสิบปี ที่คุ้นหูคนไทยก็คือ "เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป" ยังมีที่เป็นบทนิพนธ์และบทแปลโดยลำพังในนามปากกาว่า "พระสารประเสริฐ" อีกหลายเล่ม

บทความวันนี้ผู้เขียนขออนุญาตทายาทของคุณพระสารประเสริฐ นำบทนิพนธ์บางเล่ม ซึ่งใช้นาม "พระสารประเสริฐ" มากล่าวสดุดีโดยสรุปตามกำลังปัญญาของผู้เขียนและตามเวลาที่กำหนดให้อ่านออกอากาศได้ คือหนังสือเรื่อง "โลกธาตุ" และเรื่อง "รัตนาวลี" อันมีชื่อปรากฏอยู่ในหนังสือ "๑๐๐ ปีพระสารประเสริฐ" ในหมวดผลงานของท่าน และอีก ๓ เรื่อง ซึ่งมิได้มีอยู่ใน "๑๐๐ ปีพระสารประเสริฐ" คือเรื่อง "โสตันพมาลินี" เรื่อง "สัมภารวิบาก" และ 'สัมโมหนิทาน' เรื่อง 'สัมโมหนิทาน' นั้น ผู้เขียนบทความยังหาไม่พบ ทั้ง ๕ เล่มนี้น่าจะมีการตีพิมพ์ขึ้นจำหน่ายอีก เพราะเป็นหนังสือมีค่า และหาอ่านได้ยากมาก

ขอกล่าวถึงหนังสือเรื่อง "โลกธาตุ" ซึ่ง คุณสุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึงอย่างชื่นชมว่า "เป็นเพชรทางวรรณกรรมของไทย ซึ่งเป็นแบบอย่างในทางรวบรวมค้นคว้า ปราณีตทางสำนวนภาษา และเสนอข้อคิดอย่างน่าอัศจรรย์ เรื่องนี้ว่าด้วยโหราศาสตร์ แต่ใช้โครงสร้างเรื่องแผนที่ชีวิตตามกฎแห่งกรรม...ทั้งยังให้ข้อคิดเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดตามแนวพุทธปรัชญาอีกด้วย..."

ผู้เขียนบทความนี้ได้อ่านเรื่อง "โลกธาตุ" มาตั้งแต่อายุ ๒๐ ปี ด้วยสติปัญญาอันน้อยแม้ทุกวันก็มิได้เพิ่มขึ้นกว่าเดิม แต่ก็อ่านแล้วอ่านเล่าพิจารณาเอาเองเข้าใจเอาเอง

ในแต่ละบรรทัดที่ท่านเขียน อ่านซ้ำซากมาตลอด เพราะเป็นที่อัศจรรย์ใจในแนวเขียนอันประณีตลึกซึ้ง ที่ท่านมีวิธีเขียนโดยใช้หัวข้อธรรม เข้าปรับกับชีวิตของโลก ด้วยการนำโหราศาสตร์ประกอบ ท่านตั้งดวงชาตาจักรวาลทั้งสิบสองราศี อันอัฐเคราะห์ครอง มีดวงอาทิตย์เป็นประธานโคจรผ่านแต่ละราศีไปรอบดวงชาตาของจักรวาลผ่านหมู่ดาวต่าง ๆ เช่น หมู่ดาวแพะเรียกว่าราศีเมษ ไปจนถึงดาวปลาในราศีมีน ในราศีทั้งสิบสองนี้ซึ่งมีเจ้าเรือนคือดาวเคราะห์เกษตรของราศีประจำอยู่แต่ละราศี เช่น ดาวอังคารเป็นเกษตรราศีเมษ ดาวพฤหัสเป็นเกษตรราศีธนูนั้น ท่านนำธรรมะทั้งสิบสองหัวข้อของหมวดธรรมปฏิจจสมุปบาท คือ สภาพสิ่งที่อาศัยกันและเป็นปัจจัยต่อกันให้เกิด ได้แก่ อวิชชา สังขารา (สังขาร) วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ ต่างอาศัยกันเป็นปัจจัยเหมือนห่วงโซ่แห่งสังสารวัฏ ทำให้ชีวิตเวียนว่ายตายเกิด อันล้วนเป็นบ่อเกิดของทุกข์ต่าง ๆ มาปรับให้เข้ากับดวงของจักรวาล (หรือมักเรียกกันว่าดวงชาตาโลก) โดยวิธีนำหัวข้อธรรมดังกล่าวมาแต่งเป็นนิทานสิบสองเรื่องของปฏิจจสมุปบาท ทำนองเดียวกับนิทานชาติเวร (ชาติสมภพ) ของดาวเคราะห์ทั้ง ๗ คือ อาทิตย์ จันทร์ อังคาร พุธ พฤหัส ศุกร์ เสาร์ ส่วนราหูนั้นเป็นเงาอาศัยเรือนเสาร์ในราศีกุมภ์ จึงมิใช่ดาวเคราะห์ (ดาวเกตุก็เป็นเงาหางของราหู ต่อมาได้พบดาวมฤตยู เนปจูน พลูโต ซึ่งไม่เข้าอยู่ในดาวเคราะห์ แต่ก็อาศัยทางโคจรร่วมกับทางของดาวเคราะห์ทั้งเจ็ด และสวนทางโคจรกับดาวเคราะห์ก็มีอันเป็นเรื่องของโหราจารย์ผู้รู้ที่กล่าวถึงก็ด้วยความจำเป็นเพื่อสังเขปเรื่อง

นิทานปฏิจจสมุปบาททั้งสิบสองเรื่องซึ่งท่านบรรจุลงในราศีทั้งสิบสองของดวงชาตาโลกนั้นท่านเริ่มด้วย **อวิชชา** (ความไม่รู้เป็นปัจจัยให้สภาพอื่นเกิด) ลงไว้ในราศีมังกร ธาตุดิน เจ้าเรือนคือเสาร์ **สังขารา** ใส่ไว้ราศีกุมภ์ ธาตุลม เจ้าเรือนคือเสาร์ แต่มีราหูเป็นเงาอาศัยอยู่ **วิญญาณ** ท่านบรรจุลงในราศีมีน ปลายธาตุน้ำ เจ้าเรือนคือพฤหัสบดี ข้อนี้ผู้เขียนบทความอัศจรรย์ใจนัก ธาตุน้ำย่อมเป็นบ่อเกิดแรกของชีวิตที่เคลื่อนไหว มีวิญญาณเมื่อโลกเริ่มกำเนิด ได้แก่พวกแมงดัน ปลาต่าง ๆ ท่านบรรจุนิทานดังกล่าวไว้แต่ละเรื่องแต่ละราศี และหัวข้อธรรมะท้ายสุด คือ **ชรา มรณะ** ท่านบรรจุลงไว้ในราศีธนู ต้นธาตุไฟ อันเป็นราศีวินาศน์ของราศีมังกร ดวงปฏิจจสมุปบาทจึงมีธรรมทั้งสิบสองข้อไว้ให้ชีวิตทั้งหลายโคจรผ่านวนเวียนไปตั้งแต่เกิดจนตายตามอายุขัยของตน

ควรคำนึงไว้ด้วยว่า ท่านกล่าวถึงโลกคือธรณีที่ลอยคว้างอยู่กลางจักรวาลนี้ ย่อมกอร์ปด้วย ธาตุ ดินน้ำ เป็นกุศลธาตุ ไฟลม เป็นอกุศลธาตุ ดาวเคราะห์จึงแบ่งออกตามธาตุ เช่น จันทร์ พุธ พฤหัส ศุกร์ เป็นศุภเคราะห์ อาทิตย์ เสาร์ ธาตุไฟ ราหู อังคาร ธาตุลม เป็นบาปเคราะห์ ดาวเหล่านี้ครองราศีต่าง ๆ ตามธาตุต่าง ๆ ที่พระอาจารย์เจ้ากำหนดไว้ ฉะนั้น

ดวงชาตาชีวิตของมนุษย์จึงต้องเวียนวนไปตามกุศล และอกุศลกรรม มี สุข ลาภ ยศ สรรเสริญ สลับไปกับทุกข์ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทาสุดท้ายของชีวิตจบลงด้วยความตาย วนไปตามสังสารวัฏ

นิทานปฏิจจสมุปบาทของพระสารประเสริฐแต่ละหัวข้อธรรม ท่านแบ่งหมวดความรู้ทางพื้นฐานวิชาโหราศาสตร์ออกเป็นแต่ละหมวด บรรจุในจักรราศีทั้งสิบสองข้อของจักรวาล เป็นสอนโลกธรรมแก่ผู้อ่านให้เห็นความแปรปรวนไม่เที่ยงแท้คงทนของชีวิตในโลกโหราจารย์ใหญ่น้อยนับถือตำราโลกธาตุยิ่งนัก แต่ก็เป็นหนังสือหายากดังกล่าวแล้ว

หนังสือ "รัตนาวลี" ของพระนาคารชุน ซึ่งพระสารประเสริฐแปลจากภาษาอังกฤษของนายกีเสบเป ตุจจิ Guiseppe tucci ออกเป็นภาษาไทย เทียบภาษาสันสกฤตและบาลีไว้นั้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้มีบัญชาให้ท่านแปล เพราะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้มาจากจดหมายเหตุของ Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland เมื่อท่านแปลเป็นไทย เทียบภาษาสันสกฤตและบาลีไว้ ท่านได้ทำเชิงอรรถเพื่อบันทึกความรู้ความคิดส่วนตัวของท่านไว้ในแต่ละหน้า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงยกย่องชมเชยความสามารถของพระสารประเสริฐไว้ในสาสน์สมเด็จ รวมทั้งปราชญ์อีกหลายคนมี พราหมณ์ ป.ส.ศาสตรี ท่านสวามีสัตยานันทบุรี ได้เขียนบทนำไว้ในหนังสือรัตนาวลี เล่าประวัติพระนาคารชุนและหลักของลัทธิมัธยมกะนิกาย หรือ มัธยมากะนิกาย ไว้เพื่อช่วยผู้อ่านให้เข้าใจก่อนอ่าน เพราะเป็นหนังสือลัทธิมหายาน ลัทธิหนึ่งของพระพุทธศาสนา มีหลักปรัชญาลึกซึ้งซับซ้อน ผู้เขียนบทความวันนี้ก็เหลือปัญญาที่จะเข้าใจขออาศัยความของท่าน ป.ส.ศาสตรี และท่านสวามีสัตยานันทบุรี มาสรุปตามที่ตนเองเข้าใจ

พระนาคารชุนเป็นมหาเถระสำคัญฝ่ายลัทธิมหายาน ลัทธิหนึ่งชื่อลัทธิมัธยมากะนิกายมีประวัติทางอิทธิปาฏิหาริย์ คัมภีร์ของท่านโดยเฉพาะรัตนาวลีอันเป็นกถาภาษิตลัทธิมัธยมากนิกาย เป็นที่นับถือของชาวอินเดียเหนือ และชาวธิเบตมาก เดิมเขียนเป็นภาษาสันสกฤตคัดลอกกันตามความพอใจของคนคัดลอก จนสูญหายไปเป็นส่วนใหญ่ แต่มีผู้แปลเป็นภาษาธิเบตไว้ และ นายตุจจินำมาถอดเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งพระสารประเสริฐได้แปลออกเป็นภาษาไทยดังกล่าว หลวงจีนเหี้ยนจัง (พระถังซำจั๋ง) ได้บันทึกไว้ว่า พระนาคารชุนดำรงชีวิตอยู่ในราว พ.ศ. ๔๐๐ บางแห่งก็ว่า พ.ศ. ๗๐๐ ชาวธิเบตเคารพบูชาลัทธิมัธยมากะ เพราะเข้ากันได้กับลัทธิลามะอันเป็นนิกายมหายานแบบลัทธิตันตระของธิเบตอยู่แล้วภาษิตของท่านนาคารชุนได้รับการยกย่องคู่กับพระพุทธภาษิตของนิกายเถรวาท (ซึ่งพระสารประเสริฐเรียกว่าทักษิณนิกาย ฝ่ายมหายานเรียกว่า นิกายหินยาน) หลักปรัชญา

ปริมิตตาที่ฝ่ายมหายานมีธิเบตเป็นต้นนับถืออยู่ท่านนาคารชุนก็เป็นผู้เขียน จะค้นได้ในหนังสือ"ลัทธิของเพื่อน"

ท่านสวามีสัตยานันทบุรีเขียนแถลงลัทธิมัธยมากะนิกายไว้ ข้อเสนอ (ตามสติปัญญาของผู้เขียนบทความ) ว่า ผู้ใดจะเข้าใจ "รัตนาวลี" ก็ต้องมีพื้นของลัทธิศูนยวาท อันเป็นลัทธิแทรกอยู่ในลัทธิขณิกวาทก่อน ขณิกวาทคือลัทธิที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ชั่วขณะ มีการเปลี่ยนแปลงไม่ยั่งยืนสืบเนื่องตลอดกาล สรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่เรียกว่า "สัต" เห็นได้ สัมผัสได้ แต่สรรพสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เรา (คน) เช่น หนังสือ เก้าอี้ เรียกว่า "อัตถะ" หนังสือจึงไม่เป็น "อัตถะ" แก่สัตว์เช่นม้า "อัตถะ" ยังแบ่งออกเป็น "การณะ" กับ "การยะ" ถ้าจะมีเก้าอี้ต้องมีไม้กับนายช่างทำเก้าอี้ ซึ่งเป็นอุปกรณ์ ๆ นี้เป็น "การณะ" เมื่อเป็นเก้าอี้จึงเป็น "การยะ" แต่ทั้ง "การณะ" กับ "การยะ" ย่อมเป็นของไม่คงทน ไม่สืบเนื่องติดต่อตลอดไป จึงเป็นศูนย์ (ดับสูญ) ทั้งสิ้น พอจะเปรียบเทียบได้กับ "นิพพาน" ของทักษิณนิกายได้ แต่มัธยมากะนิกายถือว่า ปัญจขันธ์นั้นเป็นของศูนย์อยู่แล้ว จะมาพิจารณาดับสิ่งที่เป็น "ศูนย์" จะได้ความจริงอย่างไร ส่วนรายละเอียดอื่นผู้อ่านหนังสือรัตนาวลีพึงพิจารณาเอง

จากหนังสือวาทะภาษิตของรัตนาวลีนั้น พระสารประเสริฐแปลไว้ประณีตไพเราะแต่กินความลึกซึ้งซับซ้อนมาก ท้ายทายให้ผู้อ่านคิดพิจารณายิ่ง เช่น

"ผู้ใดพิจารณาโดยระมัดระวังซึ่งกรรมทั้งสิ้น อันทำด้วยกายหรือวาจา ใจ รู้ทั่วถึงกรรมที่เป็นประโยชน์ แก่ผู้อื่นและแก่ตนเอง แล้วก็พึงทำกรรมนั้น ผู้นั้นเป็นบัณฑิต" รัตนาวลีจึงเป็นมาลัยเพชร คือคำมีค่าที่เรียบเรียงขึ้นสอนใจมนุษย์

ส่วนหนังสือชื่อ "โสตันพมาลินี" ของพระสารประเสริฐอีกเล่มหนึ่ง ว่าด้วยเกร็ดประวัติของสาวก เช่น พระสารีบุตร ฯลฯ ของเทวดาที่เกี่ยวกับพระพุทธองค์ และคำขยายข้อความบางเรื่องในพระไตรปิฎก ข้อธรรมในพระพุทธศาสนา และคำศัพท์ในศาสนาพราหมณ์ (เช่นในเตภูมิกถา) และอื่น ๆ

หนังสือ "สัมภารวิบาก" ซึ่งท่านผู้แปลใช้นามจริง พระสารประเสริฐ เป็นนิทานของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ แบบชาดกของมหายาน เพราะนิกายมหายานนั้นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี มิได้มุ่งตรัสรู้หรือนิพพานแบบเถรวาท ซึ่งก็แล้วแต่บารมีของพระโพธิสัตว์จะลุถึงเป็นบางองค์ อ่านแล้วได้ข้อคิดจากพระไตรปิฎก โดยเฉพาะวินัยปิฎกก็มีดังเรื่องนางเทวธิดาที่สิงอยู่บนต้นกากะทิง สนทนาโต้ตอบกับภิกษุหนุ่มซึ่งสาธยาย "มหาสมัยสูตร" อยู่ในกุฏิ นางเทวธิดาอยู่บนต้นกากะทิงฟังจบแล้วร้องสาธุการ สรรเสริญว่า

เหมือนพระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนา "มหาสมัยสูตร" ในป่ามหาวัน ไม่มีผิดเพี้ยนแต่ต้นจนจบ ภิกษุหนุ่มถามว่า อยู่ถึงลังกานี้ทำไมได้ยินพระธรรมเทศนา นางเป็นเทวธิดาสำเร็จมรรคผลชั้นใด โสดาบัน สักกิทาคามี อนาคามี หรืออรหัตต์ ถามเท่าใดนางเทวธิดาก็ตอบเชือนแชเสียไม่โอ้อวด กลับสอนภิกษุหนุ่มให้ตั้งใจปฏิบัติธรรมให้สำเร็จมรรคผลเกิด

เหตุใดนางเทวธิดาไม่ตอบคำถามพระภิกษุหนุ่ม ว่าตนสำเร็จมรรคผลขั้นใดนั้น ผู้อ่านจะได้ทราบโดยค้นจากพระไตรปิฎกเรื่องวินัยปิฎก ข้ออาบัติปาราชิก พระพุทธองค์ได้ทรงตำหนิภิกษุบางเหล่าว่า เป็นนายโจรทั้ง ๕ และโจรประเภท ๕ นั้น พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนของนายสุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวไว้ว่า "ภิกษุผู้อวดคุณพิเศษ ที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง ชื่อว่าเป็นยอดมหาโจรในโลกเพราะบริโภคก้อนข้าวของราษฎรด้วยอาการแห่งขะโมย... แม้จะออกตัวสารภาพทีหลัง ก็เป็นอาบัติปาราชิก"

หนังสือทั้ง ๕ เล่ม ซึ่งผู้เขียนบทความได้แต่สรุปความมาเล่าพอสมควรแก่เวลา เป็นหนังสือที่หาอ่านได้ยาก หากท่านผู้ฟังได้อ่านฉบับสมบูรณ์ ก็จะยิ่งเห็นถนัดว่าพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เป็นนักปราชญ์ยิ่งใหญ่ของชาติไทยผู้ซึ่งอนุชนควรเคารพบูชาและสมควรแล้วที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยได้จัดงานเทิดคุณฉลองร่วม ๑๐๐ ปี ให้แก่ท่าน

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๓๓

หน้าว่าง

พระสาโรชรัตนนิมมานก์
(สาโรช ร.สุขยางค์)

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

ก่อนที่ท่านจะได้ฟังเรื่องของพระสาโรชรัตนนิมมานก์ บุคคลสำคัญของไทยที่นำมาสดุดีในวันนี้ผู้เรียบเรียงขอนำเอาคำของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี บุคคลสำคัญอีกผู้หนึ่งซึ่งได้ชื่อว่า เป็นผู้เริ่มต้นศักราชใหม่สำหรับศิลปในประเทศไทย กล่าวสรรเสริญพระสาโรชรัตนนิมมานก์ เป็นคำไว้อาลัยครั้งสุดท้ายอย่างน่าจับใจในเรื่อง "พบกันใหม่ สหายรัก" โดยเขียนเป็นภาษาอังกฤษ และศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) เป็นผู้แปล มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"วันนั้น เป็นตอนบ่ายเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ที่ข้าพเจ้าได้รู้จักคุ้นเคยกับคุณพระสาโรชรัตนนิมมานก์ คุณพระย้ายมารับราชการในกรมศิลปากรก่อนหน้านี้ ๔-๕ วัน เพื่อเข้ารับตำแหน่งเป็น หัวหน้ากองสถาปัตยกรรม ซึ่งเวลานั้นรวมแผนกจิตรกรรม ปฏิมากรรม และช่างรักด้วย เมื่อจะออกจากกรมไปและในขณะกระตุกมือคำนับกับข้าพเจ้า คุณพระสาโรชฯ พูดว่า "อย่างไร มิสเตอร์ เฟโรจี หวังว่า เราคงได้ร่วมมือกันทำคุณงามความดีให้แก่ศิลปะเมืองไทย เป็นผลสำเร็จแน่"

ล่วงต่อมาโดยลำดับ ถ้อยคำที่คุณพระสาโรชฯ กล่าวนี้ไม่เป็นแค่เพียงกล่าวเท่านั้น เพราะคุณพระสาโรชฯ เป็นคนทำจริง พูดจริง เมื่อเข้ามารับตำแหน่งดำเนินงานในกรมศิลปากรด้านสถาปัตยกรรมก็พยายามเต็มกำลังที่จะนำความคิดใหม่ ๆ มาให้แก่ประเทศไทย พร้อมทั้งสนับสนุนไม่ว่ากิจการใด ๆ อันเกี่ยวกับศิลปะ ความใฝ่ฝันของคุณพระสาโรชฯ อยู่ที่จะเพิ่มพูนความงามให้แก่สถาปัตยกรรมด้วยจิตรกรรมและปฏิมากรรม คุณพระสาโรชฯ รู้อยู่แก่ใจว่าศิลปะทั้ง ๓ สาขา คือ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และปฏิมากรรมนี้ย่อมเกี่ยวเนื่องมีสัมพันธ์ต่อกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ว่าถึงสถาปัตยกรรม ย่อมมีประโยชน์ในทางจิตใจ เพราะรับใช้ให้เรามีชีวิตอยู่ดี ส่วนจิตรกรรมและปฏิมากรรมรับใช้เพื่อเพิ่มพูนความงามให้แก่ศิลปะเปรียบเหมือนมณีเครื่องประดับ เพิ่มพูนความงามให้แก่ร่างกายเรา ฉะนั้น คุณพระสาโรชฯ เชื่อแน่วแน่ว่าในความจริงข้อนี้ งานปรับปรุงข้อแรกของพระสาโรชฯ ในกรมศิลปากร จึงเป็นเรื่องจัดให้อนุชนชาวไทยได้รับการฝึกฝนอบรมที่ถูกวิธีในทางศิลปะเกี่ยวกับจิตรกรรมและปฏิมากรรม ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ประเทศไทยมีศิลปินของตนเองที่สามารถดำเนินงานศิลปกรรมซึ่งแต่ก่อนงานนี้ ได้มอบไว้แก่ศิลปินต่างชาติเป็นผู้ดำเนินการ

โครงการเรื่องตั้งโรงเรียนศิลปไม่ใช่เป็นของใหม่ เพราะได้เคยพูดเรื่องนี้แก่หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์และคนอื่น ๆ มาแล้วบ่อย ๆ แต่จะด้วยเหตุใดก็ตามที ความคิดอันนี้ไม่ผลิตผลเป็นจริงขึ้นได้ จริงอยู่นับแต่ข้าพเจ้าเข้ามาในประเทศไทย ก็ได้เริ่มสอนศิลปแก่ชาวไทย แต่เรื่องที่จะจัดตั้งการสอนการศึกษาศิลปให้เป็นล่ำเป็นสันจริง ๆ ผู้ควบคุมราชการด้านสถาปัตยกรรมจะต้องเป็นผู้สนับสนุนด้วยจึงจะได้ คุณพระสาโรชฯ มาบอกแก่ข้าพเจ้าอย่างตรง ๆ ให้จัดตั้งโรงเรียนได้ทันที ไม่ต้องรีรอนี่แหละเป็นเริ่มต้นศักราชใหม่สำหรับศิลปะในประเทศไทย

นับจำเดิมแต่หมู่นักศึกษาวิจิตรศิลป์รุ่นแรกของกรมศิลปากรสำเร็จการศึกษาไปแล้วประเทศไทยก็เริ่มมีจิตรกรและนักปฏิมากรรม ที่สามารถทำงานเกี่ยวกับศิลปกรรมตบแต่งอาคารสถานสถาปัตยกรรม ตลอดจนดำเนินงานซึ่งมหาชนต้องการ เพิ่มเป็นลำดับยิ่งวันยิ่งมากขึ้น เพราะฉะนั้นเป็นหน้าที่จะต้องกล่าว เพื่อความระลึกว่างานส่วนใหญ่อันเนื่องด้วยความก้าวหน้าที่สำคัญแท้จริงแห่งศิลปะในประเทศไทย ย่อมอยู่ที่การสนับสนุนและความเข้าใจดีของคุณพระสาโรชฯ เพื่อนผู้ล่วงลับไปแล้ว"

นี่คือคำไว้อาลัยของศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี บุคคลสำคัญในด้านศิลปแห่งประเทศไทยที่วงการศิลปของไทยยอมรับโดยทั่วไปได้สรรเสริญพระสาโรชรัตนนิมมานก์ว่าเป็นผู้สนับสนุนอย่างแท้จริงความก้าวหน้าและความสำเร็จจึงเกิดขึ้น

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ มีนามเดิมว่า สาโรช ร.สุขยางค์ เป็นบุตรของหลวงพัฒพงษ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) และนางเสงี่ยม พัฒพงษ์ภักดี เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ในบ้านของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ถนนมหาราช ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ภายหลังเป็นวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม มีพี่ร่วมบิดามารดากันคือ พระยาสารศาสตร์ศิริลักษณ์ (สรรเสริญ สุขยางค์)

นายสาโรช สุขยางค์ ได้เข้าเรียนในโรงเรียนเป็นครั้งแรกที่โรงเรียนกล่อมพิทยาคารในบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จนจบชั้นประถม จึงย้ายไปเข้าเรียนต่อในโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ เรียนอยู่โรงเรียนนี้ ๖ ปี แล้วย้ายไปเข้าเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบใน พ.ศ. ๒๔๕๓ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานทุนเล่าเรียนของกระทรวงธรรมการให้ออกไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ โดยกระทรวงธรรมการกำหนดให้ศึกษาวิชาสถาปนิก เมื่อเดินทางไปถึงประเทศอังกฤษ ผู้ปกครองนักเรียนไทยในอังกฤษ ได้จัดให้เข้าศึกษาวิชาเตรียมอุดมที่โรงเรียนเอาน์เดิล (oundle) ๒ ปี สำเร็จแล้วเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยลิเวอร์พูล ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับประกาศนียบัตรและดิโพลมา วางแผนผังเมือง (Town P'lanning) และ เอ.เอม.ไอ.ที.พี. (A.M.I.T.P.) ได้เดินทางกลับมาถึงกรุงเทพมหานคร ในวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓

นายสาโรช สุขยางค์ เข้ารายงานตัวและเข้ารับราชการเป็นครั้งแรกในกองสถาปนิก กระทรวงธรรมการ ตำแหน่งอาจารย์ช่างคำนวณออกแบบ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสาโรชรัตนนิมมานก์ พ.ศ. ๒๔๖๔ และเลื่อนขึ้นเป็น "พระ" ในนามเดิม พ.ศ. ๒๔๗๑ ส่วนตำแหน่งหน้าที่เลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้ากองสถาปัตยกรรม ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทางราชการได้โอนกองสถาปัตยกรรม กระทรวงธรรมการ มารวมอยู่ในกรมศิลปากรสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี พระสาโรชรัตน-นิมมานก์ จึงได้ย้ายสังกัดตามส่วนราชการที่ตนดำรงตำแหน่งและได้เลื่อนขึ้นเป็นสถาปนิกพิเศษ ในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้กล่าวถึงเกียรติคุณและชีวประวัติของพระสาโรชรัตนนิมมานก์มาโดยลำดับแล้ว จากนี้ขอกล่าวถึงผลงานของท่านโดยเฉพาะต่อไป โดยจะขอแยกออกเป็นยุคสมัย ตามที่พระยาสารศาสตร์ศิริลักษณ์ พี่ชายของท่านได้แยกไว้ดังนี้

ในสมัยที่ยังรับราชการอยู่ พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ได้มีโอกาสสร้างอาคารใหญ่ ๆ และสำคัญมากมาย ซึ่งพอจะกำหนดได้ก็คือ อาคารสมัยใหม่โดยมากในบริเวณโรงพยาบาลศิริราช รวมทั้งตึกบัญชาการ ตึกนักเรียนแพทย์และนายแพทย์ ตึกนักเรียนและนางพยาบาล ตึกมหิดลบำเพ็ญ หอศัลยกรรม ตึกสูติกรรม ฯลฯ ส่วนที่บริเวณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้สร้างอาคารต่าง ๆ ไว้เกือบทั้งหมด เว้นแต่ตึกอักษรศาสตร์ อาคารหลังสุดที่สร้างในบริเวณนี้ ก็คือ หอประชุมในบริเวณโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นอกจากนี้ ก็มีอาคารที่พระสาโรชรัตนนิมมานก์ เป็นผู้ออกแบบและควบคุมรับผิดชอบการก่อสร้างก็มี ที่ทำการไปรษณีย์กลาง กระทรวงยุติธรรม ศาลพระราชอาญา กรีฑาสถานแห่งชาติ ส่วนตามต่างจังหวัดก็มีศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศาลเชียงใหม่ และสงขลา นอกจากนี้ ในฐานะเป็นผู้ช่วยออกแบบและเป็นธุระในการดูแลควบคุมการก่อสร้างก็มี ตึก ๙ ชั้น ที่เยาวราช ของเจ้าพระยาพิไชยญาติ วังพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ถนนเพชรบุรี พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ที่สวนนอก เขตดุสิต

นอกจากที่กล่าวมานั้น พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ก็ยังมีงานพิเศษที่ต้องทำและควบคุมเป็นการชั่วคราว ก็คือ ออกไปกำกับการสร้างหอแสดงพิพิธภัณฑ์สินค้าที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๘๐ และที่กรุงนิวยอร์ค พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยเฉพาะที่กรุงนิวยอร์ค พระสาโรชฯได้รับบัตรเกียรติยศให้เป็นพลเมืองกิตติศักดิ์ของกรุงนิวยอร์ค สหรัฐอเมริกา ด้วย

และงานสำคัญอย่างยิ่งของพระสาโรชรัตนนิมมานก์ ขณะยังรับราชการอยู่อีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นผู้ดัดแปลงถ้ำฤษี จังหวัดเพชรบูรณ์ ให้เป็นที่มั่นคงสำหรับเก็บทรัพย์สินอันมีค่ามหาศาลและหาค่ามิได้ของชาติ ซึ่งจะย้ายไปจากกรุงเทพมหานครไปเก็บรักษาไว้

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ งานนี้พระสาโรชรัตนนิมมานน์ ต้องออกไปค้างแรมอยู่ในป่าเมืองเพชรบูรณ์เป็นเวลานาน ร่างกายต้องทรุดโทรมลงโดยลำดับ ในที่สุดต้องลาออกจากราชการ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ เมื่อออกจากราชการแล้ว พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ยังคงเป็นอาจารย์พิเศษอยู่ที่คณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแต่ร่างกายไม่อำนวย อนามัยมีแต่ทรงกับทรุด ในที่สุดก็ต้องเข้ารักษาตัวอยู่ ณ โรงพยาบาลศิริราช ตึกมหิดล แล้วถึงแก่กรรมไปอย่างสงบ เมื่อวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ อายุ ๕๕ ปี ๘ เดือน กับอีก ๑๐ วัน

ท่านผู้ฟังที่เคารพ งานด้านสถาปัตยกรรมของพระสาโรชรัตนนิมมานก์ดังที่ได้อ้างมานั้นปัจจุบัน ยังคงมีปรากฏอยู่บ้าง ที่ถูกรื้อแล้วก่อสร้างใหม่ขึ้นแทนก็มีอยู่ไม่น้อย การนำมากล่าวถึงไว้ก็เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงงานของท่าน และอีกอย่างหนึ่งน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งก็คือ หนังสือตำราที่ท่านแต่งไว้มีหลายเรื่อง เช่น ประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งเคยพิมพ์เป็นโรเนียวแจกนักเรียนและสอนในมหาวิทยาลัย เรื่องวิจารณ์ศิลปกรรมบางชิ้น ซึ่งท่านเห็นว่ามีค่าที่สุดของไทย แต่หาต้นฉบับที่สมบูรณ์ไม่ได้ โดยเฉพาะเรื่องวิจารณ์ศิลปกรรมไทย ๗ ชิ้น ซึ่งพระสาโรชรัตนนิมมานก์ ถือว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของไทยก็คือ พระปฐมเจดีย์ พระพุทธชินราช พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา พระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม หอไตรวัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ และพระอุโบสถวัดเบ็ญจมบพิตรดุสิตวนาราม หนังสืออันเป็นผลงานด้านวิชาการของท่าน หากได้รับการเผยแพร่ให้มากขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์แก่อนุชนผู้สนใจในงานด้านศิลปะของไทยและระลึกถึงบุคคลสำคัญผู้นี้ต่อไปชั่วกาลนาน

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๓๓

ขุนอ้ายฟ้า

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

ในสมัยโบราณดินแดนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นต่างประเทศหรือไทยเรา ย่อมจะต้องการตั้งตนเป็นใหญ่ เป็นแว่นแคว้น เป็นรัฐ และพยายามสร้างความยิ่งใหญ่ในการรวมดินแดนอื่นให้มาอยู่ในอำนาจด้วยกลยุทธต่าง ๆ เป็นธรรมดา

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อาณาเขตของประเทศไทยสมัยปัจจุบัน ได้แบ่งแยกออกเป็นอาณาจักรน้อยใหญ่หลายอาณาจักร แต่อาณาจักรที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจทั้งด้านการทหารและด้านการเมือง สามารถรวบรวมดินแดนอื่นให้เข้ามารวมอยู่ในอำนาจของตนได้นั้นมีอยู่เพียง ๓ อาณาจักร คือ อาณาจักรพะเยาของพญางำเมือง อาณาจักรล้านนาของพ่อขุนมังรายมหาราช และอาณาจักรสุโขทัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชซึ่งในแต่ละอาณาจักรทั้งสามนี้ มีบุคคลสำคัญสมควรได้รับการสดุดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น แต่วันนี้ขอนำชีวประวัติและบุคคลสำคัญคนหนึ่งแห่งอาณาจักรล้านนามาสดุดี คือ ขุนอ้ายฟ้า ผู้เป็นกำลังสำคัญของพ่อขุนมังรายมหาราชประมุขแห่งล้านนาหรือล้านนาไทยสมัยนั้น

ขุนอ้ายฟ้าผู้นี้ มีชื่อเรียกในหนังสือประวัติและตำนานต่าง ๆ เช่น พงศาวดารโยนก ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น หลายชื่อ คือ ขุนฟ้า หมื่นอ้ายฟ้า อ้ายฟ้าม้าน และ อวยะอำมาตย์ ในบทความนี้ขอใช้ชื่อที่เรียกกันเป็นส่วนใหญ่ คือ ขุนอ้ายฟ้า

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ในการกล่าวถึงเรื่องของขุนอ้ายฟ้า จำเป็นต้องกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพ่อขุนมังรายมหาราชในการที่ได้ทรงรวบรวมดินแดนต่าง ๆ ขึ้นเป็นอาณาจักรล้านนาหรือล้านนาไทยด้วย เพราะมีความสำคัญสัมพันธ์กันโดยตลอดมา กล่าวคือ

เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๒ ท้าวลาวเมง ประมุขแห่งเวียงหิรัญ นครเงินยาง สิ้นพระชนม์ มังรายราชบุตรผู้ทรงดำรงตำแหน่งมหาอุปราชเสด็จขึ้นครองราชย์ ชาวเวียงหิรัญ นครเงินยางถวายพระนามว่า พ่อขุนมังรายมหาราช และเมื่อพระองค์เสด็จมาประทับอยู่ ณ เวียงหิรัญนครเงินยางได้ไม่นานก็มีพระราชดำริว่า ตั้งแต่สิ้นสมัยของพญาเจื่องฟ้าธรรมิกราช ผู้เป็นบรรพชนพระองค์หนึ่งในลวจักรราชวงศ์ของพระองค์ ใน พ.ศ. ๑๗๓๕ แล้ว บรรดาเมืองที่เคยเป็นเมืองขึ้น ต่างยกตัวขึ้นเป็นใหญ่ เกิดความแตกแยกและแย่งชิงอำนาจกันอยู่ตลอดเวลา การรวบรวมเอาหัวเมืองเหล่านั้นเข้ามาอยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์แล้วย่อมจะมีความเป็นปึกแผ่น ระงับความวุ่นวายแก่งแย่งกันอยู่นั้นลงได้ ดังนั้นจึงได้ทรงแต่ง

กองทัพออกปราบปรามหัวเมืองทางฝ่ายเหนือของเวียงหิรัญนครเงินยางเป็นเบื้องแรกทรงตีได้เมืองมอบ เมืองไล และเมืองเชียงคำ การกระทำดังกล่าวนี้ได้เป็นเหตุให้หัวเมืองอื่น ๆ ในฝ่ายเหนือมีเมืองเชียงช้าง เป็นต้น ยอมสวามิภักดิ์แต่โดยดี

เมื่อทรงปราบปรามหัวเมืองฝ่ายเหนือได้แล้ว พ่อขุนมังรายมหาราชก็ทรงพระราชดำริจะขยายพระราชอำนาจลงมาทางฝ่ายใต้ ได้เสด็จย้ายมาประทับที่ตำบลเต่าร้อย หรือเต่ารอยเมืองลาวกู่เต้า แล้วทรงสร้างเมืองเชียงรายขึ้นเป็นราชธานีแทนเวียงหิรัญนครเงินยาง ใน พ.ศ. ๑๘๐๕ และขณะที่พ่อขุนมังรายมหาราชประทับอยู่ ณ เมืองเชียงรายราชธานีแห่งใหม่นี้เอง ก็ได้ทรงพบอ้ายฟ้าบุตรของพ่อแคว้นมังตุง ณ บ้านเชิงดอยตุง ขณะที่เสด็จประพาสป่า แล้วนำเข้ามารับราชการจนเป็นที่โปรดปรานและทรงตั้งให้เป็นขุนในเวลาต่อมา โดยให้มีหน้าที่ในการพิจารณาและเจรจาความเมือง

ขุนอ้ายฟ้าเป็นคนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมาก ปฏิภาณเฉียบแหลม ช่างเจรจา และมีความจงรักภักดีต่อพ่อขุนมังรายมหาราชเป็นที่สุด ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่พ่อขุนมังรายทรงยึดหริภุญไชย หรือลำพูนอันเป็นอาณาจักรมอญระหว่างเมืองฝาง และอาณาจักรสุโขทัยซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพญายีบามาเป็นของพระองค์ในเวลาต่อมา

ระหว่างที่ทรงคิดจะยึดหริภุญไชย พ่อขุนมังรายมหาราชก็ทรงย้ายมาประทับ ณ เมืองฝาง ซึ่งอยู่ใกล้หริภุญไชยยิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นก็ได้ส่งกองทัพไปยึดเมืองผาแดง เชียงของ และเมืองเชิง มาเป็นเมืองขึ้นเพิ่มขึ้นอีก จากนั้นก็ทรงกำหนดแผนการที่จะเข้ายึดหริภุญไชยเป็นลำดับต่อไป ครั้งแรกทรงกำหนดจะใช้กำลังทหารเหมือนอย่างที่ได้เคยทรงกระทำมาแล้ว แต่ขุนอ้ายฟ้าคัดค้าน โดยให้เหตุผลว่าหริภุญไชยเป็นเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ เป็นชุมนุมการค้าทั้งสุโขทัยและอโยธยา ความมั่งคั่งสมบูรณ์ของหริภุญไชยทำให้กำลังทหารของพญายีบาเข้มแข็งมาก การใช้กำลังทหารเข้ายึดก็จะต้องเกิดการสูญเสียอย่างหนัก จากนั้นก็ถวายความเห็นเกี่ยวกับแผนการยึดหริภุญไชยแด่พ่อขุนมังรายเป็นความลับ ซึ่งพ่อขุนมังรายมหาราชทรงเห็นด้วย

ต่อมาไม่ช้าก็มีประกาศออกมาเป็นทางราชการว่า ขุนอ้ายฟ้ามีความผิดทางอาญาต้องถูกริบครอบครัว ลูกเมีย ช้างม้าข้าคน และข้าวของจนหมดสิ้น และถูกขับออกจากเมืองฝาง ขุนอ้ายฟ้าก็ไปพึ่งพญายีบา ณ เมืองหริภุญไชย ตามแผนที่ได้วางไว้เป็นเวลาถึง ๗ ปี จึงจะประสบความสำเร็จ ผลสำเร็จของขุนอ้ายฟ้านี้ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวไว้ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับความสำคัญ เล่ม ๒ ว่า "ในระหว่าง ๗ ปี นั้น ชั้นแรกอ้ายฟ้าได้พยายามทำให้ถูกใจพญายีบา กับเสนามาตย์ และประชาราษฎรทั้งหลาย พญายีบาก็ตั้งอ้ายฟ้าไว้ในฐานันดร ที่พิจารณาถ้อยความ กับให้เป็นเจ้าหน้าที่ค่าไร่ค่านาก็ทำได้

งานดีจนพญายีบาเลื่อมใสไว้วางใจ ในที่สุดอ้ายฟ้าก็แนะนำพญายีบาให้เปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองโดยหลัก ๗ ประการ คือ

๑. เพิ่มพูนเกียรติยศพญายีบาผู้ครองเมือง หนุนให้สูงสุดมิให้วิสาสะกับราษฎรพลเมือง ให้ทำพระองค์เป็นเทวราชสูงกว่ามนุษย์ทั้งหลาย

๒. จัดเจ้าหน้าที่รับภาระธุรการปกครอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการบังคับบัญชาราษฎรให้เป็นหลายหมู่หลายหน้าที่ออกไป แยกกันให้มากที่สุดที่จะแยกได้ เพื่อให้เกิดความแก่งแย่งไม่ปรองดอง หรือไม่สำเร็จเด็ดขาด

๓. จัดการเก็บส่วยสาอากรเพิ่มพูนพระราชทรัพย์ให้มากยิ่งขึ้น

๔. จัดการบำรุงไร่นา ขุดเหมืองฝายให้ไร่นาเจริญขึ้น

๕. กะเกณฑ์ราษฎรมาเข้าเวรประจำการแห่แหนพระเป็นเจ้าอยู่ครองเมือง และเฝ้าขัดคุ้มวัง ตำบลบ้านหรือพันนาต่าง ๆ เป็นทางป้องกันอริราชศัตรูหรือโจรผู้ร้าย

๖. จัดการโยธาก่อสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานบ้านเมืองให้งดงาม

๗. ชักนำให้ราษฎรเบื่อหน่ายต่อเจ้านายของตน หวังเปลี่ยนแปลงเบื้องหน้า

ในเวลาเดียวกัน อ้ายฟ้าก็เผยแพร่เกียรติยศพ่อขุนมังรายมหาราชโดยที่ตนเองไม่ออกหน้า ใช้คนอื่นเผยแพร่จนกระทั่งราษฎรชาวหริภุญไชยเลื่อมใสชื่นชมพ่อขุนมังรายมหาราชยิ่งขึ้นทุกที

การกระทำตามวิธีการทั้ง ๗ ประการนี้ จะเห็นได้ว่า ขุนอ้ายฟ้าพยายามแยกประมุขของหริภุญไชยให้ห่างไกลจากประชาชน พยายามสร้างความเดือดร้อนให้เกิดขึ้น เช่น เกณฑ์แรง การเก็บภาษีเพิ่มขึ้น โดยอ้างว่าเพื่อเป็นการสร้างปราสาทราชมนเฑียร ตลอดจนการสร้างเหมืองฝายเพิ่มขึ้น ในขณะที่ชาวนาชาวไร่กำลังทำไร่นา ก่อความเบื่อหน่ายให้เกิดขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ในเวลาเดียวกันนั้นก็สรรเสริญพระเกียรติยศในทางที่ช่วยสร้างความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่อาณาประชาราษฎรของพ่อขุนมังรายมหาราช เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นความดี จนราษฎรส่วนใหญ่ชิงชังประมุขของตนเอง แล้วนิยมยกย่องประมุขของบ้านเมืองอื่นขึ้นมาแทนที่

เมื่อเห็นว่าผลสำเร็จของแผนการได้เกิดขึ้นแล้ว ขุนอ้ายฟ้าจึงส่งข่าวไปกราบทูลให้พ่อขุนมังรายมหาราชเคลื่อนทัพเข้าสู่หริภุญไชย พ่อขุนมังรายมหาราชจึงเคลื่อนทัพลงมาชุมนุมพลที่แจ้สัก ทรงสร้างเมืองพร้าวขึ้นแล้วเคลื่อนเข้าสู่ดินแดนของหริภุญไชยโดยลำดับ ชาวหริภุญไชยก็พากันมาเฝ้าโห่ร้องแสดงความยินดีทั่วหน้า ไม่มีผู้แสดงตนเป็นศัตรู

ฝ่ายพญายีบาทรงทราบข่าวศึก ก็โปรดให้ประชุมเสนาอำมาตย์ รวมทั้งขุนอ้ายฟ้าด้วยทรงปรึกษาการที่จะต่อสู้ป้องกัน แต่ขุนอ้ายฟ้ากราบทูลว่า กองทัพของพ่อขุนมังราย

มหาราชยกมาครั้งนี้ใหญ่หลวงนักและจู่โจมเข้ามาอย่างรวดเร็ว ยากแก่การที่ต่อสู้ป้องกัน เห็นควรทำเพียงแต่ทัพไปตั้งรบที่กลางทางเพื่อให้การเคลื่อนทัพของพ่อขุนมังรายช้าลง ส่วนพญายีบานั้นควรเสด็จหนีจากหริภุญไชยไปประทับอยู่กับพญาเบิกราชบุตร ที่นครเขลางค์หรือลำปาง พร้อมด้วยพระราชวงศ์ เพื่อดูท่าทีก่อน ส่วนขุนอ้ายฟ้านั้นจะไปส่งเสด็จแล้วจะรีบมาป้องกันเมือง หากป้องกันไม่ได้ พญายีบาก็อาจทรงรวบรวมพลมาแก้คืนได้ในภายหลัง พญายีบาทรงเชื่อและเสด็จหนีจากหริภุญไชยไปตามคำกราบทูลของขุนอ้ายฟ้าทุกประการโดยมิได้ทรงเฉลียวพระทัยแม้แต่น้อย

เมื่อพญายีบาเสด็จหนีออกจากเมืองไปแล้ว พลเมืองก็พากันตื่นแตกหนีคุมกันไม่ติด พอกองทัพของพ่อขุนมังรายมหาราชยกมาถึงเมืองหริภุญไชย ก็เข้าเมืองได้โดยสะดวก พลทหารของพ่อขุนมังรายมหาราชเอาไฟจุดเผาบ้านเรือนในเมืองไหม้ไปทุกแห่ง เว้นแต่วัดพระแก้วหาได้ไหม้ไม่ ขณะที่ไฟกำลังไหม้โหมอย่างรุนแรงอยู่นั้น พญายีบาเสด็จถึงที่ข้ามเขาขุหรบรรพต ทรงเหลียวหลังมาทอดพระเนตรเห็นควันไฟตลบกลบเมืองหริภุญไชยจนสิ้น ก็ทรงกรรแสงไห้ด้วยเสียพระทัยเป็นที่สุด

ส่วนขุนอ้ายฟ้า เมื่อส่งเสด็จพญายีบาถึงเชิงดอยแล้ว ก็กลับมาเชิญเสด็จพ่อขุนมังรายมหาราชเข้าเมือง เป็นอันว่าพ่อขุนมังรายยึดเมืองหริภุญไชยได้สำเร็จ เมื่อวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ ตรงกับ เดือน ๖ ใต้ จุลศักราชได้ ๖๔๓ (ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๒๔) ศาสตราจารย์มานิต วัลลิโภดม กล่าวไว้ในเรื่องตำนานเชียงแสนว่า "กระทำพิธีปราบดาภิเษกเป็นกษัตราธิราชแห่งอาณาจักรล้านนา ณ ที่นครนั้น" เป็นอันว่าพ่อขุนมังรายมหาราชได้ทรงตั้งอาณาจักรล้านนา หรือล้านนาไทยได้สำเร็จสมพระราชประสงค์ทุกประการพระองค์ประทับอยู่ ณ เมืองหริภุญไชยเพียง ๒ ปี ก็ทรงมอบให้ขุนอ้ายฟ้าเป็นผู้ปกครองต่อมาจนชั่วลูกหลาน

ส่วนพญายีบานั้นเมื่อเสียหริภุญไชยไปอยู่ที่เขลางค์นครกับพญาเบิกผู้เป็นราชบุตรแล้วก็ไม่สามารถยกทัพกลับมาตีเมืองหริภุญไชยคืนได้ ซ้ำร้ายยังทำให้เสียเมืองเขลางค์แก่พ่อขุนมังรายมหาราชอีกจึงทรงหนีไปยังเมืองพิษณุโลก จากนั้นไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับพระองค์ท่านอีก ในหนังสือเรื่อง "ล้านนาไทย" อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ กล่าวถึงพญายีบาตอนเสียเมืองหริภุญไชยอย่างเป็นคตินำฟังว่า "ทรงเป็นกษัตริย์มอญองค์สุดท้ายที่ครองเมืองลำพูน ดูเหมือนว่าสมัยนั้นเมืองลำพูนเจริญรุ่งเรืองมาก ทำให้กษัตริย์ขาดความระมัดระวัง ไม่ทรงคุมการบริหารบ้านเมืองให้เข้มแข็งอยู่เสมอ พญามังราย...จึงทรงยึดเมืองลำพูนได้

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เป็นอันว่าเมืองหริภุญไชยหรือเมืองลำพูนซึ่งตั้งขึ้นเมื่อจุลศักราช ๒๕ มาจนถึงเสียแคว้นแก่พ่อขุนมังรายมหาราชในจุลศักราช ๖๔๓ รวมเวลาได้ ๖๑๘ ปี

และมีกษัตริย์ผู้ครองเมืองมาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวีมาถึงพญายีบาองค์สุดท้ายได้ ๔๙ พระองค์ ก็เพราะขุนอ้ายฟ้าบุคคลสำคัญของล้านนาไทยยอมเสียสละ ลาภยศ ครอบครัว ตลอดจนอุทิศชีวิตของตนเพื่อความมั่นคงของอาณาจักรล้านนา

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๓๓

หน้าว่าง

เทศกาลสงกรานต์

นางสุภรณ์ สภาพงศ์ เรียบเรียง

เมื่อกล่าวถึงเทศกาลสงกรานต์ เรามักจะนึกถึงสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขกายสบายใจ เพราะนึกถึงงานประเพณีและการละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเพณีทางพุทธศาสนา มีคติของพราหมณ์เข้ามาผสมกลมกลืนอยู่บ้าง

สันนิษฐานกันว่าประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดั้งเดิม เชื่อว่าปฏิบัติกันในหมู่ชาวมอญ และสืบทอดกันมาปฏิบัติกันทั่วไปตั้งแต่ชาวไตในแถบยูนาน พม่า ไทย ลาว ฯลฯ

ประเพณีสงกรานต์ในประเทศไทยได้ถือปฏิบัติมาแต่โบราณ ทั้งในราชสำนักซึ่งเรียกว่าพระราชพิธีสงกรานต์และในหมู่สามัญชนเรียกว่าประเพณีสงกรานต์ ซึ่งมีหลักตรงกันเพื่อบำเพ็ญกุศลอุทิศส่วนให้แก่บุพการีและผู้ใหญ่ที่มีคุณต่อตนเองและบ้านเมือง การสรงน้ำพระพุทธปฏิมากร ปูชนียวัตถุอัฐิญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว การสรงน้ำพระสงฆ์ ญาติผู้ใหญ่ การพาบุตรหลานไปเยี่ยมญาติผู้ใหญ่

จะเห็นได้ว่าพระราชพิธีสงกรานต์และประเพณีสงกรานต์เป็นโอกาสที่คนไทยแสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ อันเป็นเอกลักษณ์ไทยที่ควรสงวนรักษาให้คงอยู่ตลอดไป

นอกจากการทำบุญในเทศกาลสงกรานต์แล้วยังมีประเพณีอื่น ๆ และการละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ ที่ปฏิบัติคล้ายคลึงกันอยู่ในทุกภาค จะแตกต่างกันบ้างตามท้องถิ่นก็เป็นเพียงรายละเอียด อย่างประเพณีการก่อพระเจดีย์ทรายก็มีปฏิบัติกันในทุกภาค การละเล่นรื่นเริงก็มีการสาดน้ำ การเล่นสะบ้า การเล่นซักเย่อ เป็นต้น

คำว่าสงกรานต์เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า ผ่าน หรือ เคลื่อนย้าย สำหรับเดือนเมษายนโบราณถือว่าเป็นวันเริ่มต้นปีใหม่ เป็นระยะเริ่มหน้าฝน เป็นสัญญาณว่าจะเริ่มทำนาทำไร่ได้ในอีกไม่ช้า จึงนิยมมีพิธีเฉลิมฉลองการสงกรานต์กันอย่างสนุกสนาน

การถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่นี้ ไทยเราถือเป็นประเพณีมาช้านาน ทั้งล้านนาไทยและไทยภาคกลาง ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ใช้วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นมา ส่วนประเพณีสงกรานต์ซึ่งนิยมจัดในช่วงวันที่ ๑๓ เมษายน ก็ให้มีเรื่อยมา

รัฐบาลเพิ่งมาเปลี่ยนให้ถือวันที่ ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสากลนิยม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ จนกระทั่งทุกวันนี้ แต่อย่างไรก็ตามประเพณีในเทศกาลสงกรานต์ในช่วงเดือนเมษายนก็ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งนี้อาจเนื่องจากในช่วงดังกล่าวสอดคล้องกับสภาพชีวิตของคนไทย เป็นช่วงหน้าร้อน คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาทำไร่ อยู่ในช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยว เหมาะแก่การทำบุญ ในช่วงฤดูร้อนหากมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับน้ำไม่ว่าจะเป็นการสรงน้ำพระ สรงน้ำผู้ใหญ่ การเล่นสาดน้ำ ซึ่งล้วนมีความหมายถึงการนำความสุขมาให้

เนื่องจากวันนี้เป็นวันสงกรานต์ จึงใคร่ขอนำเรื่องราวเกี่ยวกับเทศกาลสงกรานต์ งานประเพณีและการละเล่นรื่นเริงในภาพทั่วไปของเทศกาลสงกรานต์ทั้งพระราชพิธี งานประเพณีที่ปฏิบัติในภาคกลางและภาคต่าง ๆ มาเสนอท่านผู้ฟัง

เริ่มจากการบำเพ็ญพระราชกุศลในพระราชพิธีสงกรานต์ ซึ่งในสมัยโบราณจะกระทำระหว่างวันที่ ๑๓ ถึง ๑๕ เมษายน ส่วนในปัจจุบันนี้มีการพระราชพิธีเฉพาะวันเถลิงศกคือวันที่ ๑๕ เมษายน เพียงวันเดียว โดยจะมีพระราชพิธีสงกรานต์ในพระมหามณเฑียร ซึ่งเป็นพระที่นั่งหมู่อันเป็นมูลสถานที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างขึ้น

เวลาเช้าโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์เข้าไปรับอาหารบิณฑบาตในพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จสู่พระบรมมหาราชวังชั้นใน สรงน้ำพระบรมธาตุและสรงน้ำพระพุทธปฏิมากรสำคัญ ณ หอพระสุราลัย ต่อจากนั้น เสด็จเข้าสู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระสยามเทวาธิราช แล้วเสด็จยังหอพระธาตุมณเฑียร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมและทรงพระสุหร่ายประพรมสรงน้ำพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า พระบรมอัฐิและพระอัฐิของพระบรมวงศานุวงศ์ในพระบรมราชจักรีวงศ์

จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินออกสู่พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย แล้วพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์เจริญพระพุทธมนต์และรับพระราชทานฉัน เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมพระบรมอัฐิ ทรงทอดผ้าคู่ พระสงฆ์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิและอัฐิ พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรกและถวายพระพรลา

ในตอนเย็นของวันเดียวกัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชทานเครื่องราช

สักการะที่ทรงพระราชอุทิศให้กระทรวงมหาดไทยเชิญไปถวายเป็นพุทธบูชา ณ เจดีย์สถานสำคัญ ๆ ในหัวเมืองต่าง ๆ แล้วเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงพระสุหร่าย สรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรและพระพุทธปฏิมากรสำคัญในพระอุโบสถแห่งนี้

นอกจากการบำเพ็ญพระราชกุศลดังกล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสรงน้ำและรดน้ำสงกรานต์แก่พระบรมราชวงศ์พระราชวงศ์ ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในด้วย

นอกจากพระราชพิธีในราชสำนักซึ่งเป็นแบบอย่างอันสมบูรณ์ของประเพณีที่บุคคลพึงปฏิบัติในเทศกาลสงกรานต์แล้ว ในหมู่สามัญชนการปฏิบัติประเพณีในเทศกาลสงกรานต์ก็มีสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

ในหมู่คนไทยทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะในภาคกลางนิยมไปวัดพร้อมพาบุตรหลานไปด้วย โดยนำอาหารไปทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระที่วัดพร้อมนำอัฐิของญาติผู้ใหญ่ผู้ล่วงลับไปแล้วร่วมกันทำบุญบังสุกุลอัฐิสำหรับญาติผู้ใหญ่ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็นิยมพาบุตรหลานไปเยี่ยมนำสิ่งของเครื่องใช้ไปให้ นำขันน้ำพร้อมทั้งข้าวตอกดอกไม้ไปรดน้ำขอพรผู้ใหญ่ แสดงคารวะผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็จะให้ศีลให้พรแสดงความรักใคร่ลูกหลานหรือผู้น้อย มีการช่วยกันขนทรายเข้าวัดเพื่อก่อพระเจดีย์ทราย ซึ่งชาวพุทธมีความเชื่อว่าการก่อเจดีย์ได้บุญมาก เหมือนติสสะมานพ ซึ่งเป็นชายเข็ญใจ แต่เป็นผู้มีคุณธรรม มีอาชีพตัดฟืนขาย วันหนึ่งเดินมาในป่าเจอทรายขาวสะอาดจึงก่อเจดีย์แล้วฉีกเสื้อผ้าที่นุ่งทำธงประดับยอดเจดีย์ อธิษฐานขอให้บุญเกื้อหนุนได้มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลก เมื่อติสสะตายไปแล้ว ก็ได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้า แต่เหตุผลที่สำคัญซึ่งแฝงไว้ในการชักชวนให้ชาวบ้านนิยมก่อเจดีย์ทรายก็อาจเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ ได้แก่การสร้างความสมานสามัคคีในการร่วมกันทำงานของชาวบ้านเพื่อร่วมกันพัฒนาวัดอันเป็นสถานที่สำหรับทุกคนในชุมชนทรายนั้นให้ประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งการก่อสร้าง การรักษาความสะอาดในวัดไม้ใหญ่ หญ้าไม้รกรุงรัง เป็นต้น ประเพณีการก่อพระเจดีย์ทรายนี้จึงมีปฏิบัติกันอยู่ในทุกภาค

หลังจากการทำบุญเลี้ยงพระแล้ว ก็จะมีการละเล่นรื่นเริง ในภาคกลางจะมีเพลงสำหรับร้องเล่นกันในหน้าสงกรานต์มากมาย เช่น การเล่นเพลงพวงมาลัย เพลงเหย่ย เป็นต้น

ประเพณีสงกรานต์ในล้านนา หรือภาคเหนือนั้น มีรายละเอียดที่เป็นพื้นบ้านออกไปบ้างชาวเหนือจะประกอบประเพณีสงกรานต์ ตั้งแต่วันที่ ๑๓–๑๗ เมษายน ดังนี้

วันที่ ๑๓ เมษายน คือเป็นวันสังขารล่อง หรือวันสิ้นศักราชเก่า และเป็นวันเริ่มตรุษสงกรานต์ในวันนี้มีการสาดน้ำและเที่ยวรื่นเริงกันในหมู่คนหนุ่มสาว

วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันจ่าย หรือวันสุกดิบ เรียกว่าวันเนาว์ ชาวเหนือออกเสียงว่า วันเน่า เป็นวันเตรียมจับจ่ายซื้อของเพื่อเตรียมไว้ประกอบอาหาร ทำบุญถวายพระในวันรุ่งขึ้นและเตรียมขนทรายเข้าวัดเพื่อก่อพระเจดีย์ทรายในวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันเถลิงศก เรียกว่าวันพญาวัน จะมีการทำบุญทางศาสนาตอนเช้ามีการทานขันข้าวหรือถวายภัตตาหารที่วัด ตอนสายมีพระธรรมเทศนา การทานเจดีย์ทราย การปล่อยนก ปล่อยปลา การสรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ถือเป็นวันดียิ่งในรอบปี มักจะมีการทำบุญอื่น ๆ ในวันนี้ด้วย เช่น การทำบุญขึ้นบ้านใหม่

วันที่ ๑๖ เมษายน เรียกวันปากปี ในวันนี้จะมีการดำหัวซึ่งเป็นประเพณีแสดงความเคารพสักการะญาติผู้ใหญ่และผู้ที่เคารพนับถือ การดำหัวนี้บางทีก็ทำในวันพญาวัน เครื่องดำหัวที่เตรียมไปมักเป็น ขันข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน น้ำขมิ้นส้มป่อย และของอื่น ๆ เช่น มะม่วง มะปราง แตงกวา มะพร้าอ่อน กล้วย อ้อย ขนม ข้าวต้ม หมากพลู บุหรี่ เมี่ยง เงินทอง เสื้อผ้า ของพวกนี้จัดใส่พานไป อาจจัดพุ่มดอกไม้ ที่เรียกว่า หมากสุ่ม หมากเบ็ง ขบวนดำหัวมักจะยกไปตอนแดดร่มลมตกประมาณ ๓ ถึง ๔ โมงเย็น เมื่อไปถึงผู้ดำหัวก็ประเคนของผู้ใหญ่และรดน้ำผู้ใหญ่ ขออภัยผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะให้ศีลให้พร และนำอาหารว่างและเครื่องดื่มที่จัดเตรียมไว้มาเลี้ยง แล้วเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนาน

วันที่ ๑๗ เมษายน เป็นวันปากเดือน มีพิธีทางไสยศาสตร์ สะเดาะเคราะห์และส่งเคราะห์ต่าง ๆ ตามแบบที่นิยมนับถือกันมาแต่โบราณ

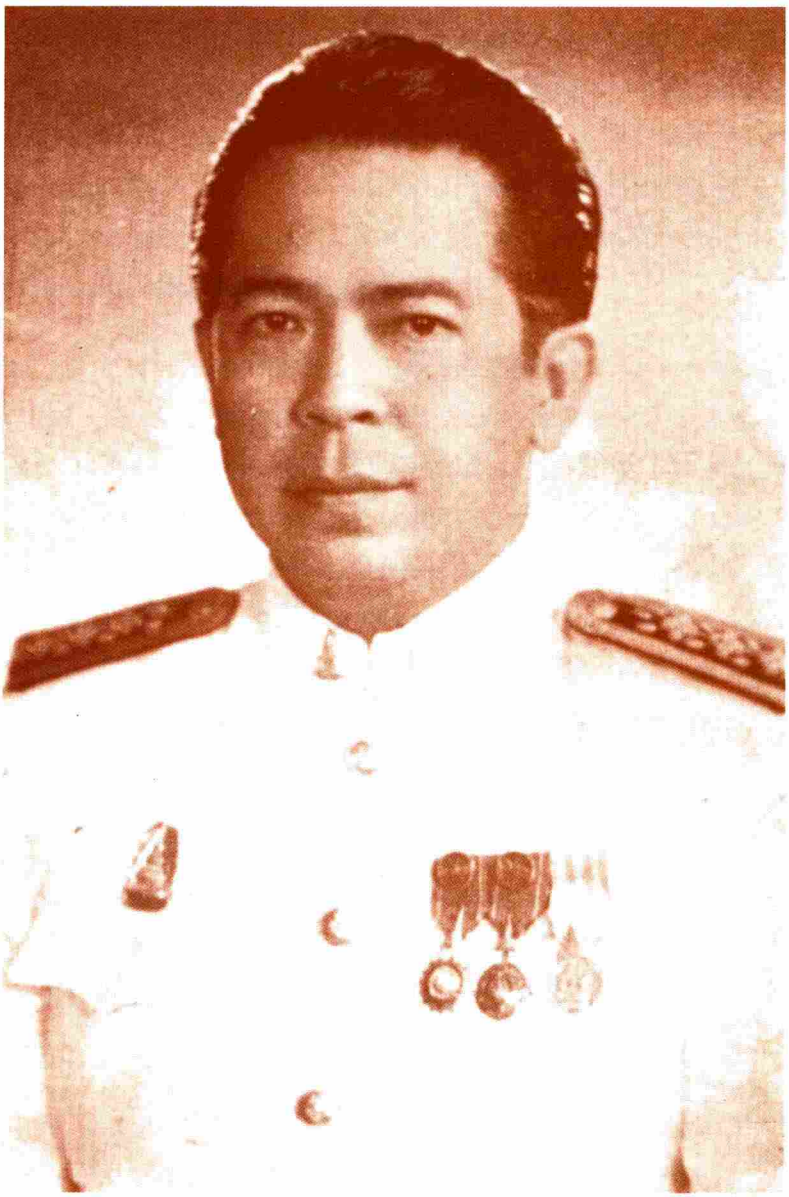
ในภาคอีสานก็มีประเพณีการทำบุญในเทศกาลสงกรานต์เช่นกัน มีการทำบุญตักบาตร ปล่อยนกขึ้นฟ้า ปล่อยปลาลงน้ำ อย่างในจังหวัดนครราชสีมาซึ่งส่วนมากเป็นชาวพุทธ ก็จะประกอบพิธีต่าง ๆ มีการทำบุญอุทิศผู้ตาย การนิมนต์พระบังสุกุลอัฐิญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว มีประเพณีการก่อเจดีย์ทรายในสมัยโบราณชาวโคราชฉลองเทศกาลสงกรานต์ถึง ๗ วัน ๗ คืน การละเล่นที่นิยมมากคือการเล่นซักซาหรือซักเย่อระหว่างหนุ่มสาว การเล่นเพลงหงส์ดงลำไย เล่นสะบ้า เป็นต้น นิยมจัดข้าวของไปไหว้พระที่ปราสาทหินวัดพนมวัน ขาไปก็ร้องรำไปอย่างสนุกสนาน ขากลับมีชาวบ้านมารอสาดน้ำเป็นระยะ ๆ อย่างเป็นกันเอง ไม่ถือสาหาความกัน

ในภาคใต้หลายจังหวัดก็ยังมีประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย และการทำบุญเช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ การละเล่นพื้นเมืองที่สำคัญของภาคใต้คือเล่นเพลงบอก เพื่อบอกศักราชใหม่

ท่านผู้ฟังที่เคารพเท่าที่เล่ามาให้ท่านผู้ฟังฟังเกี่ยวกับความเป็นไปโดยทั่วไปของเทศกาลสงกรานต์ทั้งพระราชพิธีในราชสำนักและพุทธศาสนิกชนในภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย นี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของคนไทยส่วนใหญ่ที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือยึดมั่นในกตัญญูกตเวทิตาต่อผู้ใหญ่และผู้ที่ทำความดีแก่บ้านเมืองและสังคม นับเป็นประเพณีที่ดีงาม การละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นของที่ดีงามหากได้รักษาไว้ให้อยู่ในกรอบแห่งความถูกต้องและดีงามย่อมถือเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติอันน่าภาคภูมิใจของชาวไทยทุกคน

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๓๓

หน้าว่าง

นายสมภพ จันทรประภา

คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เรียบเรียง

ประเทศต่าง ๆ ที่ได้รับนับถือว่ามีอารยธรรมความเจริญสูง ล้วนมีผลงานด้านศิลปะและวรรณกรรม ที่ชนในชาติของตนสร้างสรรค์ไว้อย่างงดงามเป็นจำนวนมาก นับเป็นเกียรติภูมิของชาติ และทั่วโลกต่างยอมรับนับถือว่า ผลงานศิลปะวรรณกรรมเป็น "ทรัพย์สินทางปัญญา" ดังนั้น จึงต่างยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ที่มีอัจฉริยภาพสร้างสรรค์งานศิลปะวรรณกรรมและมีการรวมตัวกันก่อตั้งองค์การระหว่างประเทศเพื่อคุ้มครองศิลปะวรรณกรรมอันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาเหล่านั้น

ประเทศไทยเราเป็นชาติที่มีผลงานด้านศิลปะวรรณกรรมตกทอดมาเป็นมรดกของชาติเป็นจำนวนมาก บรรพบุรุษของไทยนับแต่พระมหากษัตริย์จนถึงสามัญชน ต่างได้ร่วมกันสร้างสรรค์ทรัพย์สินทางปัญญา ไว้ให้อนุชนในยุคสมัยต่อมาใช้เป็นเครื่องจรรโลงใจ ศึกษาหาความรู้สืบทอดมรดกวัฒนธรรมเป็นเครื่องประกาศเกียรติคุณ และเป็นแบบฉบับให้คนในชาติได้เจริญรอยสร้างสรรค์ผลงานสืบเนื่องเป็นคุณประโยชน์แก่เพื่อนร่วมชาติสืบมาจนถึงปัจจุบันในจำนวนผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะวรรณกรรมเหล่านั้น สมภพ จันทรประภา เป็นผู้มีผลงานที่มีคุณค่าและดีเด่น ได้รับความนิยมอย่างสูง เป็นจำนวนมาก สมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการสดุดีเกียรติประวัติและจารึกไว้ในวงวรรณกรรมและวงการนาฏศิลป์ของไทยด้วย

สมภพ จันทรประภา เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๒ เป็นบุตรของรองอำมาตย์เอก หลวงประกฤตย์กรณี (สมนึก จันทรประภา) และหม่อมหลวงชุบ เสนีย์วงศ์ ซึ่งต้นราชสกุลคือ สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาเสนานุรักษ์ ได้สมรสกับ นางสาวโสมรัศมิ์ บุนนาค ซึ่งต่อมาภายหลังได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า จึงได้รับการขานนามว่า คุณหญิงโสมรัศมิ์ จันทรประภา

สมภพ จันทรประภา ได้รับการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนเทวราชกุญชรโรงเรียนกลุ่มพิทยาการ โรงเรียนวัดบวรนิเวศ โรงเรียนบ้านสมเด็จ โรงเรียนอำนวยศิลป์และสำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา ได้รับปริญญาตรีวิศวกรรมศาสตร์บัณฑิต สาขาเหมืองแร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ และภายหลังได้ไปศึกษาและฝึกงานด้านเหมืองแร่ที่สหรัฐอเมริกาตลอดจนศึกษาทางบริการโสตทรรศนะ และได้ศึกษาในโรงเรียนสงครามจิตวิทยาของกระทรวงกลาโหมด้วย

สมภพ จันทรประภา เริ่มรับราชการเป็นนายช่างเหมืองแร่ครั้งแรกที่กรมโลหกิจ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นกรมทรัพยากรธรณี เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๗ ได้เจริญก้าวหน้าในงานสาขาอาชีพวิศวกรรมศาสตร์มาโดยลำดับ จนเป็นเลขานุการกรมทรัพยากรธรณี ในขณะเดียวกันก็ได้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะวรรณกรรมตลอดมา ภายหลังเลื่อนเป็นข้าราชการชั้นพิเศษที่สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ และได้โอนไปเป็นรองอธิบดีกรมศิลปากร จนกระทั่งเป็นผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ ระดับ ๑๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ ตราบจนลาออกจากราชการ

สมภพ จันทรประภา เป็นผู้มีอัจฉริยภาพพิเศษ แม้จะศึกษาเล่าเรียนมาทางสาขาวิชาชีพวิศวกรรมศาสตร์เหมืองแร่ แต่เนื่องด้วยมีชีวิตระยะหนึ่งในวัยเด็กเติบโตในวงการศิลปะ คือ วังบ้านหม้อ ของราชสกุล กุญชร ณ อยุธยา จึงเป็นผู้ฝักใฝ่และมีอุปนิสัยรักในงานศิลปะวรรณกรรมและนาฏศิลป์ดนตรีอย่างแน่นแฟ้น ประวัติชีวิตของ สมภพ จันทรประภา จึงมีชื่อเสียงเกียรติคุณปรากฏเด่นดังในด้านการสร้างสรรค์ศิลปะวรรณกรรมและนาฏศิลป์ยิ่งกว่างานในสาขาวิชาวิศวกรรมศาสตร์

สมภพ จันทรประภา ได้เริ่มเขียนหนังสือตั้งแต่เริ่มรับราชการ เริ่มต้นด้วยการเขียนสารคดี บทละคร เรื่องสั้น นวนิยาย มีผลงานตีพิมพ์เผยแพร่ในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์เป็นจำนวนมาก ซึ่งต่อมาได้รวมพิมพ์เป็นเล่ม และหลายเรื่องได้รับการตีพิมพ์หลายครั้ง ดังจะนำมากล่าวเพื่อแสดงให้เห็นอัจฉริยภาพพิเศษของ สมภพ จันทรประภา ดังต่อไปนี้

ประเภทศาสนา ได้แก่ เรื่องวินัยที่ได้ศึกษาดีแล้ว เป็นหนังสือที่ได้รับรางวัลที่ ๑ จากราชบัณฑิตยสถาน ในการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ และเป็นหนังสือที่สมภพ จันทรประภา ภูมิใจมากที่สุด

ประเภทสารดีท่องเที่ยว สมภพ จันทรประภา ได้อุตสาหะค้นคว้าเรียบเรียงหนังสือที่ให้ความรู้ทั้งด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ และความรู้ด้านแร่ธาตุที่เกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของไทย ได้แก่ เรื่องเที่ยววัดโพธิ์กับโลหกิจ เที่ยวไทรโยคกับโลหกิจ เที่ยวพิมายกับโลหกิจ เที่ยวสุโขทัยกับโลหกิจ เที่ยวระนองกับโลหกิจ และเที่ยวเกาะแก้วพิศดารกับโลหกิจ

ประเภทนวนิยายและเรื่องสั้น ซึ่งเป็นงานสร้างสรรค์ที่ต้องใช้อัจฉริยภาพและศิลปะด้านอักษรศาสตร์อย่างสูง สมภพ จันทรประภา ก็ได้สร้างสรรค์ผลงานไว้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ นวนิยายเรื่อง มาตุคาม ซึ่งได้รับความนิยมอย่างสูง และรวมเรื่องสั้น ชื่อเพื่อนรัก เป็นหนังสือรวมเรื่อง เดือนเพื่อนรัก เกดขาววัง พ่ออำนาจ กันหา ด้วยเลือดด้วยเนื้อ

ท่านแดง และปัทมา กับเรื่อง สวัสดีปีใหม่ เป็นที่น่าเสียดายที่ สมภพ จันทรประภา มิได้สร้างสรรค์งานด้านนวนิยายและเรื่องสั้นไว้มากกว่านี้ แต่ก็ได้สร้างผลงานประเภทอื่น ๆ ไว้อีกมาก

ในด้านสารคดีชีวประวัติและประวัติเกี่ยวกับสถานที่ สมภพ จันทรประภา ได้ค้นคว้าเรียบเรียง "เรื่อง สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ" ซึ่งได้รับรางวัลที่ ๑ จากมูลนิธิวิชาการหนังสือพิมพ์ และรวมสารคดีเรื่อง นรชาติ ซึ่งได้รับรางวัลชมเชยประเภทสารคดีจากคณะกรรมการจัดงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นหนังสือรวมสารคดีเรื่องโอรสพระนเรศวร เจ้าพิมาย ยกกระบัตร นายสุดจินดา สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ฯ ขวัญใจอีสาน สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์

หนังสือสารคดีเรื่อง ชีวิตดุจเทพนิยาย ของ "ดอกไม้สด" หรือ หม่อมหลวงบุบผา กุญชร นิมมานเหมินท์ นักประพันธ์นวนิยายที่มีชื่อเสียงและเป็นผู้บุกรุกงานเขียนนวนิยาย สารคดีเรื่องนี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้วถึง ๓ ครั้ง และจากการเรียบเรียงเรื่องนี้ สมภพ จันทรประภา ได้มอบเอกสารอันมีค่าอย่างยิ่งให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้แก่ จดหมายจาก "ดอกไม้สด" ซึ่งสมภพ จันทรประภา เคยเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดดอกไม้สดในด้านการประพันธ์นวนิยาย เอกสารเหล่านี้ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของ "ดอกไม้สด" นักประพันธ์คนสำคัญของวงวรรณกรรมไทย หอสมุดแห่งชาติได้จัดแสดงเอกสารเหล่านี้ไว้ที่ห้องดอกไม้สด ในหอสมุดแห่งชาติ

สารคดีเรื่องอื่น ๆ ที่ สมภพ จันทรประภา ค้นคว้าเรียบเรียง มีอีกเป็นจำนวนมาก ได้แก่ เรื่องชีวิตและผลงานของจอมพลถนอม กิตติขจร แผ่นดินที่สาม (คือรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัว) สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งตีพิมพ์แล้วถึง ๕ ครั้ง ประวัติกรมราชทัณฑ์ ประวัติกรมทรัพยากรธรณี พระราชศรัทธา และบทความต่าง ๆ ที่เขียนเมื่อเป็นประธานคณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารภาษาไทย และคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ได้แก่ เรื่องพระบรมดิลก ราชธรรมในพระราชจักรีวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

เกี่ยวกับงานศึกษาค้นคว้าในด้านศิลปะวรรณกรรม อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในด้านสืบทอดมรดกไทย สมภพ จันทรประภา ก็ได้อุตสาหะศึกษาค้นคว้าประมวลความรู้ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นวิทยาการสำหรับอนุชนยุคต่อไป ได้แก่ เรื่องอยุธยาอาภรณ์ ซึ่งเป็นเรื่องว่าด้วยเครื่องแต่งกายสมัยอยุธยา เป็นประโยชน์แก่ผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมและการละครเป็นอย่างมาก เนื่องจากได้ใช้ข้อมูลในหนังสือ อยุธยาอาภรณ์ ของสมภพ จันทรประภา

เป็นแนวทางประดิษฐ์เครื่องแต่งกายละคร หรือจัดทำหุ่นบุคคลสำคัญ ๆ ตามยุคสมัย นับว่า สมภพ จันทรประภา ได้ทำคุณประโยชน์ไว้ในวงการศิลปะวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก

นอกจากเรื่อง อยุธยาอาภรณ์ สมภพ จันทรประภา ยังค้นคว้าเรียบเรียงสารคดี เรื่อง พระระเบียง และพระระเบียงคต จักร-อุณาโลม ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความสนใจและความปราดเปรื่องของ สมภพ จันทรประภา ในด้านการประพันธ์งานวรรณกรรม ทั้งสาขาวิชาการและงานสร้างสรรค์ มีอยู่อย่างสูงและหลากหลาย

ผลงานสำคัญอีกส่วนหนึ่ง ที่จะเว้นกล่าวถึงมิได้ เพราะเป็นผลงานที่ส่งให้ สมภพ จันทรประภา มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่มหาชน ก็คือ งานสร้างสรรค์บทละคร ดังได้กล่าวมาแล้วว่า แม้สมภพ จันทรประภา จะศึกษาเล่าเรียนวิชาชีพมาทางด้าน วิศวกรรมศาสตร์ แต่ก็เป็นผู้มีอัจฉริยภาพปราดเปรื่อง ในการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมการละคร ได้ทุ่มเทอุทิศตนในงานด้านนี้มาโดยตลอด อาจจะกล่าวได้ว่า ตลอดครึ่งค่อนชีวิตนับแต่แรกเริ่มงานประพันธ์ ตราบจนวาระสุดท้ายของชีวิต

ในด้านการละคร สมภพ จันทรประภา ได้เริ่มงานสร้างสรรค์วรรณกรรมบทละคร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นต้นมา โดยได้ประพันธ์บทละครโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงโดยศิษย์เก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นบทละครโทรทัศน์ที่ได้รับความชื่นชอบจากผู้ชมเป็นอันมาก ซึ่งส่งให้ชื่อ สมภพ จันทรประภา เริ่มเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในวงการวรรณกรรมการละคร และหลังจากนั้น ก็ได้ประพันธ์บทละครแสดงทางโทรทัศน์และบนเวที รวมทั้งเป็นผู้อำนวยการแสดง แต่งคำร้อง ค้นคว้าประดิษฐ์เครื่องแต่งกาย

ผลงานบทละครโทรทัศน์ที่สมภพ จันทรประภา สร้างสรรค์ไว้มีมากถึง ๔๒ เรื่อง เช่น เรื่องสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เจ้าชีวิต ฉัตรแก้ว ร่มโพธิ์ทอง พระพิทักษ์ยุติธรรมถ่องแท้ ท้าวทองกีบม้า วิสุทธิราชเทวี ศรีปราชญ์ สมิงทอ ฟ้ารั่ว สมเด็จพระนเรศวรและพระสุพรรณกัลยานี ท้าวศรีสุดาจันทร์ เฉกอะหมัด เงาะป่า เงินถุงแดง เวสสันดร เป็นต้น

ส่วนบทละครแสดงบนเวทีนั้น สมภพ จันทรประภา ได้แต่งบทละครดึกดำบรรพ์ไว้ถึง ๑๑ เรื่อง ส่วนมากได้แสดงที่โรงละครแห่งชาติของกรมศิลปากร และแสดงเรื่องละหลายสิบรอบ บางเรื่องนำออกแสดงหลายครั้ง ได้แก่ เรื่องนางเสือง ศรีธรรมาโศกราช สมเด็จพระสุริโยทัย ชีสิน ตามพรลิงค์ พ่อขุนผาเมือง พ่อขุนเม็งราย สมเด็จพระนเรศวร-มหาราช และพระสุพรรณกัลยา สามัคคีเภท นอกจากนี้ยังมีผลงานละครสลับรำ อีก ๔ เรื่อง ได้แก่ บางระจัน ฉัตรแก้ว พระรามคำแหง ผู้วิเศษในการสร้างสรรค์บทละครเหล่านี้ ได้

ประพันธ์คำร้องในบทเพลงต่าง ๆ ได้แก่ เพลงทหารนเรศวร เพลงร่วมสำนึก เพลงด้วยเลือดด้วยเนื้อ เพลงชาวนา ซึ่งหลายเพลงยังได้รับความนิยมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ผลงานสร้างสรรค์บทละครนี้ ส่วนมากจะเป็นบทละครอิงประวัติศาสตร์และตำนาน จึงมิได้มีคุณค่าเฉพาะด้านวรรณศิลป์เท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าในเชิงความรู้ทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ และที่สำคัญคือมีคุณค่าเชิงปลุกใจ โน้มน้าวให้ประชาชนและเยาวชนตระหนักในเกียรติภูมิของชาติ สำนึกในบุญคุณของบรรพบุรุษที่อุทิศชีวิตเลือดเนื้อสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองและปกป้องรักษาบนแผ่นดินทองของไทยไว้เป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลานไทยทุกวันนี้ จึงนับได้ว่า สมภพ จันทรประภา เป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานที่เสริมสร้างความมั่นคงของชาติด้วย

นอกจากนี้ สมภพ จันทรประภา ยังได้ร่วมปฏิบัติงานพิเศษสำคัญของบ้านเมืองอีกมาก เช่น เป็นผู้แทนรัฐบาลในการประชุมคณะกรรมาธิการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ เป็นอนุกรรมการราชบัณฑิตยสถาน สาขาภูมิศาสตร์ เป็นอาจารย์พิเศษคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นกรรมาธิการฝ่ายสังคมวัฒนธรรมในสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เป็นกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ เป็นประธานอนุกรรมการก่อตั้งสถาบันการละครแห่งชาติ เป็นต้น

สมภพ จันทรประภา ได้ทุ่มเทอุทิศตนสร้างสรรค์ผลงานอันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติ โดยมิได้ย่อท้อ แม้ในระยะหลังจะเจ็บป่วยจนต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลหลายครั้ง แต่ด้วยความที่เป็นบุคคลที่เข้มแข็ง ต่อสู้ชีวิตและอุปสรรคทั้งปวง และมุ่งมั่นที่จะสร้างสรรค์ผลงานฝากไว้ให้เป็นมรดกศิลปวรรณกรรม อำนวยคุณประโยชน์แก่พี่น้องร่วมชาติ แม้จะเจ็บป่วยอย่างหนัก แต่ก็สามารถรักษาตัวและอุตสาหะพากเพียรสร้างสรรค์ผลงาน และร่วมปฏิบัติงานในฐานะประธานคณะอนุกรรมการและอนุกรรมการในคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย และคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติตราบจนวาระสุดท้ายของชีวิต และได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๐

สมภพ จันทรประภา ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มหาวชิรมงกุฎ ประถมาภรณ์ช้างเผือก ทุติยจุลจอมเกล้า และเหรียญราชรุจิทอง นับว่าเป็นเกียรติยศอย่างสูงยิ่งทั้งแก่ตนเองและวงศ์ตระกูล ในฐานะ

ที่ได้เป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานอันมีคุณค่าไว้เป็นมรดกของชาติ จึงนับได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญ สมควรที่จะได้รับการยกย่องสดุดีเกียรติคุณตลอดไป

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๓

ไม้เมืองเดิม

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

ในสมัยที่นักประพันธ์ได้รับสมญาว่า "ไส้แห้ง" นั้น "ไม้เมืองเดิม" ก็เป็นนักประพันธ์ไส้แห้งคนหนึ่ง เพราะการเขียนนวนิยายสมัยนั้นเป็นอาชีพที่มีรายได้ไม่เพียงพอที่จะดำรงชีวิตอย่างสุขสบายหรือมีฐานะร่ำรวยได้ แต่แม้จะต้องดำเนินชีวิตอย่างอัตคัตขาดแคลน "ไม้เมืองเดิม" ก็เลือกอาชีพเป็นนักประพันธ์ เมื่อเขาสิ้นชีวิตขณะมีอายุเพียง ๓๗ ปีนั้น เขาเขียนนวนิยายลงพิมพ์แล้วกว่า ๓๘ เรื่อง บทประพันธ์ของเขามีผู้นำมาทำเป็นบทละครเวที ละครโทรทัศน์ และบทภาพยนตร์หลายเรื่อง ได้รับความนิยมมาก เช่น เรื่อง แผลเก่า แสนแสบ เกวียนหัก ศาลเพียงตา ชายสามโบสถ์ และเรื่องขุนศึก วันนี้จึงขอนำประวัติและผลงานของ "ไม้เมืองเดิม" มาเสนอต่อท่านผู้ฟัง

"ไม้เมืองเดิม" เป็นนามปากกาของ ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา เป็นบุตร ม.ล.ปลี และ ม.ล.หญิงแสง พึ่งบุญ ณ อยุธยา เป็นบุตรคนที่ ๓ ของบิดามารดา ภรรยาชื่อเติม มีบุตรสาวคนหนึ่งและมีน้องชายซึ่งเป็นนักประพันธ์เช่นเดียวกันชื่อ กิ่ง พึ่งบุญ ณ อยุธยา เจ้าของนามปากกาสุมทุม บุญเกื้อ

"ไม้เมืองเดิม" สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมวัดราชบพิธ มีความรู้ภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสใช้การได้ เป็นคนชอบอ่านหนังสือมากและอ่านหนังสือทุกประเภท จึงมีความรู้กว้างขวางทั้งในด้านประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ขนบธรรมเนียมประเพณีและภูมิศาสตร์ ในการประพันธ์นวนิยาย "ไม้เมืองเดิม" ได้นำความรู้ต่าง ๆ มาประสมประสานไว้ในเรื่องอย่างเหมาะสม ทำให้นวนิยายของเขามีความสมจริงและให้ความรู้พร้อม ๆ ไปกับความเพลิดเพลินด้วย

ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา หรือ "ไม้เมืองเดิม" เข้าทำงานครั้งแรก โดยรับราชการในกระทรวงวัง ประจำกรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ รับราชการอยู่เพียง ๔ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๖๙ ก็ลาออก แล้วตระเวนไปตามหัวเมืองต่าง ๆ การไปใช้ชีวิตต่างจังหวัด ทำให้ "ไม้เมืองเดิม" นำเอาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชนบท สภาพดินฟ้าอากาศ ตลอดจนการใช้ถ้อยคำของคนในชนบทมาใส่ไว้ในนวนิยายได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน ในบทสนทนาเรื่องศาลเพียงตา เขาใช้คำว่า "หนกขู" แทน "หนวกหู" ใช้คำว่า "งัว" และ "เกียน" แทน "วัว" และ "เกวียน"

"ไม้เมืองเดิม" เริ่มอาชีพนักประพันธ์เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๘ "ยศ วัชรเสถียร" เขียนเล่าไว้ในหนังสือชื่อ "มนัส จรรยงค์ และ"ไม้เมืองเดิม" ว่า นามปากกา "ไม้เมืองเดิม" นั้น เจ้าตัวคิดขึ้นจาก ชื่อและนามสกุลของตัวเอง คือ ก้านมาจากไม้มีกิ่งก้านสาขา ส่วนนามสกุลที่มี ณ อยุธยา นั้น อยุธยา เป็นเมืองหลวงเดิมไทย จึงนำมาใช้เป็น "เมืองเดิม" การตั้งนามปากกาจากความหมายของชื่อและนามสกุลนี้ เขาตั้งนามปากกาให้น้องชายชื่อ "กิ่ง พึ่งบุญ ณ อยุธยา" ด้วยว่า "สุมทุม บุญเกื้อ" โดยยังคงความหมายของ กิ่ง เป็น สุมทุม ส่วนนามสกุล พึ่งบุญ เขานำมาตั้งเป็น บุญเกื้อ

นวนิยายเรื่องแรกของเขาชื่อ "เรือโยงเหนือ"และ เรื่องต่อมาชื่อ "ห้องเช่าเบอร์ ๑๓" เขียนแล้วขายไม่ได้ในครั้งนั้น เขาจึงเปลี่ยนมาใช้นามปากกา "กฤษณา พึ่งบุญ" เขียนเรื่อง "ชาววัง" ได้ลงพิมพ์ แต่ยังไม่เป็นที่นิยม

เขากลับมาได้นามปากกา "ไม้เมืองเดิม" อีกครั้งเมื่อเขียนเรื่อง "แผลเก่า" ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากผู้อ่านและผู้ที่อยู่ในวงการหนังสือ "แผลเก่า" เป็นนวนิยายประเภทลูกทุ่ง ใช้ทุ่งบางกะปิและคลองแสนแสบเป็นฉากของเรื่องเกือบทั้งหมด แต่แม้จะจำกัดฉากอยู่แต่ลำคลองและท้องทุ่ง "ไม้เมืองเดิม" ก็บรรยาย โคลนเลน น้ำคลอง ท้องนา ให้มีสีสันหลากหลายมีความเคลื่อนไหวและมีเสียงได้ เช่น "ริมคลอง ต้นลำกระโดงน้ำกำลังไหลเชี่ยว ลดลงจนบางแห่งเห็นท้องลำกระโดงเชินเลน เจ้าขวัญนั่งกอดเข่ามองดูสายน้ำลด ข้างหลังมีกอแขมและโสนขึ้นบังพอได้ร่มมันเฝ้าคอย-คอย ด้วยใจร้อนกระวนกระวายไม่เป็นสุข เงาแดดที่มันเอามีดขีดไว้เลยไปแล้ว ๓ ขีดน้ำก็แห้งลดตลิ่งจนต้นกอข้าวในน้ำเห็นปลาเล็ก ๆ เป็นฝูง ๆ กำลังว่ายหนีลงน้ำอีก

แดดเลื่อนไปอีก ลมโกรกทุ่งมาแต่นาเหนือโพ้น กระทบผักโสนแห้งข้างหลังแกรกกรากแล้วผ่านลงท้องน้ำเป็นละลอกเล็กยิบ ๆ นกกาบินโผผ่านไปมา ร้องเสียงขรมและวนอยู่รอบ ๆ บริเวณที่เจ้าขวัญนั่ง"

"ขวัญ" พระเอกของเรื่อง "แผลเก่า" มีลักษณะแบบพระเอกชาวนาของ "ไม้เมืองเดิม" คือ ทรหด บึกบึน ทะนง เก่งกล้า ไม่กลัวใคร เขาบรรยายไว้ว่า "ตลอดย่านปลายน้ำ ตลอดทุ่งเวิ้งบางกะปิและแสนแสบทั้งสองฟาก เจ้าขวัญไม่กลัว ไม่หวั่นใคร ผีสางนางไม้ นักเลงทุก ๆ รุ่น และหนุ่มคะนองกำลังแตกเปลี่ยวไม่ว่าหน้าไหนบางไหน เมื่อออกชื่อเจ้าขวัญ ลูกบ้านทุ่งปลายน้ำบางกะปิแล้ว ต้องรู้จักดี หลีกหมด เมื่อไม่หลีกก็เจอกันเท่านั้นเอง"

แต่ลักษณะพระเอกของ "ไม้เมืองเดิม" ก็ไม่ได้ตายตัวไปเสียทีเดียว บางเรื่องเขาเริ่มต้นให้เป็นคนไม่สู้ใครก็มี แต่ในภายหลังจึงกลับเป็นนักสู้ไม่กลัวใครตามแบบฉบับของพระเอกนักเลงลูกทุ่ง บางเรื่องเริ่มต้นพระเอกเป็นคนดีแต่ถูกใส่ร้ายป้ายสีจนต้องกลายเป็นโจรและเป็นโจรที่ผู้อ่านเห็นใจคอยเอาใจช่วย หรือบางเรื่องเริ่มต้นพระเอกเกเรแต่เมื่อมีความรัก ก็กลับเนื้อกลับตัวกลายเป็นคนดี บางเรื่องเขาบรรยายตัวละครให้มีลักษณะหลาย ๆ อย่างรวมอยู่ในตัวคนเดียว เช่น ในเรื่อง "โป๊ะล่ม" เขาบรรยายว่า "เจ้าไต้ก๋งได้ชื่อสมญาหลายอย่าง ทั้งขรึมและเป็นโคกระบือของสาว ๆ เป็นคนบ้าระห่ำเมื่อถือตะกูดออกทะเล และมุทะลุเมื่อเสียถั่ว แต่ใจอ่อนเมื่อเห็นน้ำตาคนมิเลือกหญิงเลือกชาย

"ไม้เมืองเดิม" ใช้ชีวิตในชนบทหลายปี ฉากในนวนิยายของเขาจึงมีหลายจังหวัดและแจกแจงถี่ถ้วนไปจนถึงชื่อตำบล หมู่บ้าน เช่น บ้านตาลหัก บ้านไผ่กอเดียว บ้านไผ่พันมือ บ้านแสวงหา บ้านโป่งลาน บ้านพานหนองกรด

ในเรื่องแสนแสบ เมื่อกล่าวถึงน้ำท่วมทุ่งนา เขาก็บอกชื่อตำบลบ้านไว้ด้วยว่า "น้ำเหนือที่หลากมาแต่หนองจอก เมืองมิน จึงขาวทุ่ง ข้าวคู่นา ปลาคู่น้ำ"

เรื่อง "เรือเพลง เรือเร่" "ไม้เมืองเดิม" ใช้แม่น้ำป่าสักเป็นฉากสำคัญ กินอาณาบริเวณไปถึงอยุธยา สระบุรี พระเอกและนางเอกเป็นพ่อเพลง แม่เพลง ที่ร้องเพลงเรือตอบโต้กันได้อย่างจัดจ้าน "ไม้เมืองเดิม" แสดงความสามารถในการเขียนบทเพลงเรือและบรรยายการเล่นเพลงเรือของชาวบ้านไว้อย่างตื่นเต้น มีทั้งการกลั่นแกล้ง แข่งเรือและล่มเรือ ตลอดไปจนถึงสภาพน้ำท่วม นาล่ม และที่น่าสนใจคือนำเอาประเพณีพื้นบ้านมาดำเนินเรื่องได้อย่างสนุกสนาน นอกจากการเล่นเพลงเรือในหน้าน้ำแล้ว ยังมีขบวนกฐินผ้าป่า ประเพณีการบวช ตลอดจนสังคมของชาวชนบทในยุคนั้น เช่น "บ้านศาลาเกวียนเมื่อพ้นหน้าข้าวหน้านาแล้ว จักย่างเข้าหน้าหว่าน พวกบ้านศาลาเกวียนและทุ่งหลวงที่ขยันงาน รู้หาลำไพ่อื่นจากหน้านั้นเกี่ยวหรือแลกข้าวขาย ต่างก็มีเงินไว้ซื้อทองบ้าง ที่พอหาพอกินก็เพียงขึ้นท่าเรือซื้อผ้าผ่อนไว้ตบแต่งพอได้เที่ยวและช่วยงานกุศลอื่น ๆ แต่เมื่อขาล่องจากท่าเรือ ส่วนมากก็จะแวะบ้านศาลาเกวียน เพราะเป็นที่ประชุมเรือ แลกข้าวและค้าขาย บ้างก็เป็นเรือเร่มาจากเหนือ ค้าของป่าและเนื้อสัตว์แห้ง"

นวนิยายของ "ไม้เมืองเดิม" ถ้าอ่านหลาย ๆเล่ม จะสามารถทำปฏิทินชาวนาได้ตลอดปีเพราะในแต่ละเดือน ดินฟ้าอากาศเป็นอย่างไร ชาวนาทำอะไรเขาแทรกอยู่ทั่ว ๆไป เช่นในเรื่อง "เรือเพลง เรือเร่"

"ย่างเดือนอ้าย น้ำหลากสิ้นฤดูฝนไปแล้ว ควายนาลุ่มที่หนีน้ำไปอยู่ดอนก็คืนมาคอก แต่ลมหนาวยังพัดจัด น้ำค้างหนาวในตอนเช้ายังเป็นละอองหนาวจับใจเหมือนเมื่อหน้าน้ำ ไฟสุมข้างคอก ยังกรุ่นอยู่กระทั่งสายตะวันขึ้น"

บรรยากาศของท้องทุ่งนา "ไม้เมืองเดิม" ก็แจกแจงไว้ให้เห็น ไม่ว่าจะเป็นเวลาเช้า สาย บ่าย เย็น มืดค่ำดึกดื่น เช่น ในเรื่อง เรือเพลง เรือเร่

"รุ่งขึ้น เมื่อทิวไม้เขียวของนาสว่างไสว ตะวันลอยดวงสูงขึ้นฟ้า เจ้าของนาอื่นกำลังลงทุ่งเสียงชักตะขาบ ไล่นก และตะเพิดควายมิให้ลงย่ำข้าว"

และอีกตอนหนึ่งเป็นบรรยากาศตอนค่ำในเรื่อง แสนแสบ

"ตะวันตกดินไม่เห็นแววอีกเลย ทิวทุ่งขมุกขมัวเมื่อกี้มืดมิด สัตว์เล็กและแมลงตามผืนทุ่งเริ่มส่งเสียงขึ้นทีละตัวสองตัว อีกชั่วครู่ก็แซ่ไปทั่วทุ่ง"

"ไม้เมืองเดิม" เขียนนวนิยายไว้หลายแนว นอกจากชีวิตชาวนาประเภทลูกทุ่งแล้ว ยังมีนวนิยายเกี่ยวกับชีวิตชาวประมงด้วย เช่น เรื่อง โป๊ะล่ม และ สินในน้ำ

ในเรื่องของชีวิตชาวประมงหรือชาวทะเล เขาแทรกเรื่องความเชื่อของชาวบ้านและความรู้เล็ก ๆน้อย ๆไว้ โดยไม่ทำให้การดำเนินเรื่องเสียไปได้อย่างน่าชมเชย เช่นตอนหนึ่งในเรื่อง สินในน้ำ

"ดาวร่วงเกือบตลอดฟ้า คงเหลือแต่ประกายพรึกใกล้รุ่งที่อยู่ประจำและดาวไถอันเป็นทิศสังเกตของชาวฉลอม"

และอีกตอนหนึ่ง

"เมื่อแสงตะวันมัว แดดโพล้เพล้ใกล้ค่ำจะเข้าไฟแล้ว ฉลอมสองลำก็จุดธูปเทียนกรุ่นอยู่ท้ายเรือ เคารพแม่ทะเลแล้วตามวิสัย กิ่งไม้และไม้ดอกปักบูชาเป็นประเพณีแล้วใบฉลอมก็กางขึ้นรับลม"

นวนิยายอีกประเภทหนึ่งที่ "ไม้เมืองเดิม" เขียนไว้หลายเล่มและทำให้ชื่อเสียงของเขาเป็นที่รู้จักมาก คือ นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ เขาสร้างจินตนาการให้ผู้อ่านเห็นได้อย่างชัดเจน จากภาพพจน์ ความรู้จากการอ่านมาก เห็นมาก สังเกตมาก เขาสร้างเป็นนวนิยายที่พระเอกเป็นคนรักชาติ และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ได้อย่างดีเยี่ยม นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ของเขามีทั้งนวนิยายอิงประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย เรื่องนางห้าม ที่ใช้สำนวนภาษาแปลกราวศิลาจารึกและนวนิยายอิงประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่อง ข้าหลวงเดิม บางระจัน ทหารเอกพระบัณฑูร และขุนศึก

ขุนศึก เป็นนวนิยายขนาดใหญ่ ยาวหลายเล่มจบ เริ่มตั้งแต่พระเอกเป็นลูกช่างตีดาบเข้ารับราชการทหาร ผ่านศึก ชนะศึก จนได้เป็นขุนศึก เมื่อมีผู้นำมาเป็นละครโทรทัศน์ได้รับความนิยมเป็นอันมาก

นวนิยายของ "ไม้เมืองเดิม" ทุกเล่มมีโครงเรื่องที่กระชับ ดำเนินเรื่องไม่เยิ่นเย้อชวนติดตาม ตื่นเต้น เพลิดเพลิน แม้ว่านวนิยายของเขาจะเขียนมาเกือบหรือกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว แต่ก็ยังน่าอ่าน "ไม้เมืองเดิม" ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๘๙ แต่ชื่อและผลงานของเขายังคงอยู่ให้คนรุ่นหลังรำลึกถึงด้วยความชื่นชม

ออกรายการ
สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๓๓

หน้าว่าง

พันตรีควง อภัยวงศ์

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

ปัจจุบันประเทศไทยมีนายกรัฐมนตรีรวม ๒๐ ท่าน แต่ละท่านได้บริหารราชการแผ่นดินเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศมาด้วยกันทุกท่าน บางท่านมีระยะเวลาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลายปี ก็มีโอกาสริเริ่มงานอันเป็นประโยชน์ได้มาก บางท่านเข้าดำรงตำแหน่งในระยะเวลาที่ประเทศตกอยู่ในภาวะวิกฤต ท่านก็มีความสามารถประคับประคองประเทศให้พ้นจากอันตรายมาได้เรียบร้อยสวัสดี ซ้ำบุคลิกลักษณะเฉพาะตนที่มีไหวพริบปฏิภาณสูง มีอารมณ์ขบขันไม่เคร่งเครียด และประกอบไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ย่อมเป็นที่เคารพรักนับถือของประชาชนจำนวนมากในยุคสมัยนั้นบรรดานายกรัฐมนตรีที่มีคุณสมบัติทำนองเดียวกับที่กล่าวมานั้น มีพันตรีควง อภัยวงศ์ ร่วมอยู่ด้วยท่านหนึ่ง ดังนั้นในวาระวันคล้ายวันถึงแก่อสัญกรรม ๑๕ มีนาคม ของท่านผ่านมาอีกรอบปี จึงขอนำประวัติและผลงานที่ฝากไว้ในแผ่นดินไทย มาเสนอต่อท่านผู้ฟังเพื่อเป็นการรำลึกถึงคุณงามความดีของท่านตามสมควรแก่เวลา

พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์) และนางรอด อภัยวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๔๕ ที่เมืองพระตะบอง มณฑลบูรพาเมื่อพันตรีควง อายุได้ ๕ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๕๐ หรือ ร.ศ. ๑๒๖ ประเทศไทยเกิดกรณีพิพาทกับประเทศฝรั่งเศส จนต้องเสียดินแดนมณฑลบูรพาให้แก่ฝรั่งเศส เจ้าพระยาอภัยภูเบศรซึ่งขณะนั้นเป็นพระยาคธาธรนินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลบูรพา ยังมีความจงรักภักดีต่อผืนแผ่นดินไทยไม่ยอมอยู่ที่มณฑลนั้นตามคำชักชวนของฝรั่งเศส ได้อพยพครอบครัวนำทรัพย์สมบัติเข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่จังหวัดปราจีนบุรี ต่อมาได้ส่งพันตรีควงเข้ามารับการศึกษาในกรุงเทพ โดยเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์และโรงเรียนอัสสัมชัญ เมื่อมหาสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสงบแล้ว ท่านบิดาจึงส่งตัวไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส จนจบสำเร็จวิชาวิศวกรรมโยธาจาก เอโกล ซังตรัล เดอลียอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ก่อนกลับประเทศไทยได้ไปดูงานการรถไฟและโรงงานกระดาษด้วย

เมื่อพันตรีควง อภัยวงศ์ กลับประเทศไทยแล้ว ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งนายช่างผู้ช่วยโท แผนกกองช่างโทรเลข กรมไปรษณีย์โทรเลย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงโกวิทอภัยวงศ์ แต่ต่อมาได้ลาออกจากบรรดาศักดิ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ส่วนตำแหน่งหน้าที่ข้าราชการประจำได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์

โทรเลขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ในตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขนี้ ท่านสามารถปฏิบัติภารกิจอันเป็นพระประสงค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินอดีตเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ๓ ประการสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี คือการสร้างตึกไปรษณีย์กลางที่บางรัก ซึ่งพระองค์ท่านได้จัดซื้อที่ดินอันเป็นสถานทูตอังกฤษเดิมเตรียมไว้ให้อยู่แล้ว การติดตั้งโทรศัพท์อัตโนมัติ และการติดต่อทางวิทยุโทรเลขจากกรุงเทพฯ กับโตเกียวโดยตรงไม่ต้องผ่านกรุงมะลิลา เมื่อเสด็จในกรมพระกำแพงเพชรทรงทราบขณะที่ประทับอยู่ ณ เมืองสิงคโปร์ ได้มีพระดำรัสกับนายช่างโทรเลขของกรม ที่ไปเฝ้าว่า "ตาควงเก่ง ทำของที่ฉันตั้งใจจะทำไว้สำเร็จทุกประการ ฉันไม่คิดว่าตาควงจะเก่งขนาดนี้"

พันตรีควง อภัยวงศ์ ได้เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมือง ด้วยการเป็นสมาชิกคณะราษฎรเข้าเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ โดยได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าตัดสายโทรศัพท์ เพื่อป้องกันมิให้ผู้รักษาพระนครขณะนั้นติดต่อกับกองกำลังต่าง ๆ ได้จากนั้นได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท ๒ และเริ่มเป็นรัฐมนตรีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ โดยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีลอย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์

ในสมัยหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองเกิดขึ้นไม่นาน ประเทศไทยได้เกิดกรณีพิพาทกับรัฐบาลวิชีของฝรั่งเศส ในเรื่องขอรับดินแดนในอินโดจีนเฉพาะส่วนที่เคยเป็นของประเทศไทยคืนมีการใช้กำลังกองทัพปะทะกัน นายควง อภัยวงศ์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาทางสื่อสารจึงได้รับพระราชทานยศเป็นพันตรีเหล่าทหารสื่อสาร และเป็นราชองครักษ์พิเศษ ในที่สุดประเทศญี่ปุ่นยื่นมือเข้ามาไกล่เกลี่ย ประเทศไทยจึงได้รับดินแดนบางส่วนของจังหวัดเสียมราฐ และดินแดนทั้งหมดของจังหวัดศรีโสภณ และจังหวัดพระตะบองตามสัญญาโตเกียว ซึ่งมีการลงนามกันที่กรุงโตเกียวในการนี้พันตรีควงได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลให้เป็นประธานกรรมการรับมอบดินแดนจากรัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศส การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความลำบาก และจะต้องระมัดระวังให้เป็นไปอย่างสมเกียรติของประเทศในที่สุดก็เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

ขณะที่พันตรีควงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมอยู่นี้ ประเทศญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร กองทัพญี่ปุ่นส่วนหนึ่งได้ยาตราเข้าประเทศไทยเพื่อจะบุกไปมลายูและสิงคโปร์ กระทรวงคมนาคมต้องมีภาระในเรื่องรถไฟมากขึ้น และเมื่อพันตรีควงถูกสับเปลี่ยนตำแหน่งมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ สินค้าต่าง ๆ ก็เริ่มขาดแคลนรัฐมนตรีว่าการต้องใช้วิธีการต่าง ๆ มาแก้ปัญหานี้ ถึงตอนนี้รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามต้องประสบมรสุมทางสภาผู้แทนราษฎรอย่างรุนแรง คือแพ้คะแนนเสียง

ใน พ.ร.บ.สร้างนครเพชรบูรณ์ และ พ.ร.บ.เรื่องการสร้างพุทธมณฑลที่จังหวัดสระบุรี รัฐบาลจึงจำเป็นต้องลาออกจากตำแหน่ง สภาผู้แทนราษฎรได้หยั่งเสียงเพื่อเลือกผู้จะเป็นนายกรัฐมนตรีแทน ปรากฏว่าพันตรีควงซึ่งลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์มาแล้วประมาณปีเศษ ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีและได้เสนอชื่อไปยังคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ไม่ยอมลงพระนามในประกาศพระบรมราชโองการ ในที่สุดก็ต้องทรงลาออกจากตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการที่เหลือเพียงท่านเดียว คือนายปรีดี พนมยงค์ ได้ลงนามในประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๘๗ ขณะนั้นท่านมีอายุประมาณ ๔๒ ปี

การจัดตั้งรัฐบาลของพันตรีควงเป็นไปอย่างขลุกขลักมาก บุคคลที่ตั้งใจจะเชิญมาร่วมคณะรัฐมนตรีด้วย ๓-๔ คน ต่างพากันปฏิเสธ เพราะขณะนั้นจอมพล ป.พิบูลสงครามยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ กำลังทหารบกส่วนใหญ่ยังจงรักภักดีต่อท่าน มีข่าวลือหนาหูว่าจะมีการเคลื่อนกำลังทหารจากลพบุรีมาประชิดพระนคร เพื่อป้องกันเหตุร้ายอันอาจเกิดขึ้นได้พันตรีควงจึงเดินทางไปเจรจากับจอมพล ป.พิบูลสงคราม ถึงจังหวัดลพบุรี ทำให้มีหนังสือของจอมพล ประกาศให้ประชาชนทราบว่า ข่าวที่ว่าท่านจะยกกองทัพมาแย่งตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้นไม่เป็นความจริง เพราะท่านได้ลาออกมาแล้วตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ แต่การที่จอมพล ป. ยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่การแตกแยกระแวงใจก็คงต้องมีอยู่เป็นธรรมดา พันตรีควงจึงต้องเดินทางไปจังหวัดลพบุรีอีกครั้งหนึ่ง เพื่อขอร้องให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม ลาออกจากตำแหน่ง แต่ท่านได้ปฏิเสธเพราะเกรงว่าทหารที่ยังจงรักภักดีต่อท่านอยู่จะคิดว่า ท่านได้ทอดทิ้งพวกเขา พันตรีควงจึงตัดสินใจครั้งสำคัญอีกครั้ง ด้วยการขอพระบรมราชโองการยุบตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด แล้วแต่งตั้งให้พลเอกพจน์ พหลโยธิน ซึ่งป่วยเป็นอัมพาต ดำรงตำแหน่งแม่ทัพใหญ่แทน เหตุการณ์กลับเป็นไปอย่างสงบเรียบร้อย

ในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ได้ประกาศใช้รัฐนิยมหลายฉบับ ด้วยความมุ่งหมายที่จะยกระดับประเพณี การกินอยู่ การแต่งกายของประชาชนทั่วไปให้สูงขึ้น มีการปรับปรุงอักษรไทยให้อ่านเขียนง่ายขึ้น การพูดจาก็ตัดคำแทนชื่อลงมาเหลือเพียงคำว่าฉันกับคำว่าท่าน เมื่อพันตรีควง อภัยวงศ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี จึงยกเลิกรัฐนิยมเหล่านั้นเช่นการห้ามกินหมากกินพลู และการบังคับให้แต่งกายแบบรัฐนิยม ที่ก่อให้เกิดความไม่สะดวกประชาชนไม่พอใจ ที่สำคัญคือรัฐบาลเดิมได้พยายามให้คนไทยนับถือพุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียว เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาติ ถ้าเป็นข้าราชการก็

จะถูกบังคับให้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นการบีบคั้นจิตใจกันมาก พันตรีควงจึงได้ผ่อนผันไม่ให้มีการบีบบังคับเสรีภาพในการนับถือศาสนาและเรื่องสำคัญอีกเรื่องคือการปลดปล่อยนักโทษการเมือง ซึ่งท่านได้กล่าวว่า "ถ้าเราอยากจะให้คนอื่นเขาเคารพความคิดเห็นของเรา เราก็ควรเคารพความคิดเห็นของเขาเสียก่อน เพราะฉะนั้นคิดว่าพวกนี้มิใช่พวกผู้ร้ายใจทมิฬอะไร แต่มีความคิดเห็นในทางการเมืองไม่ตรงกับรัฐบาล..." ในบรรดานักโทษการเมืองเหล่านี้ มีเจ้านายระดับพระเจ้าบรมวงศ์เธออยู่ด้วย ต้องถูกถอดฐานันดรศักดิ์เป็นสามัญชน รัฐบาลได้ถวายพระเกียรติยศคืนเช่นเดิมทุกประการ ทำให้เกิดความสมานสามัคคีของบุคคลในชาติดียิ่งขึ้น

ระหว่างที่พันตรีควงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น กองบัญชาการทหารสูงสุดญี่ปุ่นที่ไซ่ง่อนดูจะมีความระแวงฝ่ายไทยอยู่มาก ว่าจะแปรพักตร์เป็นพวกฝ่ายสัมพันธมิตร ถึงขนาดตามสี่แยกถนนสำคัญ ๆ ในพระนครหลายสาย มีป้อมมูลดินของญี่ปุ่นกับของไทยตั้งเผชิญหน้ากันแต่ละฝ่ายก็อ้างว่าสร้างขึ้นเพื่อเผชิญหน้ากับสัมพันธมิตร และจวนเจียนที่กองทัพญี่ปุ่นจะตัดสินใจใช้กำลังเข้ายึดครองประเทศไทย พันตรีควงได้ใช้ไหวพริบปฏิภาณและอารมณ์ขันเข้าแก้ไขวิกฤตการณ์ได้หลายครั้ง ในที่สุดประเทศญี่ปุ่นได้ประกาศยอมแพ้ฝ่ายสัมพันธมิตรโดยไม่มีเงื่อนไข ฝ่ายไทยจึงได้ประกาศว่า การประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ เพราะมิใช่เป็นมติของประชาชนเมื่อสงครามสงบลงแล้ว รัฐบาลของพันตรีควง อภัยวงศ์ ได้ลาออกตามมารยาท หลังจากเป็นรัฐบาลมาประมาณ ๑๓ เดือน เมื่อพันตรีควงไปลาผู้สำเร็จราชการฯ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก ซึ่งเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุด และตอนแถลงยื่นใบลาในสภาผู้แทนราษฎรก็ได้รับการปรบมือจากสภา อันเป็นเกียรติยศที่ไม่เคยมีนายกรัฐมนตรีผู้ใดได้เคยได้รับมาก่อน

หลังจากนั้นได้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พันตรีควง อภัยวงศ์ ได้สมัครและได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตจังหวัดพระนคร เช่นเดียวกับที่มีการเลือกตั้งในระยะเวลาต่อมาก็ได้รับการเลือกตั้งทุกครั้ง แสดงถึงความนิยมของประชาชนที่มีต่อท่านเป็นอย่างมาก พันตรีควงได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง ๔ สมัย ท่านเป็นผู้ก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์ และผลงานที่สำคัญทางการเมืองอีกประการ คือได้ตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นเป็นครั้งแรก ทำให้ได้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งในวงนักวิชาการได้ยอมรับนับถือกันว่า เป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยยิ่งกว่าฉบับใด ๆ ที่ได้ใช้มาก่อน

พันตรีควง อภัยวงศ์ ถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคมะเร็งในปอด เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๑๑ คงเหลือแต่เกียรติประวัติเป็นที่ประจักษ์ว่า เป็นนักการเมืองที่รู้แพ้รู้ชนะและรู้ให้

อภัย ชีวิตความเป็นไปของท่านจึงเป็นปกติตามลำดับ ไม่ถูกจับกุมคุมขังหรือต้องหลบภัยออกไปอยู่นอกราชอาณาจักร ท่านเป็นนักการเมืองที่มีสติปัญญาไหวพริบฉลาดเฉลียว สามารถแก้สถานการณ์ร้ายให้เป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย เป็นผู้มีกำลังใจเข้มแข็งและมีอารมณ์ขื่นบานสนุกสนานสามารถทำให้ผู้อื่นคลายทุกข์คลายกังวลได้เป็นอย่างดี และคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง คือเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต และจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จนได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุดปฐมจุลจอมเกล้า พันตรีควง อภัยวงศ์ สมควรเป็นแบบฉบับอันดีงามแก่นักการเมืองรุ่นหลังตลอดไป

ออกรายการ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๓๔

พิมพ์ที่บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด
๘๕-๙๕ ถนนมหานคร บางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐ โทร. ๒๓๖-๐๐๕๘ แฟ็กซ์. ๒๓๘-๔๐๒๘
นายจตุรงค์ ชวนะปัญญา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ปีที่พิมพ์ ๒๕๓๖

สดุดีบุคคลสำคัญ
เล่ม ๑๒

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๖